

ต้นฉบับงานวิจัย เอกสารมีชุดเดียว
ใช้แล้วโปรดส่งคืน ฝ่าย 1

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยสิทธิชุมชนท้องถิ่น จากจารีตประเพณีสู่สถานการณ์ปัจจุบัน :
การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย
(Local Community Rights – From Tradition to Present – day Situation :
A Study of Local Community Rights Policy Formulation in Thailand)

โครงการสิทธิชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมของล้านนา: กรณีศึกษาสิทธิชุมชนลัวะ ยวน
ปกาเกอญอ (กะเหรี่ยง) ในจังหวัดน่าน เชียงราย และเชียงใหม่

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และคณะ

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยสิทธิชุมชนท้องถิ่น จากจารีตประเพณีสู่สถานการณ์ปัจจุบัน :
การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย
(Local Community Rights – From Tradition to Present – day Situation :
A Study of Local Community Rights Policy Formulation in Thailand)

โครงการสิทธิชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมของล้านนา: กรณีศึกษาสิทธิชุมชนลัวะ ยวน
ปกากะญอ (กะเหรี่ยง) ในจังหวัดน่าน เชียงราย และเชียงใหม่

คณะผู้วิจัย

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว	สถาบันราชภัฏเชียงใหม่	ผู้รับผิดชอบโครงการ
ชลธิรา สัตยาวัฒนา	มหาวิทยาลัยรังสิต	ผู้วิจัย
สมบัติ บุญคำเือง	สถาบันราชภัฏเชียงราย	ผู้วิจัย
ไพสิฐ พาณิชย์กุล	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่	ผู้วิจัย
บุญชู ณ ป้อมเพชร	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่	ผู้ช่วยวิจัย
ลมูล จันทรหอม	สถาบันราชภัฏเชียงใหม่	ผู้ช่วยวิจัย

โครงการวิจัย	สิทธิชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมล้านนา : กรณีศึกษาชุมชนลัวะ ลื้อ ปกากะญอ (กะเหรี่ยง) ในจังหวัดน่าน เชียงราย และเชียงใหม่
ผู้รับผิดชอบ	อาจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว
คณะวิจัย	ดร.ชลธิรา สัตยาวัฒนา อาจารย์สมบัติ บุญคำเอียง
ผู้ช่วยวิจัย	บุญชู ณ ป้อมเพชร พศ.ลมูล จันทน์หอม

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง "สิทธิชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมของล้านนา : ศึกษากรณีชุมชนลัวะ ยวน ลื้อ ปกากะญอ (กะเหรี่ยง) ในเขตจังหวัดน่าน เชียงรายและเชียงใหม่" เป็นงานศึกษาที่มุ่งหาคำอธิบายให้กับพัฒนาการความคิดเรื่องสิทธิจากมุมมองของกลุ่มชนพื้นเมืองดั้งเดิมที่มีอยู่ในล้านนา ได้แก่ ชุมชนลัวะ ยวน ลื้อ และปกากะญอ นับตั้งแต่อดีตจนถึงสถานการณ์ปัจจุบัน ซึ่งมีการผสมผสานกลมกลืนทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมอย่างหลากหลาย โดยศึกษาความเป็นจริงจากพื้นที่ชุมชนประกอบกับการสอบเทียบกับเอกสารคัมภีร์โบราณที่ปริวรรตไว้แล้ว และคัดสรรหลักฐานปริทัศน์ดั้งเดิมที่ยังมีอิทธิพลต่อความคิดและส่งผลถึงการปฏิบัติของชุมชนท้องถิ่นเหล่านี้อยู่ในปัจจุบัน

คณะวิจัยได้ศึกษาแนวคิดด้วย "สิทธิชุมชน" ของชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมเหล่านี้ เป็นการเฉพาะด้วย เท่าที่พอจะหาหลักฐานร่องรอยที่หลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน โดยศึกษาผ่านความขัดแย้งในเรื่องการควบคุมและจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า เขา ซึ่งเป็นปัญหาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติระหว่างรัฐส่วนกลางกับท้องถิ่นที่สวนทางกัน หรือระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับกลุ่มผลประโยชน์จากภายนอก หรือกระทั่งระหว่างชุมชนต่างชาติพันธุ์ที่ใช้ทรัพยากรร่วมกันแล้วมีปัญหาขัดแย้งกัน นับว่าเป็นสถานการณ์ที่มีการละเมิดสิทธิในหลายลักษณะ เป็นผลให้การแสดงออกของระบบคิดด้วยเรื่องสิทธิในสังคมมีแตกต่างหลากหลาย ในเงื่อนไขที่มีการโต้แย้งกันในเรื่องสิทธิเหนือทรัพยากร ยังแสดงให้เห็นถึงสาเหตุ ที่ทำให้ความคิดว่าด้วยเรื่องสิทธิและสิทธิชุมชน เปลี่ยนแปลงไปอย่างมีพลวัตในสถานการณ์ปัจจุบันได้

การนำเสนอผลการวิจัยเรื่องนี้แบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนแรก เป็นการวิจัยจากข้อมูลลายลักษณ์หรือเอกสารโบราณที่บันทึกถึงเรื่องสิทธิชุมชนล้านนา ในอดีตหลายร้อยปีที่ผ่านมา ท่านผู้รู้ในสังคมล้านนาในอดีตได้บันทึกเกี่ยวกับเรื่อง "สิทธิ" ปะปนไว้ในกฎหมายโบราณ ในเอกสารโบราณอื่น ๆ อีกหลายประเภทรวมทั้ง "สุภาษิต คำสอน" ฯลฯ ในขณะเดียวกันก็มีประเด็น

พิธีกรรมรวมทั้งระบบกลไกต่าง ๆ ในชุมชน ที่ชุมชนยังถือปฏิบัติอยู่ สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า ชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมของล้านนาได้ให้ความสำคัญและให้ความเคารพในสิทธิต่าง ๆ ของผู้คนในชุมชน ถือเป็นข้อตกลงทางสังคมที่ทุกคนต้องยึดถือและปฏิบัติตาม

งานวิจัย ส่วนที่สอง เป็นงานวิจัยภาคสนามศึกษาถึงจารีตประเพณีในชุมชนปัจจุบันว่า ชุมชนยังเคารพและถือปฏิบัติเกี่ยวกับสิทธิชุมชนอยู่หรือไม่อย่างไร และมีปัญหาเรื่องสิทธิในชุมชนอย่างไร โดยงานภาคสนามได้ศึกษาชุมชนดั้งเดิมกลุ่มต่าง ๆ ได้แก่ ชุมชนลัวะที่จังหวัดน่าน ชุมชนปกาเกอญอที่เชียงใหม่ ชุมชนไทลื้อและไทยวนที่จังหวัดเชียงราย โดยมีประเด็นศึกษาถึงสิทธิชุมชนลัวะ สิทธิการใช้ทรัพยากรน้ำของปกาเกอญอ สิทธิเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าดั้งเดิมของชาวไทยวน และศึกษาสิทธิชุมชนของชาวไทลื้อผ่านอัตลักษณ์ของชาวไทลื้อ

ปัจจุบันได้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ไม่เข้าใจถึงจารีตประเพณีดั้งเดิมของชุมชนต่าง ๆ ที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาช้านาน ความขัดแย้งเหล่านี้ทำให้เจ้าหน้าที่ของรัฐปฏิบัติต่อชุมชน โดยที่ชุมชนคิดว่าจะเมิดสิทธิดั้งเดิมของเขา เช่น การจัดการที่ดินป่าแบบดั้งเดิม การจัดการทรัพยากรน้ำ ฯลฯ ปัญหาเหล่านี้อาจจะทวีความรุนแรงมากขึ้น ถ้าไม่มีการศึกษาและทำความเข้าใจในเรื่องสิทธิชุมชนตามจารีตประเพณีเดิมที่ยังคงสืบทอดและปฏิบัติ กับสิทธิที่รัฐบาลกำหนดไว้ในกฎหมายปัจจุบัน

งานวิจัยชิ้นนี้ ให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของแนวคิดด้วยเรื่องสิทธิ จากมุมมองของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมที่มีอยู่ในล้านนา ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อที่จะหนุนเสริมการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน ในการจัดการและร่วมดูแลรักษาทรัพยากรของส่วนรวมตามเจตนารมณ์แห่งรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน และเพื่อเป็นแนวทางในการทำความเข้าใจปัญหาความขัดแย้งในเรื่องการใช้ทรัพยากรระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมที่กำลังทวีความรุนแรงมากขึ้นทุกขณะในปัจจุบัน ทั้งนี้ผลการวิจัยอาจนำไปสู่ทางออกจากปัญหาความขัดแย้งโดยสันติวิธี เพื่อสร้างสรรค์ความมั่นคงของสังคมควบคู่ไปกับความยั่งยืนของธรรมชาติอย่างพร้อมเพรียงกัน

Abstract

The research on the indigenous community rights of Lan Na: the case study of the Lua, Yuan, Lue, and Karen communities in Nan, Phrae, and Chiang Mai, aims at studying the concept of the community rights development of Lan Na in the past until the present. For historical study, the researchers will make use of traditional manuscripts, some of which have been transliterated, some have not, for documentary research. Then further conduct field investigation in present-day situation in order to find out how traditions and rituals which are related to the communal rights function in each particular field and case-study.

Nowadays, there are conflicts and community rights abuses in the North due to the mismanagement of natural resources including land, water, and forest. This has led to conflicts between lowlanders and highlanders, and between the Thai state and the people. Some case-studies in the area where problems have occurred are well-chosen including the case of dam construction in Tambon Saieb, Amphor Song, Phrae, the problems of water management in Amphor Chiang Muan, Phayao, and problem of forest management in Ban Luang, Amphor Chomthong, Chiang Mai.

The result of the research is expected to be useful in terms of building common understanding, reducing the conflicts and stopping the abuses of people's community rights in Northern Thailand particularly among those communities which had been the aborigines of Lanna in the past.

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทคัดย่อ	
Abstract	
ตอนที่ 1 บทนำสิทธิชุมชนท้องถิ่นล้านนา : คนลัวะ – ลื้อ – ยวน – ปกาเกอญอ	1
ตอนที่ 2 สิทธิชุมชนจาก กฎหมายและจารีตล้านนา	5
บทที่ 1 ชุมชนล้านนา	8
ชุมชนระดับหมู่บ้าน	8
ชุมชนหมู่บ้าน	10
ชุมชนวัด	14
หัวหมวดวัด	15
หย่อมบ้าน	16
บทที่ 2 การจัดป่า ตามคัลลองของชาวนา	18
ประเภทของป่า	19
ไม้หวงห้าม	26
การใช้ไม้ในชุมชน	31
ป่าเหมี้ยง : ป่าชุมชนในอดีต	33
การใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันในชุมชน	25
ทรัพยากรธรรมชาติของท้าวพญา	38
เนื้อเถื่อน	40
ต้นไม้ : ทัศนะและจารีตของชาวล้านนา	42
บทที่ 3 การจัดที่ดิน ตามคัลลองของชาวนา	51
ที่นา	53
น่าน้ำฝ่าน้ำฝน	55
ภาชีนา : ข้าวหล่อ	64
การละเมิดไโรนาและสวน	71
บทที่ 4 การจัดการทรัพยากรน้ำ ในชุมชนล้านนา	76
สิทธิร่วมของชุมชนผู้ใช้น้ำ	76
หนองน้ำ	90

บทที่ 5 พิธีกรรมและจักรวาลทัศน์ของชาวล้านนา	95
ต้นไม้ชีวิตในชุมชน	95
เสื่อนาเสื่อไร่เสื่อสวน	97
พิธีที่ไร่นาบนที่สูง	105
สวน	109
บทที่ 6 พิธีกรรมและจักรวาลทัศน์ของชาวล้านนา	112
เสื่อสวน/ตาแหลว	115
ขี้เยี่ยวใส่ข้าวแรก	118
วัวควายหมูกินข้าวในนา 2436	120
ตอนที่ 3 สิทธิชุมชนลัวะ ในฐานะชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมของชาวล้านนา	126
ลัวะ/ละว้า ในปริมณฑลไทย-พม่า	129
ทบทวนวรรณกรรมและวาทกรรมเรื่องลัวะในล้านนา	133
ชุมชนชาวขอมหลวง ขอมดำ และชาวลัวะ	140
ตามรอย ลัวะ/ละเวอะ/ละว้า ในปริมณฑลไทย-พม่า	148
ว่าแดง คือใคร ?	150
กระบวนทัศน์ใหม่ในการศึกษาเรื่องลัวะล้านนา	158
ละโว้ธานี : ดักสิลาในอดีต	166
อโยธยา – ลวปุระ เป็นบ้านพี่เมืองน้องกัน	173
ความสัมพันธ์ระหว่างนครรัฐสมัยทวารวดี	182
ลวปุระ : อาณาจักรขอม ? ขอมคือใคร ?	195
ตอนที่ 4 สิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมล้านนา:กรณีศึกษาชุมชนไทยวน ลื้อ ปากาเกอญอ	211
บทที่ 1 ความนำ	211
บทที่ 2 พื้นที่ศึกษา : ภูมินิเวศน์และประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน	219
บทที่ 3 ชีวิต : เหมืองฝายและสายน้ำ	240
บทที่ 4 สิทธิในการมีชีวิต และการต่อสู้	244
คนส่วนน้อย : “เสื่อเมือง” และ “ชุมชน”	253
สิทธิในการกำหนดชะตาชีวิต และสิทธิทางวัฒนธรรม	257
ตอนที่ 5 สัญญาประชาคม : แนวทางการศึกษาสิทธิชุมชน	266
บทที่ 1 ความหมายของสิทธิ เสรีภาพ	268
บทที่ 2 วิวัฒนาการของสิทธิ เสรีภาพ ของประชาชนในประเทศไทย	269
บทที่ 3 วิวัฒนาการของสิทธิ เสรีภาพ ของประชาชนในประเทศตะวันตก	271

บทที่ 4 ความหมายของ สิทธิชุมชน (Community s Right)	273
บทที่ 5 วิวัฒนาการของ สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรของประเทศ	274
บทที่ 6 ทฤษฎีทางกฎหมายธรรมชาติ	276
บทที่ 7 ทฤษฎีทางกฎหมายสำนักประวัติศาสตร์	278
ตอนที่ 6 สิทธิชุมชน ปัญหา และพัฒนาการทางความคิด	286
ชุมชนในสังคมไทยสมัยโบราณ	289
ชุมชนที่เปลี่ยนไปสู่ความเป็นชุมชนเมือง	291
การเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย	293
การเปลี่ยนไปสู่ระเบียบบริหารแบบราชการ	294
การเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรม	295
การเปลี่ยนแปลงในเชิงอุดมการณ์ของสังคม	296
ตอนที่ 7 บทสรุป	305

โครงการที่ 10.1 สิทธิชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมของล้านนา :

กรณีศึกษาชุมชนลัวะ ยวน ปกาเกอญอ (กะเหรี่ยง)

ในจังหวัดน่าน เชียงราย และเชียงใหม่

หัวหน้าโครงการ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว
คณะวิจัย ชลธิรา สัตยาวัฒนา, สมบัติ บุญคำเอียง
 บุญชู ณ ป้อมเพชร, ไพสิฐ พาณิชยกุล

ตอนที่ 1 บทนำ

สิทธิชุมชนท้องถิ่นล้านนา : คนลัวะ - ลื้อ - ยวน - ปกาเกอญอ

ในปัจจุบัน แนวความคิดเรื่อง “สิทธิชุมชน” มีความสำคัญทั้งในทางวิชาการและการกำหนดยุทธศาสตร์ หรือแนวนโยบายพัฒนาประเทศ ทั้งในลักษณะการเสริมสร้างความเข้มแข็ง และการพิทักษ์ปกป้องระบบความรู้/ภูมิปัญญาของท้องถิ่น ยิ่งกว่านั้น ยังเกี่ยวพันพันกับการรักษาไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพ ความมั่นคงทางด้านอาหารของท้องถิ่น รวมทั้งกฎหมายสิทธิบัตรพันธุ์พืชด้วย แต่แนวความคิดเรื่องดังกล่าว ก็ยังไม่สามารถอธิบายได้อย่างชัดเจนและเป็นระบบเท่าที่ควร ผู้คนในสังคมโดยเฉพาะกลุ่มนักอนุรักษ์ที่เป็นคนชั้นกลางในเมือง ยังไม่เข้าใจและไม่เห็นด้วยกับ การใช้หลักแนวความคิดสิทธิชุมชนไปปฏิบัติ ยกตัวอย่างเช่น กรณีการนำเสนอพระราชบัญญัติป่าชุมชน ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นหลักกฎหมาย ที่ตั้งอยู่บนหลักการพื้นฐานในเรื่องของสิทธิชุมชน ก็ถูกคัดค้านและตีความว่า กฎหมายฉบับนี้เป็นกฎหมายที่เปิดโอกาสให้ใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเสรี เป็นต้น

จากข้อเท็จจริงของปัญหาความไม่เข้าใจในเรื่อง “สิทธิชุมชน” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “สิทธิชุมชนท้องถิ่น” ตามที่กล่าวมาเบื้องต้น ชี้ให้เห็นว่า โดยความเป็นจริงแล้วสังคมไทยยังไม่มี/ขาดการทำความเข้าใจต่อชุมชนท้องถิ่น หรืออาจจะกล่าวได้ในอีกแง่หนึ่งว่า องค์ความรู้เกี่ยวกับชุมชนท้องถิ่นในวงวิชาการไทยยังอ่อนแอ ไม่สามารถชี้หรืออธิบาย/สร้างความเข้าใจในข้อเท็จจริงของชุมชนท้องถิ่นให้แก่สาธารณชนได้ แต่ทั้งนี้เรื่องราวของชุมชนท้องถิ่นก็อาจจะมีข้อจำกัดในตัวเอง เช่น กรณีชุมชนล้านนา และสิทธิชุมชนท้องถิ่นล้านนา แม้ว่าอาณาจักรล้านนาเคยมีความเป็นปึกแผ่น และก่อตั้งมานานมากกว่า ๗๐๐ ปี แต่การทำความเข้าใจและอธิบายสิ่งที่เรียกว่า “ชุมชน” และ “สิทธิชุมชน” ของชุมชนท้องถิ่น

ที่ตั้งอยู่ในเขตหัวเมืองล้านนาในอดีต หรือภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยในปัจจุบัน กลับไม่ใช่สิ่งที่ทำได้ง่ายนัก เพราะหากเทียบเคียงความหมายของคำว่า “สิทธิ” กับภาษาท้องถิ่น ทั้งภาษาไทย-ยวน หรือ คนเมือง ภาษาไทลื้อ ภาษาปกากะญอ (กะเหรี่ยง) และภาษาลัวะ (ละว้า) แล้ว กลับยากเป็นอย่างยิ่งที่จะหาคำที่มีนัยยะสำคัญ หรือมีความหมายใกล้เคียงกันได้ แต่ทั้งนี้ก็ไม่ได้หมายความว่า ความคิดหรือระบบคิดเกี่ยวกับ “สิทธิ” ไม่มีอยู่ในระบบความสัมพันธ์ของคนล้านนา ตรงกันข้าม หากพิจารณาความหมายของคำว่า “สิทธิ” ในฐานะ ระบบความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคม ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานระบบศีลธรรม และความเป็นธรรม จะพบว่า กฎจารีต ประเพณี และวิถีปฏิบัติ หรือแบบแผนการดำเนินชีวิต รวมทั้งกฎข้อห้ามบางประการ หรือชาวไท-ยวนเรียกว่า “ซิด” (ซึ่งเป็นเสมือนข้อห้ามในเรื่องต่าง ๆ ในวิถีชีวิตประจำวัน) ก็อาจจะสะท้อนถึงความหมายของคำว่า “สิทธิ” และ “สิทธิชุมชน” ได้ โดยเฉพาะกฎจารีต ประเพณี พิธีกรรม และสิ่งที่เรียกว่า “ซิด” ซึ่งเกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งดินน้ำป่า และสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น สิ่งที่เราเรียกว่า ผีป่า อารักษ์ เทวดา นางไม้ ฯลฯ กฎจารีต ข้อห้ามและความเชื่อเหล่านี้ หากพิจารณาอย่างผิวเผินก็จะเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ แต่หากพิจารณาลึกลงไปแล้วก็จะเป็นเรื่องของระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ยิ่งกว่านั้น กฎจารีตและข้อห้ามเหล่านี้ ไม่เพียงเป็นเสมือน “แผนที่” ในการประพฤติปฏิบัติในวิถีชีวิตประจำวันของกลุ่มคนท้องถิ่นล้านนาแล้ว หากยังเป็นระเบียบ หรือแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนเหล่านั้นด้วย ยกตัวอย่างเช่นสิ่งที่เรียกว่า “ของหน้าหมู” ซึ่งเป็นระบบการจัดการทรัพยากร ที่เป็นลักษณะเฉพาะทางสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มคนในชุมชนท้องถิ่นล้านนา ของหน้าหมูมีหลากหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับข้อตกลงร่วมของแต่ละชุมชน บางอย่างอาจเป็น “ของหน้าหมู” ที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ เช่น พื้นที่ป่า ผืนดิน แม่น้ำ ฯลฯ บางอย่างอาจจะเป็นสิ่งที่ชาวบ้านร่วมกันสร้างขึ้น หรือร่วมทำบุญบริจาค เช่น เหมืองฝาย วัด เครื่องครัวประจำหมู่บ้าน เป็นต้น ประเด็นสำคัญคือว่า สิ่งที่เรียกว่า “ของหน้าหมู” ที่กล่าวมาเบื้องต้นนี้ ชาวบ้านหรือสมาชิกของหมู่บ้านมีสิทธิที่จะขอใช้ประโยชน์ได้ แต่ต้องมีความรับผิดชอบ หมายความว่า หากผู้ใช้ใช้ของหน้าหมูอย่างไม่คิดถึงผลกระทบต่อผู้อื่น หรือนำไปใช้จนเสียหายแล้วไม่ซ่อมแซม อาจจะถูกรับโทษ ตัดสิทธิในการใช้ครั้ง ๆ ไป หรือใช้แล้วก่อให้เกิดความเสียหาย ผู้ใช้ต้องซ่อมแซมให้อยู่ในสภาพเดิม หรือหาคืนให้มีอยู่ในจำนวนเท่าเดิม ประเด็นสำคัญ สิ่งที่เรียกว่า “ของหน้าหมู” ชาวบ้านไม่สามารถแสดงความเป็นเจ้าของ/ครอบครองเป็นทรัพย์สินของตน

เพื่อที่จะอธิบายและทำความเข้าใจถึง สิทธิชุมชนท้องถิ่นล้านนาอย่างรอบด้าน งานศึกษาในชุดนี้จึงแบ่งเนื้อหาเป็น ๔ ส่วนสำคัญ คือ

ส่วนที่หนึ่ง สิทธิชุมชนจากกฎหมายและจารีตลำนานา ในส่วนนี้ได้พยายามสืบค้นเอกสารคัมภีร์โบราณและตำนานต่าง ๆ ในชุมชนลำนานา ได้พบว่าเอกสารคัมภีร์โบราณหลายเล่ม ได้กล่าวถึงเรื่อง “กฎจารีตและข้อห้าม” ที่สะท้อนถึงเรื่อง “สิทธิ” เอาไว้อย่างชัดเจน เช่น กฎหมายมังรายศาสตร์ ที่กล่าวถึงข้อห้าม และการปรับไหม รวมทั้งบทลงโทษผู้ทำลาย “ของหน้าหมู” เช่น ห้ามบุกรุกแผ้วถางพื้นที่ป่าพิธีกรรม ป่าช้า การทำลายเหมืองฝาย และแม่น้ำ เป็นต้น

ส่วนที่สอง งานวิจัย “สิทธิชุมชนลัวะ ในฐานะชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมของลำนานา” คือความพยายามที่จะให้ “ความเป็นจริง” อีกด้านหนึ่งแก่สังคมไทยและชุมชนวิชาการ เกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ “ลัวะ” ที่ดูเหมือนจะมีการกล่าวขวัญถึงทั้งในวงวิชาการและในวงการค้ามากที่สุดกลุ่มหนึ่ง แต่ดูเหมือนว่าสังคมไทยปัจจุบันยังมีความรับรู้และความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนต่อกลุ่มชาติพันธุ์นี้

งานวิจัยนี้ เป็นการเสนอภาพ “ลัวะ” ในแดนไทย และอุษาคเนย์ ในบริบทที่ไร้พรมแดนรัฐประชาชาติ ในมิติประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์และวัฒนธรรมที่ยาวนานเกินกว่าสองพันปี ด้วยมุมมองทางมานุษยวิทยา และด้วยกระบวนทัศน์ (Paradigm of thought) ชุดใหม่

กระบวนทัศน์ชุดนี้ ไม่ปฏิเสธภูมิรู้ของบรมครูในสำนักประวัติศาสตร์จารีต ทว่าคัดค้านวิธีคิดและองค์ความรู้ของสำนักประวัติศาสตร์ที่มีแนวคิดชาตินิยมครอบงำ

กระบวนทัศน์ชุดนี้ ไม่ปฏิเสธความรู้ที่ได้จากการเดินทางแสวงหาของสำนักโบราณคดี-ศิลปวัฒนธรรม ทว่าติติงทำที่ที่หิวหว่าและดวนสรุป และเสนอให้ทบทวน เชื่อมโยง ความรู้ที่กระจัดกระจายเข้าด้วยกันเป็น “องค์ความรู้ใหม่” เพื่อมองให้เห็นภาพรวม และจำแนกมิติเชิงซ้อน เพื่อให้เห็นความซับซ้อนของกระบวนการสั่งสมทางวัฒนธรรมและการผสมผสานทางชาติพันธุ์ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

กระบวนทัศน์ชุดนี้ ปฏิเสธการศึกษาเรื่องใด ๆ ในเชิงวัฒนธรรมเดี่ยว ดังที่ปรากฏเป็นผลการศึกษาของหลายสำนัก ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง ไท หรือเรื่อง ไทยๆ ขณะเดียวกันก็ไม่เห็นด้วยกับการเสนอภาพการผสมผสานทางชาติพันธุ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่มีลักษณะสุดโต่ง ของสำนักมานุษยวิทยาและโบราณคดีบางสำนัก ที่ได้รับอิทธิพลจากผลการศึกษาและ

ทฤษฎีมานุษยวิทยาของชาวตะวันตก แต่ละเลยที่จะทำความเข้าใจกับผลึกทางภูมิปัญญาและมองข้ามการหยั่งรู้ของนักคิดชาวไทยและเอเชีย

กระบวนการทัศน์ชุดนี้ มีฐานคิดยืนยันการดำรงอยู่ของชุมชนพื้นเมือง โดยเฉพาะชุมชนที่พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร ในแผ่นดินสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในล้านนา ในฐานะ “ผู้มาถึงก่อน” และ “ผู้บุกเบิกสร้างสรรค์” อารยธรรม สมัยก่อนสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ ดังนั้น จึงเสนอต่อเวทีสาธารณะให้ตระหนักถึงความเป็นจริงที่ว่า สังคมประเทศไทย เป็นสังคมพหุชาติพันธุ์ (Multi-nationalities) ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม (Multi-cultures)

กระบวนการทัศน์ชุดนี้ น้อมคารวะการบุกเบิกสร้างสรรค์อารยธรรมของชาว ลัวะ หรือลัวะว่า “ชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิม” ในประเทศไทย และยอมรับการดำรงอยู่ ของ “สิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม” เพราะเหตุนี้ จึงคาดหวังและเรียกร้องให้รัฐบาลไทย รวมทั้งกลไกรัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ผู้บริหารที่มีอำนาจการตัดสินใจระดับนโยบาย ยุติการละเมิด “สิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม” โดยปฏิบัติตน กำหนดนโยบายรัฐ และออกกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ให้สอดคล้องต้องตามบทบัญญัติใน มาตรา ๔๖ ของ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับพุทธศักราช ๒๕๔๐

ส่วนที่สาม สิทธิชุมชนท้องถิ่นล้านนา : กรณีศึกษาชาวไท-ยวน ลื้อ และปกากะญอ เนื้อหาในส่วนนี้จะพยายามทำความเข้าใจถึง วิธีคิด/ระบบความคิดในการจัดการทรัพยากรของชาวบ้านจาก ๓ หมู่บ้านที่มีความแตกต่างทางชาติพันธุ์ จารีต ประเพณี และวิถีปฏิบัติ แต่อาศัยอยู่ร่วมกันในชุมชนท้องถิ่นล้านนา กล่าวคือ

ชุมชนแรก เป็นชุมชนชาวไท-ยวน ที่อาศัยอยู่ในเขตป่ามานานหลายร้อยปี และพึ่งพิงความอุดมสมบูรณ์ของป่าโดยเก็บใบชาป่าหรือ “ใบเหมี้ยง” ขายให้แก่ชาวไท-ยวนพื้นราบเพื่อยังชีพ การดำรงชีวิตอยู่ในป่าของชาวป่าเหมี้ยงไม่เพียงเป็นเรื่องของระบบเศรษฐกิจเท่านั้น หากพิจารณาในแง่มุมทางประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า จะพบว่า ชาวป่าเหมี้ยงมีความผูกพันกับป่า ที่หลากหลายระดับ และมิติ ทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรม

ชุมชนที่ ๒ เป็นชุมชนชาวกะเหรี่ยงหรือปกากะญอ ชาวบ้านกลุ่มนี้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตป่ามานานหลายชั่วอายุ คน แต่เดิมมีแบบแผนการดำเนินชีวิตเป็นแบบกึ่งเร่ร่อน เคลื่อนย้าย ในช่วงต่อมาแทบทุกครอบครัวได้พยายามบุกเบิกพื้นที่ราบริมฝั่งแม่น้ำ และหุบเขาเป็นพื้นที่นา พร้อมกับพัฒนาเทคโนโลยีและระบบการควบคุมจัดการน้ำในรูปแบบที่เรียกว่า “เหมืองฝาย” ขณะเดียวกันก็พยายามตั้งถิ่นฐานที่อยู่อย่างถาวร ส่วน

ชุมชนที่ ๓ เป็นชุมชนชาวไทลื้อ ซึ่งตั้งถิ่นฐานที่อยู่ทำกินท่ามกลางชาวไทย-ยวน และตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยแยกจากที่กลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ลงหลักปักฐานเรียบร้อยแล้ว เนื่องจากถูกนิยามความหมายในฐานะ “คนอื่น” ชาวไทลื้อจึงต้องเผชิญกับการละเมิดสิทธิทางวัฒนธรรม และแรงกดดันในการดำรงชีวิตแทบทุกทิศทาง ทั้งเรื่องสิทธิการตั้งถิ่นฐานที่อยู่ทำกิน และสิทธิในความเป็นคนไทลื้อ ในสถานการณ์ดังกล่าวชาวบ้านจึงต้องพยายามต่อสู้เพื่อรักษาสิทธิในการมีชีวิตอยู่อย่างมั่นใจต่อคุณค่าและศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์ของตน

ส่วนที่สี่ สิทธิชุมชน ปัญหาและพัฒนาการทางความคิด ในส่วนนี้จะเป็นการประมวลและสังเคราะห์ความคิดจากฐานข้อมูลที่มาหลายลักษณะ ทั้งจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง เอกสารโบราณ และข้อมูลเฉพาะพื้นที่ โดยมองว่า การถกเถียงในเรื่อง “สิทธิชุมชน” น่าจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง ๓ ประการสำคัญคือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพลังในการขับเคลื่อนสังคม การเปลี่ยนแปลงระบบกลไกของภาครัฐและความสัมพันธ์ระหว่างประชาชน และสุดท้ายคือ การเปลี่ยนแปลงของพลังในการอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม บทสังเคราะห์ในส่วนนี้พยายามชี้ให้เห็นถึง สิ่งที่เราเรียกว่า “สิทธิชุมชน” เป็นกระบวนการและความจำเป็นทางด้านนิติศาสตร์ในยุคโลกาภิวัตน์ ที่จะต้องร่วมกันผลักดันให้มีความเปลี่ยนแปลง เพื่อให้เป็นทางเลือกหนึ่งในการแก้ไขปัญหาของสังคมต่อไป

งานเขียนทั้ง ๓ ส่วนของเรื่อง “สิทธิชุมชนท้องถิ่นล้านนา : กรณีศึกษาชุมชนลัวะ ลื้อ ยวน ปกาเกอญอ” นำเสนอประเด็นที่สำคัญก็คือ สิ่งที่เราเรียกว่า “สิทธิชุมชน” นั้น ไม่สามารถมอง หรือพิจารณาอย่างแยกส่วนระหว่างชีวิตกับสรรพสิ่ง ทั้งความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับธรรมชาติ สิทธิชุมชนเป็นเรื่องของวิถีชีวิตและวัฒนธรรม การอธิบายและทำความเข้าใจเรื่อง สิทธิชุมชนต้องมองทะลุลงไปถึงความอยู่รอดและรากฐานของชีวิต และสิ่งที่สำคัญที่สุด การเข้าใจเรื่องสิทธิชุมชนนั้นต้อง “ตัวตน” และ “อัตตา” ที่หล่อหลอมชีวิตและจิตวิญญาณของเราออกไป พร้อมกับให้ความเคารพ ความอ่อนน้อมถ่อมตน ความเปิดกว้างที่จะรับรู้ รับฟัง “เสียง” จากชีวิตอื่นด้วยจิตใจอันสงบ เมื่อนั้นเราก็จะเข้าใจ “สิทธิชุมชน” “สิทธิชุมชนท้องถิ่น” และ “สิทธิชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมของล้านนา” ได้

โครงการที่ 10.1 สิทธิชุมชนล้านนา

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว

ตอนที่ 2

สิทธิชุมชนจาก กฎหมายและจารีตล้านนา

บทนำ

เมื่อคนมาอยู่รวมกันเป็นชุมชนตั้งแต่ครอบครัวหมู่บ้านจนถึงระดับเมือง กลุ่มคนเหล่านี้ได้สร้างกฎเกณฑ์หรือข้อปฏิบัติในสังคมร่วมกัน วันเวลาผ่านไปคนที่มาอยู่รวมกันจะร่วมกันสร้างระเบียบกฎเกณฑ์และจารีตประเพณีร่วมกันจนกลายเป็นวัฒนธรรมของกลุ่ม ที่เรียกว่า “อัตลักษณ์” (identity) ร่วมกัน จิตสำนึกจารีตประเพณีและกฎระเบียบต่าง ๆ ทั้งที่เป็นลายลักษณ์และไม่เป็นลายลักษณ์ของชุมชนเรียกว่าเป็น “ระบบศีลธรรม” ในระบบศีลธรรมจะแฝงไปด้วยความเคารพต่อสิ่งที่สังคมสมัยใหม่เรียกว่า “สิทธิ” หรือเป็น ระบบศีลธรรมแห่งสิทธิ หมายถึงจารีตประเพณีที่ชุมชนเคารพและปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกลายเป็นสิ่งที่เรียกว่า “ธรรมเนียมของชุมชน” หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “สิทธิชุมชน” ซึ่งเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติของการรวมตัวของสมาชิกในชุมชน เช่น สิทธิในชีวิตร่างกาย สิทธิในทรัพย์สิน สิทธิในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ฯลฯ

ชุมชนในล้านนามีพัฒนาการต่อเนื่องกันมายาวนานกว่า 700 ปี ชุมชนได้ร่วมกันสร้างจารีตกฎเกณฑ์ประเพณีรวมทั้งกฎหมายของชุมชนอย่างต่อเนื่อง และที่ได้บอกเล่าสืบ ๆ กันมา และบางเรื่องนักปราชญ์โบราณของล้านนาได้บันทึกจารีตกฎเกณฑ์เหล่านี้ไว้เป็นลายลักษณ์อักษรในพิภพหรือใบลาน ซึ่งสืบทอดมาจนถึงสมัยปัจจุบัน ในส่วนของประเพณีและพิธีกรรมของล้านนาในอดีตมีประเพณีหลวงหรือของราชสำนักหรือชนชั้นปกครองจัดขึ้น และประเพณีพิธีกรรมของชาวบ้านธรรมดาที่นับถือพุทธศาสนาและประเพณีพื้นบ้านที่สัมพันธ์กับความเชื่อดั้งเดิมของชุมชน ได้แก่ ประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับวิญญาณหรือ “ผี” ซึ่งชาวล้านนายังถือปฏิบัติจนถึงทุกวันนี้ เช่น ผีปู่ย่า (ผีตระกูล) ผีเสื้อบ้าน (ผีประจำหมู่บ้าน) ผีเสื้อวัด (ผีประจำวัด) และ ผีเมือง ผีเหมืองผีฝ่าย ผีไร่ผืนา ผีป่าผีดอย ฯลฯ

เอกสารรายงาน โครงการ “สิทธิชุมชนท้องถิ่นจากจารีตประเพณีสู่สถานการณ์ปัจจุบัน” โครงการที่

1. “สิทธิชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมของล้านนา : กรณีศึกษาชุมชนลัวะ-ลื้อ-ยวน-ปกากะญอ ในจังหวัดน่าน เชียงราย และเชียงใหม่” เสนอต่อ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

โครงการวิจัยชุมชนท้องถิ่น (สกว.)

Created by อรุณรัตน์

โครงการที่ 1 สิทธิชุมชนล้านนา

ในสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อประมาณสองร้อยปีมาแล้ว ภายหลังจากที่พระเจ้ากวิ
ละได้ฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่จากเมืองร้าง¹ให้เป็น “บ้านเมืองดี” ชุมชนในล้านนาในสมัยนี้
พระเจ้ากวิละได้รวบรวมผู้คนมาจากเมืองต่าง ๆ ในรัฐชานและแคว้นสิบสองพันนา ใน
ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน เรียกว่า “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” ทำให้ดินแดน
ล้านนาประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ หลายกลุ่ม รวมทั้งกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นชนพื้น
เมืองดั้งเดิม ได้แก่ ไทยวนหรือคนเมือง ลัวะ ยาง(ปกากะญอ/กะเหรี่ยง) เม็ง(มอญ
โบราณ) ไทลื้อ ไทจีน และ ชานหรือไทใหญ่ กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้เข้ามาตั้งถิ่นฐาน
กระจัดกระจายทั่วเมืองเชียงใหม่และเมืองอื่น ๆ ในภาคเหนือ²

คนเหล่านี้ต่างก็มีอัตลักษณ์ (identity) ของตนเองและเมื่อมาอยู่รวมกันต่างก็
เคารพในสิทธิของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งสิทธิปัจเจกและสิทธิของกลุ่มหรือสิทธิของชุมชน
ด้วย บางกลุ่มได้สมานลักษณะทางวัฒนธรรม (social assimilation) ในระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์
ดั้งเดิมและกลุ่มที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในสมัยหลัง เช่น ชาวจีน ชาวห่อ(ฮ่อ) ชาวแขก
และ ชาวฝรั่ง ฯลฯ กลุ่มต่าง ๆ จึงมีทั้งอัตลักษณ์และจารีตประเพณีรวมทั้งสิทธิและ
หน้าที่ที่พวกตนกำหนดขึ้นใน ชุมชน ต่างเคารพและปฏิบัติตามกฎของชุมชน ซึ่งทำให้
ทุกกลุ่มสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติตลอดมา ไม่ปรากฏว่ามีความขัดแย้งทางวัฒน
ธรรมในชุมชนต่างชาติพันธุ์ในล้านนาจนเกิดเป็นความขัดแย้งที่เป็นหลักฐานชัดเจน

คำว่า “สิทธิ” ไม่พบในเอกสารคัมภีร์โบราณของล้านนาทั้งประเภทกฎหมายหรือ
ธรรมศาสตร์โบราณ ตำนานเมือง ตำนานศาสนา และ สุภาษิตคำสอน ฯลฯ พบ
คำว่า “สิทธิ” ในจารึกของอาณาจักรสุโขทัย จำนวน 3 หลัก ได้แก่ จารึกหลักที่ 9
หลักที่ 38 และหลักที่ 45³ สมัยอยุธยาตอนปลายและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเท่าที่
สืบค้นจากกฎหมายตราสามดวง พบคำว่า “สิทธิ” เช่นกันแต่ใช้ในความหมายของสิทธิ
ปัจเจกเป็นส่วนใหญ่⁴ เช่น เจ้าเงินมีสิทธิในทาส ททรัพย์สินของสามี เมื่อสามีตายเป็น

¹ เมืองเชียงใหม่มีสภาพเป็นเมืองร้าง ประมาณ 20 ปี ระหว่าง พ.ศ. 231-2338 เนื่องจากบ้านเมือง
อยู่ในภาวะสงครามขับไล่อำนาจของพม่า พระเจ้ากวิละตั้งเมืองเชียงใหม่อพยพผู้คนไปตั้งมั่นที่เวี
ียงป่าซาง (อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน) นาน 14 ปี จึงกลับมาฟื้นฟูเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง

² คนไทยวนบางกลุ่มได้ถูกส่งไปอยู่ยังภาคกลาง ได้แก่ ไทยวนที่บ้านเสาไห้ อำเภอเสาไห้ จังหวัด
ลพบุรี และที่อำเภอคูบัว จังหวัดราชบุรี

³ โยนเโอะ อธิธิ และคณะ. ดรรชนีค้นคำในจารึกสุโขทัย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ 2532. หน้า 211.

⁴ โยนเโอะ อธิธิ และคณะ. ดรรชนีค้นคำในกฎหมายตราสามดวง. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง 2533
หน้า 3151-3153.

สิทธิของภรรยา “สืบเดิมสินสมรสของชายสิทธิแก่หญิง พ่อแม่พี่น้องชายจะเอาอย่าพึ่งให้เลย”⁵

ระบบคิดเรื่อง “สิทธิ” ของชุมชนล้านนานั้นวางอยู่บนรากฐานของจารีตประเพณี พิธีกรรมสุภาพศีล คำสอน ชาดก นิทาน และกฎหมายหรือ “ธรรมศาสตร์” ที่เขียนหรือคัดลอกด้วยอักษรธรรมโดยปราชญ์ล้านนา เช่น มังรายศาสตร์ ธรรมศาสตร์ราชกือนา. ธรรมศาสตร์หลวง ฯลฯ สมาชิกในชุมชนมีจารีตประเพณีและพิธีกรรมที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาสะท้อนให้เห็นถึงความคิดเรื่องสิทธิซึ่งเกิดขึ้นตามธรรมชาติในสังคม สิทธิในชุมชนล้านนาที่ปรากฏในหลักฐานได้แก่ สิทธิปัจเจกและสิทธิชุมชน หรือ “สิทธิร่วม” หรือ “สิทธิของส่วนรวม” (Collective Rights, Community Rights) จารีตประเพณีและกฎหมายโบราณของชุมชนล้านนาหลายประการสะท้อนถึง “สิทธิร่วม” มากกว่า “สิทธิปัจเจก” เนื่องจากชุมชนล้านนาเป็นชุมชนเกษตรกรรม ชุมชนจึงมีปฏิสัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน ได้แก่ ดิน น้ำ และ ป่า ตลอดจน สมาชิกของชุมชนได้ร่วมมือกันสร้างกฎเกณฑ์สร้างสำนึกร่วมกันรวมตัวกันเคารพและปฏิบัติตามกฎจารีตของชุมชนจนกลายเป็นสิ่งที่เด่นชัด จามริก เรียกว่า “ระบบศีลธรรม” หรือ อำนาจจริยธรรมในชุมชน⁶ ซึ่งชุมชนล้านนากำหนดกฎเกณฑ์ในการจัดสรรทรัพยากรสินร่วมของชุมชนโดยคำนึงถึง “สิทธิการใช้” เป็นสำคัญโดยกลุ่มผู้มีสิทธิใช้ในชุมชนกำหนดหรือตกลงร่วมกันว่า ผู้ใดจะได้สิทธิในการใช้ ผู้ใดไม่มีสิทธิใช้ ใช้อย่างไร ฯลฯ แม้ว่าสิทธิร่วมจะมีความสำคัญและเป็นลักษณะเด่นในสังคมโบราณ แต่สิทธิปัจเจกก็พบว่าถูกบันทึกไว้อย่างมากมายในกฎหมายล้านนา โดยกฎหมายกำหนดโทษของผู้ “ละเมิดสิทธิ” และ กฎหมายให้การคุ้มครองแก่บุคคลและชุมชนในการ “รักษาสีทธิ” ของสมาชิกทุกคนด้วย

เนื่องจากกฎหมายล้านนาและจารีตล้านนาที่ถูกเป็นลายลักษณ์อักษรมีจำนวนมาก จารีตและกฎหมายโบราณจึงเป็น กฎหมายจารีต (Customary Law) ซึ่งมีการบันทึกบทบัญญัติต่าง ๆ ประปนกันไปโดยตลอด ซึ่งแตกต่างจากกฎหมายปัจจุบันที่จะบันทึกเรื่องต่าง ๆ แยกออกเป็นหมวดหมู่ ความคิดเกี่ยวกับเรื่อง “สิทธิของชุมชน” และ “สิทธิปัจเจก” ในปัจจุบันมีฐานคิดตั้งอยู่บนหลักการของ “กฎหมาย” และการอ้าง “สิทธิ” หรือ ความชอบธรรมในการกระทำของตนก็โดยอาศัยหลักของกฎหมาย ซึ่งปัจจุบันกฎหมาย

⁵ เรื่องเดียวกัน. หน้า 3151.

⁶ เสน่ห์ จามริก คำบรรยายในการประชุมเรื่อง สิทธิมนุษยชนในสถานการณ์ปัจจุบัน ที่สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา-อีสาน 4 พฤษภาคม 2543.

ให้ความสำคัญกับความเป็นปัจเจกบุคคลและรัฐมากกว่าให้ความสำคัญกับกลุ่มบุคคลหรือชุมชนดังที่พบในกฎหมายจารีต

จารีตประเพณีชุมชนถือเป็นกฎหมายอย่างหนึ่งที่สะท้อนถึงความคิดและระบบศีลธรรมเกี่ยวกับ “สิทธิ” ทั้งระดับปัจเจก ครอบครัว และชุมชน การศึกษากฎหมายโบราณนั้น มีนักวิชาการหลายท่านทักท้วงและสงสัยว่า กฎหมายจารีตเหล่านั้นถูกนำมาใช้จริงหรือไม่ในสังคมล้านนา การศึกษาสิทธิชุมชนผ่านกฎหมายอย่างเดียวจะไม่เห็นภาพ “สิทธิชุมชน” ชัดเจน ผู้ศึกษาจึงต้องใช้เอกสารและการสำรวจภาคสนามและการสัมภาษณ์ชาวบ้านด้วย โดยใช้วิธีการณานวิเคราะห์อย่างละเอียดถี่ถ้วนและไม่รีบด่วนสรุปจนเกินไป

ชุมชนล้านนา

“ชุมชน” หมายถึง หมู่บ้าน กลุ่มหมู่บ้าน หรือ เมือง หรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งอาเนันท์ กาญจนพันธุ์ ให้คำอธิบายว่า “ชุมชนและความเป็นชุมชน หมายถึง ลักษณะของเครือข่ายความสัมพันธ์ที่กว้างขวางบนพื้นฐานของความสัมพันธ์แบบเครือญาติและแบบอุปถัมภ์ การเข้าใจ ชุมชนไม่อาจจะเข้าใจได้โดยการศึกษาแบบเอกเทศ แต่ชุมชนต้องศึกษาเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์กับรัฐ”⁷

ชุมชนล้านนามีหลายระดับ เริ่มต้นจากครอบครัวหลายครอบครัวที่มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติรวมกันเป็นตระกูล หลายตระกูลรวมกันเป็นหมู่บ้าน หลายหมู่บ้านรวมกันเป็น “ปึกบ้าน” หรือ “หย่อมบ้าน” หลายหย่อมบ้านเป็นแคว้นหรือเมืองตามลำดับ

ชุมชนระดับหมู่บ้าน

หน่วยชุมชนที่เล็กเริ่มจากครอบครัว หลายครอบครัวมาตั้งถิ่นฐานอยู่รวมกันเป็นหมู่บ้านหรือในหลายหมู่บ้านเรียกว่า “ตระกูล” สมาชิกในแต่ละตระกูลจะมีความสัมพันธ์กันด้วยระบบเครือญาติ และในเวลาเดียวกันระบบเครือญาติในแต่ละตระกูลมีกฎจารีตประเพณีและพิธีกรรมที่สำคัญของตระกูลร่วมกัน ได้แก่ ความเชื่อเรื่องผีบรรพชนของตระกูล หรือที่ชาวล้านนาเรียกว่า “ผีปู่ย่า” ผีปู่ย่าเป็นหลักสำคัญหลักหนึ่งในการสร้างเครือข่ายขึ้นพื้นฐานของชุมชนระดับตระกูล ในแต่ละปีระหว่างเดือนพฤษภาคมถึง

⁷ อาเนันท์ กาญจนพันธุ์, “ความเป็นชุมชน” ใน การวิจัยในมิติวัฒนธรรม, เชียงใหม่ : มิ่งเมือง 2542, หน้า 74.

มีนายนก่อนฤดูทำนา ชาวล้านนาจะกำหนดเป็นช่วงเลี้ยงเช่นไหว้ผีทุกระดับตั้งแต่ผี
ตระกูล ผีหมู่บ้าน ผีวัด ขึ้นไปจนถึงผีประจำเมือง

การเช่นไหว้ผีปู่ย่า สมาชิกของตระกูลทุกคนจะเดินทางมาจากที่ต่าง ๆ เพื่อ
ร่วมในพิธีสำคัญนี้และถือเป็นการพบปะสังสรรค์ของคนในตระกูลเดียวกัน ซึ่งเรียกว่า
เป็นคน “ผีเดียวกัน” สมาชิกในเครือข่ายชุมชนผีปู่ย่าแต่ละตระกูลมีจำนวนแตกต่างกัน
ไป บางตระกูลเป็นตระกูลใหญ่อาจจะมีจำนวนนับร้อยคนขึ้นไป สมาชิกลูกหลานต่าง
แยกย้ายกันออกไปตั้งถิ่นฐานต่างบ้านและต่างเมือง ผีปู่ย่าจะมีกลไกในการสร้างเครือ
ข่ายของชุมชนตระกูลโดยการที่สมาชิกผีเดียวกัน สามารถทำพิธีขอ “แบ่งผี” ออกไปจาก
หอผีที่บ้านต้นตระกูลนั้น หรือเรียกว่า “เคล้าผี” โดยขอเชิญผีปู่ย่าให้ไปอยู่กับสมาชิก
หรือลูกหลานยังต่างเมืองที่ห่างไกล เพื่อให้ผีปู่ย่าได้ปกป้องรักษาลูกหลานทุกคน
เรียกการแยกผีนี้ว่า “แบ่งผีปู่ย่า”⁸

ด้วยความเชื่อที่ว่า ผีปู่ย่ามีอำนาจปกป้องรักษาสมาชิกในครอบครัวและ
ตระกูลทุกคนรวมไปถึงสัตว์เลี้ยงในบ้านและผีปู่ย่าจะคุ้มครองผลิตผลในไร่นาและสวนมิ
ให้เสียหายจากสัตว์หรือแมลงมากินผลิตผลของตนด้วย สมาชิกหน้าที่เคารพในจารีต
กฎเกณฑ์ที่บรรพบุรุษของตนกำหนดไว้และถือปฏิบัติสืบต่อกันมา เช่น ผีปู่ย่า “กินหมู”
หรือ “กินไก่” ก็ต้องจัดเลี้ยงเช่นไหว้ทุกปีด้วยหมูหรือไก่ตามจารีตของตน สมาชิกผีปู่ย่า
เดียวกันห้ามแต่งงานกันโดยเด็ดขาด และทุกคนต้องรักใคร่สามัคคีกันห้ามทะเลาะวิวาท
ตบตีกัน รวมทั้งพ่อแม่ห้ามตีลูกโดยไม่มีเหตุผล เป็นต้น ฯลฯ มิเช่นนั้นผีจะโกรธแล้ว
บันดาลให้เกิดความเสียหายแก่สมาชิก เช่น เจ็บไข้ วัควายสัตว์เลี้ยงล้มตาย แมลงลง
กินข้าวในนา ถ้าผีโกรธต้องเช่นไหว้และขอขมากับผีปู่ย่า ฯลฯ

เพื่อให้ทุกคนเคารพต่อจารีตของตระกูล สมาชิกผู้อาวุโสจึงมีหน้าที่ต้องคอยย
บรมสั่งสอนและระแวดระวังสมาชิกที่อยู่ในวัยหนุ่มสาวของตระกูลเดียวกันมิให้รักใคร่
ชอบพอกันจนหนุ่มสาวหรือห้ามแต่งงานกันเด็ดขาด ทั้งนี้อาจจะด้วยคนโบราณรู้แล้วว่า
ถ้าสายเลือดใกล้กันแต่งงานกันลูกที่เกิดจะมีโอกาสไม่ปกติ ข้อห้ามทุกข้อของ “ผีปู่ย่า”

⁸ การแบ่งผีจะกระทำโดยการที่หัวหน้าครอบครัวจะไปตั้งถิ่นฐานต่างเมือง จะนำดอกไม้ธูปเทียนมา
ขอให้ญาติผู้ใหญ่ที่ทำหน้าที่เช่นไหว้ผีหรือผู้ที่ติดต่อผีปู่ย่าในตระกูล กล่าวคำเชิญผีปู่ย่าให้ไปอยู่ย
กับตนต่างเมืองด้วย ทั้งนี้ชาวล้านนาเชื่อว่า ผีสามารถเดินทางไปทุกหนทุกแห่งด้วยความเร็วสูงมาก
เท่าๆกับระยะเวลาที่ “ไต่กัมกีนน้ำ” ผีก็จะมาถึงที่หมาย ลูกหลานจึงสามารถขอให้ผีปู่ย่าแยกตัวออก
ไปอยู่บ้านของตน หลังจากแบ่งผีแล้วก็นำกรวยดอกไม้ธูปเทียนไปไหว้ที่หอผีแห่งใหม่ด้วย การ
แบ่งผีจึงเป็นการสร้างเครือข่ายของตระกูล สัมภาษณ์ นางคำแบ่ง อภิวงศ์ บ้านเลขที่ 7 พัฒนาช้าง
ช้างเผือก อำเภอเมือง เชียงใหม่ 2 มกราคม 2533.

ทุกคนต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด ถือว่าชุมชนผู้ปู้ยาเป็นกลไกในการควบคุมสมาชิกในระดับตระกูลของชุมชนทุกชุมชนในอดีต นับเป็นวิธีการควบคุมทางสังคมที่มีประสิทธิภาพอย่างยิ่ง เพราะถ้ามีการละเมิด ผู้ปู้ยาจะลงโทษให้สมาชิกในครอบครัวเจ็บป่วยหรือเกิดเหตุการณ์ร้ายต่าง ๆ ขึ้นครอบครัวนั้น ๆ ซึ่งทุกคนเกรงกลัวภัยพิบัติไม่ต้องการให้เกิดขึ้นกับตนเองและครอบครัว

นอกจากนี้การสั่งสอนในชุมชนระดับตระกูลให้มีสำนึกร่วมหรือสำนึกในการเป็นญาติและเป็น “คนในผีเดียวกัน” ถ้ามีโอกาสญาติพี่น้องผีเดียวกันมักจะไปมาหาสู่และช่วยเหลือเกื้อกูลกันทุกเรื่องที่ช่วยกันได้ มีสุภาษิตสอนว่าถ้าญาติพี่น้องไม่ไปมาหาสู่กันเลย เปรียบได้กับถนนหนทางที่ไม่มีคนเดินก็จะรกร้างหม่นหมอง “พี่น้องบ่เที่ยวหากัน ก็เป็นอื่น ถนนบ่มีคนเที่ยว ก็หมอง” ชุมชนผู้ปู้ยาได้สร้างจารีตหรือระบบศีลธรรมที่พวกเขาคิดว่าดีงามถูกต้องสำหรับกลุ่มของเขา ชุมชนผู้ปู้ยาจึงจัดว่าเป็นชุมชนระดับหนึ่งในสังคมล้านนาดั้งเดิมที่ยังดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน

สมาชิกชุมชนผู้ปู้ยาทุกคนมี “สิทธิร่วม” ในการขอความคุ้มครองจากผีบรรพบุรุษของตน เช่น (สิทธิ)บนบานวิงวอนร้องขอให้ผู้ปู้ยาปกป้องรักษาครอบครัวให้อยู่ดีมีสุขไม่เจ็บไข้ได้ป่วยและรอดพ้นภัยพิบัติต่าง ๆ ทั้งตนเองลูกหลานรวมทั้งสัตว์เลี้ยงของตนเองด้วย ได้รับ(สิทธิ)ในการบนบานให้คุ้มครองสมาชิกในครอบครัวในการทำมาหากินและการเดินทางไปต่างบ้านต่างเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่สมาชิกในครอบครัวมีอาชีพค้าขายต่างเมืองหรือเป็นพ่อค้าวัวต่างในอดีต (สิทธิ)ในการขอรับการอุปถัมภ์จากสมาชิกกลุ่มเดียวกันในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่ต้องการแรงงานมาก เช่น งานเกี่ยวข้าว งานบวช และ งานศพ ฯลฯ ความเป็นชุมชน “ผีเดียวกัน” สมาชิกมีความสัมพันธ์และมีหน้าที่ช่วยเหลือกัน กล่าวได้ว่าชุมชนผู้ปู้ยาเป็นชุมชนเครือข่ายดั้งเดิมที่มีกฎเกณฑ์จารีตประเพณีพิธีกรรมร่วมกัน มีทั้ง “สิทธิ” และ “หน้าที่” ร่วมกัน

ชุมชนหมู่บ้าน

ถัดจากชุมชนระดับตระกูลเป็นชุมชนระดับหมู่บ้าน เกิดจากการที่คนมาตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่รวมกันเป็นกลุ่มหรือหมู่บ้าน หมู่บ้านอาจจะเกิดจากที่มีคนใดคนหนึ่งออกไปแสวงหาที่ทำมาหากินที่อุดมสมบูรณ์กว่าที่อยู่เดิม เมื่อเขาไปพบสถานที่แห่งใหม่ดีกว่าที่เดิมก็จะมาบอกให้ญาติพี่น้องเพื่อนบ้านอพยพออกไปตั้งหมู่บ้านใหม่ ในชุมชนล้านนาโบราณจะพบหลายหมู่บ้านที่ชื่อว่า “บ้าน/เมืองใหม่” เช่น ชื่อของเมืองเชียงใหม่นั้นมีความหมายว่าเป็น “เมืองใหม่” ซึ่งพญา มังรายทรงสร้างขึ้นใหม่ภายหลัง

จากพระองค์ทรงสร้างและประทับที่เวียงกุมกาม ตำนานเรียกชื่อว่า “นพบุรีศรีนครพิงค์ เชียงใหม่”⁹

ผู้นำในการบุกเบิกหรือริเริ่มตั้งหมู่บ้านใหม่จะได้รับการเคารพนับถือจากลูกบ้าน โดยได้รับเลือกให้เป็นหัวหน้าหมู่บ้าน เมื่อเขาตายดวงวิญญาณของเขาจะได้รับการยกย่องให้เป็น “ผีบ้าน” เรียกว่า “เสื่อบ้าน” โดยให้สถิตอยู่ในหอกกลางหมู่บ้านเรียกว่า “หอเสื่อบ้าน” ซึ่งมีทุกหมู่บ้านในล้านนา คนในหมู่บ้านเดียวกันจะเคารพนับถือผีบ้าน ในแต่ละปีชาวบ้านจะทำพิธีร่วมกันเลี้ยงผีบ้านของตนเช่นเดียวกับผีปู่ย่า นอกจากนี้ผีบ้านจะปกปักรักษาคนและสัตว์เลี้ยงในหมู่บ้านแล้ว ผีบ้านยังกำหนดเป็นจารีตให้คนที่อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนในหมู่บ้านทุกคนต้องมาบอกกล่าว “เสื่อบ้าน” พร้อมกับไปบอกกล่าวผีวัดหรือ “เสื้วัด”¹⁰ ด้วยในวันแรกที่ตนพาครอบครัวเข้ามาอยู่ในหมู่บ้าน โดยหัวหน้าครอบครัวจะนำดอกไม้ธูปเทียนไป “บอกกล่าว” ขออนุญาตมาเป็นสมาชิกใหม่ในหมู่บ้านแห่งนี้ เสมือนหนึ่งว่าทุกคนอยู่ใต้การดูแลของเสื่อบ้านด้วย ถึงแม้ว่าเขาจะได้แจ้งหรือขออนุญาตจากหัวหน้าหมู่บ้านแล้วก็ตาม ด้วยความกลัวเขาต้องบอกผีบ้านด้วยในเวลาเดียวกัน ครอบครัวใดจะอพยพออกจากหมู่บ้านไปอยู่บ้านอื่น หัวหน้าครอบครัวก็ต้องมา “บอกลา” เสื่อบ้านและเสื้วัดด้วยเช่นกัน ผีบ้านจึงมีบทบาทในหมู่บ้านควบคู่ไปกับหัวหน้าหมู่บ้านเสมอมาในชุมชนหมู่บ้านล้านนาในอดีต ปัจจุบันบางหมู่บ้านในชนบทยังถือจารีตนี้อยู่

คนในหมู่บ้านเดียวกันถือว่าเป็นพวกเดียวกันโดยสัมพันธ์ทางเครือญาติและสัมพันธ์ในฐานะลูกบ้าน การรวมกลุ่มที่มีสำนึกร่วมกันเช่นนี้เรียกว่า “คนบ้านเดียวกัน” คนเหล่านั้นจะร่วมสร้างกฎจารีตประเพณีของหมู่บ้านและสมาชิกทุกคนมีหน้าที่ปฏิบัติตามกฎจารีตเหล่านั้น โดยที่สมาชิกจะได้รับ “สิทธิ” ต่าง ๆ ในการเป็นสมาชิกของหมู่บ้าน เช่น สิทธิในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน สิทธิในการรับการคุ้มครองจากหัวหน้าหมู่บ้านในกรณีมีข้อพิพาทต่าง ๆ สิทธิร่วมในการบวชสร้างเสื่อบ้าน ในเวลาเดียวกัน ทุกคนมีหน้าที่ในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ในหมู่บ้าน เช่น หน้าที่เชื้อฟังปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของหมู่บ้าน ฯลฯ ชาวบ้านทุกคนจึงมีทั้ง “สิทธิ” และ “หน้าที่” ในชุมชน

⁹ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด วัชอาจ (ปริวรรต). ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. เชียงใหม่ : สุริวงศบุ๊ค เซนเตอร์ 2543. เวียงกุมกามตั้งบนฝั่งแม่น้ำปิง น้ำท่วมทุกปีไม่เหมาะที่จะตั้งเป็นเมืองถาวร คำว่า นพ แปลว่า เก้า มาจากลัษะ 9 ตระกูลที่เชื่อว่าเป็นเจ้าของเมืองเดิมที่ชื่อว่า “นพบุรี” ศรีนครพิงค์ หมายถึง นครที่เป็นศรีแห่งแม่น้ำปิง(พิงค์)หรือระมิงค์ เชียงใหม่ หมายถึง เมืองใหม่.

¹⁰ ไพโรด ดุรายละเอียด เสื้วัด ในตอนถัดไป

ของตนซึ่งถือว่าจารีตกฎเกณฑ์เหล่านี้เป็นเสมือนสิ่งที่เรียกว่า "ธรรมเนียมชาวบ้าน" ที่ทำให้ทุกคนในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างสันติและยั่งยืน

สมาชิกหมู่บ้านจะสร้าง "จิตสำนึก" ร่วมกันโดยมีการอบรมสั่งสอนหลายวิธีโดยอาจจะผ่านระบบครอบครัวและการศึกษาของชุมชนผ่านวัด รวมทั้งการสอนผ่านสุภาสิตคำสอนต่าง ๆ ทุกคนในหมู่บ้านมีหน้าที่ต้องเคารพและปฏิบัติตามกฎจารีตประเพณีของหมู่บ้าน ถ้ามีคนจากที่อื่นย้ายไปตั้งบ้านเรือนในหมู่บ้านใด ผู้มาใหม่นั้นก็ต้องเคารพและปฏิบัติตามจารีตประเพณีของหมู่บ้านนั้น ไม่ควรยึดถือจารีตของหมู่บ้านเดิมของตนอีกต่อไป เพราะจะทำให้เขาไม่อาจจะรวมกลุ่มและไม่ได้รับการยอมรับให้เข้าเป็นสมาชิกของหมู่บ้าน ซึ่งจะทำให้เขาไม่มี "สิทธิร่วมในชุมชน" แท้จริง

ตัวอย่างสุภาสิตว่า "อยู่บ้านใด หื้อ(ให้)เอาไฟบ้านนั้น" คำว่า "ไฟ" ในที่นี้เป็นรูปธรรมและนามธรรมหมายถึง "ไฟ" ที่ชาวบ้านหรือชุมชนจะเอามาเผาศพของสมาชิกที่ตายในหมู่บ้าน เมื่อมีคนป่วยหรือตายเพื่อนบ้านจะช่วยดูแลคนนั้นตั้งแต่ตอนที่เขาล้มป่วยลง และเมื่อมีคนตายในหมู่บ้าน ชาวบ้านทุกคนถือเป็นหน้าที่มาช่วยงานศพเสมือนเป็นศพของญาติตนเอง ถ้าเป็นคนยากจนตายลง ชาวบ้านจะเอาสิ่งของต่าง ๆ มารวมกันและทำพิธีกรรมทางศาสนาโดยเจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในงานศพนั้น เพื่อนบ้านจะทราบฐานะของครอบครัวผู้ตายดี ถ้ายากจนทุกคนจะช่วยจัดหาสิ่งของทุกอย่างรวมทั้งช่วยหาพื้นมาเผาศพของเขาด้วย เพราะว่าถือว่าคนที่ตายเป็นสมาชิกของหมู่บ้านใหม่ที่เขามาอาศัยอยู่ด้วยแล้ว ญาติของผู้ตายและเพื่อนฝูงที่มาจากหมู่บ้านอื่นรวมทั้งบ้านเดิมของผู้จะมาช่วยในฐานะญาติเท่านั้น ญาติของผู้ตายต้องปฏิบัติตามจารีตประเพณีของหมู่บ้านนั้น "ไฟ" ในความหมายของนามธรรมคือ จารีตประเพณีที่ชุมชนหมู่บ้านนั้น ซึ่งชาวบ้านถือปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็น "ระบบศีลธรรม" ของหมู่บ้าน คนผู้ใดตั้งถิ่นฐานอยู่หมู่บ้านใดเขาจะต้องมี "จิตสำนึก" ว่าเขาเป็นสมาชิกชุมชนนั้นทุกประการ เขาจะต้องเชื่อฟังและทำตามกฎจารีตของชุมชนและเขาจะได้รับ "สิทธิร่วม" ของชุมชนหมู่บ้านทุกประการ

นอกจากนี้ยังมีคำสอนว่า ทุกคนต้องมีสำนึกและสามัคคีรวมกลุ่มกันเพื่อความเข้มแข็งและมั่นคงของหมู่บ้านของตน คนเราไม่สามารถจะดำรงอยู่ได้โดยลำพัง และไม่สามารถทำงานใหญ่ให้สำเร็จลงได้ จำเป็นต้องร่วมมือหรือพึ่งพาบุคคลอื่นหรือหมู่คณะของตนโดยเปรียบเทียบว่า "ไม้ต้นเดียวบ่เป็นกอ ปอดันเดียวบ่เป็นเหล่า" หมายถึง ไม้ต้นเดียวไม่เรียกว่าเป็นกอ ปอดันเดียวไม่เรียกว่าเป็นป่า สมาชิกในชุมชนจึงต้องมีสำนึกถึงการอยู่ร่วมกันและการช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกัน

“เยี่ยะการ(ทำงาน)คนเดียวอด(เหนื่อย)เหมือนจะตาย เยี่ยะการหลายเหมือน
เล่น(เล่น)” หมายความว่า ทำงานคนเดียวเหนื่อยแทบตาย ทำงานหลายคนเหมือน
เล่น ซึ่งการทำงานทุกอย่างถ้าเราต้องทำโดยลำพังจะเหนื่อยมากและต้องใช้เวลานาน
ในการทำงานนั้น แต่ถ้ามีหลายคนมาช่วยกันทำงานนั้น จะไม่รู้สึกเหนื่อยทำไปเหมือน
เล่นและงานจะทำงานเสร็จเร็วขึ้น¹¹

สมาชิกของชุมชนมีหน้าที่ร่วมกันในการดูแลควบคุมความประพฤติของเพื่อน
สมาชิกใน ชุมชนมิให้กระทำการชั่วร้ายเป็นภัยอันตรายแก่ชุมชน เช่น ลักขโมย มักราย
ศาสตร์ กล่าวว่า มีหมู่บ้านแห่งหนึ่ง มีสมาชิก 16 ครอบครัว สมาชิกคนหนึ่งในหมู่บ้าน
ลักขโมยของของเพื่อนบ้าน กฎหมายกล่าวว่าให้สมาชิกทั้งหมดทุกครัวเรือนชดใช้ค่า
ขโมย เนื่องจากอยู่ด้วยกันไม่สั่งสอนตักเตือนกัน ถ้าคนที่ลักนั้นเป็นคนประพฤติดี
มาก่อน ให้ขับไล่ออกจากหมู่บ้านให้ไปอยู่ที่อื่นห่างจากบ้านเดิมไกลพอที่ไม่ได้ยินเสียง
กลอง

บ้าน 1 มี 16 เรือน คู่กันเคยรู้จักกันนัก ผู้ 1 ไปลักขโมย
ของเขา ท่านเจ้าของรู้บ่ยอม โบราณเมืองแต่ก่อนก็ยัง
หื้อเขา 16 เรือน ช่วยใช้ ด้วยเหตุว่า เขาอยู่บ้านเดียว
กันหันร้ายหันดีบ่สั่งสอนกัน หื้อลักของท่าน เขาเถียงว่า
มันหากไปลัก ดูข้าบรู้บ่หันจิมว่าอัน เจ้าขุนแต่ก่อนบ่ฟัง
คำเขา สู้ยังอยู่ด้วยกัน พ้อยว่าบ่รู้ร้ายบ่ตาย จำเขาใช้
เพื่ออัน คำอันโบราณมีสนี้ ผู้มีประญา (ปัญญา) จ้ง
พิจารณาตามธัมมจักกรนั้นเทอะ ผิดคนดีหื้อมันเสีย 4
เท่า แล้วขับหนีจากบ้านนั้นเสีย อย่าหื้อมันอยู่เป็นโทษ
แก่ชาวบ้าน ไกลพอตีกลองอย่าหื้อได้ยินเทอะ¹²

ในกรณีที่ไม่ทราบตัวผู้ลักให้ชาวบ้านทุกครัวเรือนร่วมกันชดใช้ของที่หายแก่ผู้
เสียหาย ครั้นเมื่อจับคนร้ายได้ในภายหลัง จึงให้คนลักชดใช้ค่าขโมย 4 เท่า แล้วให้
ขับไล่คนร้ายออกจากหมู่บ้าน “ นัย 1 บ้าน 1 มี 6 เรือน โจรลักของในเรือนเสียง รุ
บานประตูบ่ขาดเสียกันสนั่น บ่รู้ผู้ลัก หื้อชาวบ้าน 5 เรือนนั้นใช้ของนั้นทั้งหมด เมื่อ

¹¹ คมเนตร เศรษฐพัฒน์นิช (บรรณารักษ์) กำปงเก่าเล่าไว้. เอกสารวิชาการร่วมสมโภช 700 ปี
เชียงใหม่ ชุดภูมิปัญญาล้านนา. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่ : มิ่งเมือง,
2539 หน้า 105-106

¹² มักรายศาสตร์ ฉบับวัดไทยสถาน ไบลานหน้า 32 หน้า 27.

ได้รู้ว่าผู้ลัก รู้ว่าเพื่อนบ้านผู้ใดลัก หื้อใหม่ผู้นั้น 4 เท้า ใช้ 9 เท้า แล้วขับหนีจากบ้าน
สันเดียวเทอะ”¹³

สมาชิกของหมู่บ้านจึงมีทั้งสิทธิและหน้าที่ร่วมกัน เมื่อมีสิทธิเขาต้องทำหน้าที่
เสมอ หน้าที่บางอย่างในชุมชนอาจจะเป็นหน้าที่ทางจริยธรรมก็ได้ โดยไม่อาจจะให้
กฎหมายบังคับ แต่ชาวบ้านอาจจะใช้วิธีที่ปัจจุบันเรียกว่า sanction กับสมาชิกที่ไม่
เคารพและปฏิบัติตามกฎจารีตของชุมชนได้

ชุมชนวัด

ทุกหมู่บ้านจะมีวัดเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน วัดเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรม
ทางศาสนาและประเพณีพิธีกรรมอื่น ๆ ของชุมชน และวัดยังทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมภูมิ
ปัญญาท้องถิ่นและเป็นสถานศึกษาของกุลบุตรในหมู่บ้าน พระสงฆ์เหล่านั้นมีความรู้เป็น
ผู้นำชุมชนที่สำคัญในอดีต ผลงานการบันทึกเอกสารคัมภีร์ใบลานจำนวนมหาศาลใน
ภาคเหนือเป็นผลงานของพระสงฆ์ในอดีตที่ตกทอดมาจนปัจจุบัน วัดและพระสงฆ์มีบทบาท
สำคัญตั้งแต่ระดับหมู่บ้านจนถึงระดับเมือง สมาชิกในหมู่บ้านจะมีสำนึกร่วมกัน
ว่าเขาเป็นสมาชิกหมู่บ้านเดียวกันว่า “คนบ้านเดียวกัน” และจะมีสำนึกว่าเขาเป็น
ศรัทธาวัดเดียวกัน “ศรัทธาวัดเดียวกัน” ชาวบ้านถือว่าวัดและทรัพย์สินของวัดเป็นของ
ทุกคน ศรัทธาวัดมี “สิทธิใช้” วัดและทรัพย์สินของวัดร่วมกัน ภาษาล้านนาเรียกสมบัติ
ของวัดว่า “ครัววัด” ศรัทธาทุกคนมีสิทธิยืมครัววัดไปใช้ได้เมื่อมีความจำเป็น บางวัด
ศรัทธาที่ยากจนหรือประสบภัยพิบัติ เช่น ไฟไหม้บ้าน น้ำท่วม มีสิทธิยืมเงินของวัด “เงิน
วัด” จากกรรมการการเงินของวัดได้ด้วย เนื่องจากสมัยก่อนไม่รัฐบาลไม่มีงบประมาณ
มาช่วยเหลือชาวบ้านดังเช่นปัจจุบัน

วัดแต่ละวัดมีสมบัติไม่เท่ากัน “ครัววัด” ได้มาจากศรัทธาร่วมกันถวายสิ่งของ
เครื่องใช้และเงินให้วัด ทุกคนจึงมีสิทธิเป็นเจ้าของร่วม “สิทธิเจ้าของ” สิ่งของบางอย่าง
ของวัดชาวบ้านมีความจำเป็นต้องใช้ประจำและวัดยังไม่มีสิ่งของนั้น เช่น เสื่อ แก้วน้ำ
รวมไปถึง ไฟฟ้า ประปา ฯลฯ ศรัทธาญาติโยมจะร่วมกันจัดงานทำบุญ เช่น งานทอด
ผ้าป่าเพื่อหาเงินมาซื้อสิ่งของเหล่านั้น ไว้กับวัด การยืมของวัดไปใช้ในงานพิธีต่าง ๆ
เช่น งานศพ ถ้าสิ่งของที่ยืมไปชำรุดเสียหาย ผู้ยืมก็ต้องซื้อสิ่งนั้นมาชดใช้เป็นจำนวน
สองเท่า ของวัดจึงไม่สูญหายหรือชำรุดแต่อย่างใด “สิทธิในการใช้” สมบัติของวัดชาว

¹³ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน ใบลานหน้า 32 หน้า 27

บ้านได้วางระเบียบกฎเกณฑ์และควบคุมการใช้หรือยืมไว้อย่างมีประสิทธิภาพและเป็น
กลายจารีตประเพณีสืบมาจนทุกวันนี้

ชาวบ้านมีหน้าที่ร่วมกับทำนุบำรุงวัดของตน ในแต่ละวันศรัทธาของวัดจะจัด
เวรเพื่อส่งอาหารให้พระภิกษุสามเณรและเด็กวัดซึ่งล้วนเป็นลูกหลานของศรัทธาในหมู่บ้าน
บ้านที่ไปบวชเรียนที่วัด การส่งข้าววัดเรียกว่า “หมวดส่งข้าววัด” หรือ “ส่งข้าววัด” .โดย
ศรัทธาจะเลือกหัวหน้าคนหนึ่งเพื่อจัดการแบ่งเวรเป็นกลุ่มตามจำนวนหลังคาเรือน เช่น
ถ้าหมู่บ้านหนึ่งมี 60 ครอบครัว อาจจะจัดเป็นกลุ่มๆ ละ 10 ครอบครัว ให้ส่งอาหารทุก
วันเวลาเช้าประมาณ 10.00 น. นำข้าวและอาหารใส่ตะกร้าหรือปิ่นโตไปถวายวัดทุกวัน

โดยทั่วไปเกือบทุกวัดในล้านนาจะมีศาลหรือหอสำหรับเป็นที่สถิตของผีประจำ
วัดสร้างไว้ด้านข้างหรือด้านหลังวัด ศรัทธาเป็นผู้สร้างศาลเหล่านี้ขึ้นเพื่อเป็นที่สถิต
ของ “ผีวัด” หรือ “เลี้ยววัด” ศรัทธาทุกคนมีหน้าที่เช่นไหว้เคารพผีวัดเช่นเดียวกับผีเสื้อบ้าน
ผีวัดจะปกปักรักษาคุ้มครองวัดและพระภิกษุสามเณรรวมทั้งเด็กวัดทุกคนให้อยู่เป็นสุข
และปลอดภัย เนื่องจากวัดในสมัยโบราณเป็นสถานศึกษาหรือเป็นโรงเรียนสำหรับ
กุลบุตรในชุมชนที่ส่งลูกหลานมาบวชเรียนในวัด พ่อแม่เกิดความเป็นห่วงลูกหลานของ
ตนจึงมาสวดอ้อนวอนผีในวัดคุ้มครองดูแลลูกหลานของตน ซึ่งสะท้อนถึงชาวพุทธใน
ล้านนายังนับถือผีซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมนำมาผสมผสานกับความเชื่อพุทธศาสนาอย่าง
กลมกลืน ในเทศกาลสงกรานต์ชาวบ้านจะมาร่วมกันทำพิธีขอพรพระสงฆ์ผู้ใหญ่และ
เจ้าอาวาสวัด เรียกว่า “ดำหัว” เมื่อเสร็จสิ้นพิธีแล้วชาวบ้านไป “ดำหัวเลี้ยววัด” พร้อม
กันไปด้วย สิ่งที่น่าไปบวงสรวงเลี้ยววัดได้แก่ข้าวตอกดอกไม้และขนมเป็นต้น ผีเลี้ยววัดจึง
เป็นเครือข่ายของชุมชนอีกอย่างหนึ่งที่มีบทบาททำให้สมาชิกในสังคมมีสำนึกร่วมกัน
และยินดีเคารพและปฏิบัติตามกฎจารีตของชุมชนอย่างเคร่งครัด

หัวหมวดวัด

นอกจากศรัทธาทุกคนวัดจะมีสายพันธุ์ในชุมชนอย่างแนบแน่นแล้ว พระสงฆ์ได้
สร้างเครือข่ายของความเป็นชุมชนสงฆ์ทั่วล้านนา โดยที่พระสงฆ์ทุกรูปต้องไปสวดปาฏิ
โมกข์และทำพิธีอุปสมบทกรรมในอุโบสถของวัด แต่เนื่องจากวัดจะไม่สร้างอุโบสถไว้ใน
วัดทุกวัด แต่จะสร้างอุโบสถไว้ที่วัดใดวัดหนึ่งและวัดที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงจะไปร่วมทำพิธีใน
อุโบสถเดียวกัน เรียกว่า “หมวดอุโบสถ” วัดที่เป็นกลุ่มอุโบสถเดียวกันนี้เรียกว่า “หัว
วัด” ข้อมูลจากพัชราของวัดเจติยที่บันทึกับบัญชีรายชื่อวัดและหมวดอุโบสถของเมือง
เชียงใหม่ พ.ศ. 2440 กล่าวว่า วัดเชียงมั่น อำเภอเมืองเชียงใหม่ มีจำนวนวัดที่มาลง
อุโบสถร่วมกับวัดเชียงมั่น 13 หัววัด โดยมีครูบาเจ้าปัญญาเป็น “เจ้าอุปัชฌาย์หัว

หมวด” ถือเป็นหัวหน้าปกครองพระสงฆ์ทั้งหมดที่ร่วมอุโบสถ “เจ้าอุปฮาดหมายหัวหมวด
ตนเป็นอธิการใหญ่กว่าคณะสงฆ์เจ้าทั้งหลาย เป็นนิกายเชียงใหม่”¹⁴

พระสงฆ์ในล้านนามีโอกาสพบกันเสมอเมื่อมาร่วมร่วมลงอุโบสถเดียวกัน
การปกครองสงฆ์ในล้านนาจะปกครองผ่านระบบหัวหมวดอุโบสถ ซึ่งมีพระภิกษุ
สามเณรรวมทั้งสิ้นตามบัญชี จำนวน 3531 รูป เครือข่ายขององค์กรสงฆ์ในล้านนาเป็น
เครือข่ายใหญ่ที่ซ้อนอยู่กับเครือข่ายของฆราวาสที่เป็นศรัทธาวัด หมวดสงฆ์หัววัด
“ความเป็นชุมชน” ของชาวล้านนาจึงน่าจะเป็นชุมชนที่เข้มแข็งในอดีต ปัจจุบันนี้จารีต
ประเพณี “หัวหมวดอุโบสถ” ยังคงยึดถือปฏิบัติสืบมาตราบทุกวันนี้

นอกจากองค์กรสงฆ์จะมีเครือข่ายของความเป็นชุมชนดังกล่าวมาแล้ว ชาว
บ้านในฐานะศรัทธาวัดก็จะสร้างกลุ่มของตน โดยการไปร่วมทำบุญและช่วยกิจกรรม
ของวัดต่าง ๆ เมื่อเสร็จสิ้นงานบุญแล้ว กรรมมารวัดจะบันทึกชื่อคณะศรัทธาของวัดนั้น
ไว้ในบัญชีของวัด เรียกว่าวัดที่มาช่วยงานบุญของตนว่า “ศรัทธาหัววัด” เมื่อใดที่วัดใน
กลุ่มศรัทธาหัววัดเดียวกันมีกิจกรรมหรืองานบุญของวัด ศรัทธาหัววัดทุกวัดที่เป็นเครือ
ถือก็จะถือเป็นหน้าที่ต้องไปร่วมทำบุญพร้อมกับจัดหาจัดปัจจัยไทยทานไปร่วมอย่างดีใน
ฐานะที่เป็นสมาชิกกลุ่มเดียวกัน ด้วยการจัดกลุ่มหรือเครือข่ายเช่นนี้ วัดบางวัดมีบัญชี
กลุ่มนับร้อยวัด ทำให้แต่ละวัดสามารถจัดกิจกรรมหรือก่อสร้างศาสนสถานของตนได้
โดยอาศัยความร่วมมือจากเครือข่ายของตนทั่วเขตล้านนา เครือข่ายหัววัดนี้จะอยู่ตลอด
ไปเมื่อเปลี่ยนแปลงเจ้าอาวาสหรือคณะกรรมการวัดบัญชีรายชื่อนี้จะทำสูญหายไม่ได้
จะต้องส่งมอบต่อไปเป็นบัญชีของวัดและของศรัทธาทุกคนด้วย

หย่อมบ้าน

เนื่องจากดินแดนล้านนาพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาการตั้งถิ่นฐานของคนมักจะ
ตั้งอยู่ในพื้นที่แอ่งลุ่มแม่น้ำซึ่งประกอบด้วยหลายหมู่บ้าน สองสามหมู่บ้านขึ้นไปจะรวม
ตัวกันเป็นกลุ่มเรียกว่า “หย่อมบ้าน” บางแห่งเรียกว่า “ป๊อกบ้าน” (คำว่า หย่อม และ ป๊
อก แปลว่า กลุ่ม) ชุมชนระดับหย่อมบ้านจะมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด อาจจะเป็นผี
เดียวกันและเป็นญาติจากการแต่งงาน หรือเป็นเพื่อนบ้านที่พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

¹⁴ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (ปริวรรต). สมหมาย เปรมจิตต์.(บก) รายชื่อวัดและนิกายสงฆ์ในเชียงใหม่.
ภาควิชามานุษยวิทยาและสังคมวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2518 หน้า 1.
(อัครา) ในสมัยนั้น พ.ศ. 2440 วัดในจังหวัดเชียงใหม่สร้างและมีศรัทธาหลายกลุ่มชาติพันธุ์ จึง
มีชื่อนิกายแตกต่างกันไปถึง 18 นิกาย เช่น นิกายเชียงใหม่ นิกายเงี้ยว(ไทใหญ่) นิกายเงิน นิกายล
วะ ฯลฯ รวม 28 หัววัด จำนวนลูกวัด 357 วัด

มีกิจกรรมหลายอย่างที่สมาชิกหมู่บ้านต้องทำร่วมกันช่วยเหลือกัน ต่างก็เคารพในกฎหรือจารีตในหมู่บ้านที่ถือปฏิบัติที่มีมาแต่เดิม เช่น การซ่อมเหมืองฝาย การแบ่งน้ำเข้านา การช่วยกันปลูกหรือเกี่ยวข้าวที่เรียกว่า "เอามื้อเอววัน" รวมทั้งงานบุญกุศลร่วมกัน "คนหมู่บ้านเดียวกัน" กล่าวได้ว่าเครือข่ายของชุมชนและ "ความเป็นชุมชน" ระดับหมู่บ้านขยายออกไปกว้างไกลกว่าระดับหมู่บ้านและทุกคนปฏิบัติตามจารีตประเพณีและทุกคนต่างมี "สิทธิ" และ "หน้าที่" ร่วมกันในชุมชน

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในสังคมล้านนาโบราณทั้ง ป่า ดิน น้ำ ฯลฯ สามารถจะย้อนรอยสืบค้นหามาได้บางส่วนโดยผ่านเอกสารโบราณต่าง ๆ ได้แก่ ธรรมศาสตร์หรือกฎหมายโบราณ ตำนาน คติคำสอน ความเชื่อ ฯลฯ รวมทั้งอาศัยการศึกษาภาคสนามและการสัมภาษณ์ชาวบ้านในชนบทที่ห่างไกลจากศูนย์กลางความเจริญ ชาวบ้านยังรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันตามจารีตประเพณีโบราณจนปัจจุบัน ในที่นี้จะกล่าวถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่สะท้อนถึงระบบและความคิดเรื่อง "สิทธิชุมชน" โดยเน้น "สิทธิร่วม" ซึ่งมีลักษณะเฉพาะเป็นชุมชนล้านนา ส่วน "สิทธิปัจเจก" ที่ปรากฏในเอกสารโบราณนั้นพบว่าไม่มีความแตกต่างจากสิทธิปัจเจกในปัจจุบันมากนัก ผู้เขียนจึงขอเว้นไม่กล่าวถึงในที่นี้

บทที่ 2

การจัดการป่า ตามคัลลองของชาวล้านนา

ชาวล้านนามีจารีตประเพณีการจัดการป่าไม้และทรัพยากรในป่าเป็นเวลานานหลายร้อยปีมาแล้ว และถือเป็นระบบคุณค่าดั้งเดิมของชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าปัจจุบันการจัดการป่าแบบดั้งเดิมบางอย่างได้เปลี่ยนแปลงไป ภายหลังจากที่รัฐบาลได้นำเอาระบบการจัดการป่าไม้แบบรวมศูนย์จากส่วนกลางเข้ามาบังคับใช้ และการประกาศใช้พระราชบัญญัติเกี่ยวกับป่าไม้หลายฉบับ มีผลทำให้การจัดการและการใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชนแบบ ดั้งเดิมที่เคยถือปฏิบัติกันมาเปลี่ยนแปลงไป¹⁵ แต่เดิมนั้นป่าเป็นสมบัติร่วมของชุมชน ปัจจุบันรัฐเป็นผู้มีอำนาจในการใช้ป่าแต่เพียงผู้เดียว โดยอาศัยกฎหมายเป็นเครื่องมือในการรับรองสิทธิซึ่งมี 2 ระบบ ได้แก่ สิทธิของรัฐ และสิทธิของเอกชน โดยไม่ได้รับรองสิทธิของชุมชนที่ยึดถือปฏิบัติเป็นจารีตสืบต่อกันมาแต่อดีต¹⁶ ด้วยระบบคิดเกี่ยวกับสิทธิดังกล่าว ทำให้ป่าหลายแห่งที่เคยเป็นสิทธิและสมบัติส่วนรวมของชุมชนตามจารีตประเพณีมีสถานภาพทางกฎหมายเป็นป่าของรัฐ ชุมชนไม่มี “สิทธิ” ในการจัดการหรือใช้ทรัพยากรส่วนรวมในป่าต่อไป¹⁷ รายงานนี้จะกล่าวถึงการจัดการป่าแบบดั้งเดิมและความเชื่อเกี่ยวกับป่าไม้และต้นไม้ในอดีตของชาวล้านนา เท่าที่ปรากฏในเอกสารโบราณ

การจัดการป่าไม้และทรัพยากรป่า ได้แก่ สัตว์ป่า พรรณไม้ชนิดต่าง ๆ ที่เกิดในป่าในสมัยโบราณ เป็นการจัดการที่ถือเป็นจารีตประเพณีและเป็นระบบคุณค่าของชุมชน ซึ่งได้เรียนรู้และอยู่ร่วมกันรักษาทรัพยากร เรียนรู้ที่จะเอาทรัพยากรป่าไม้มาใช้ตอบสนองความจำเป็นพื้นฐาน การอยู่ร่วมกันอย่างเห็นและให้คุณค่ารวมทั้งเคารพบูชาตลอดจนมีการจัดสรรทรัพยากรป่าไม้ในหมู่ผู้รักษาป่าอย่างเป็นธรรม คำว่า “ป่า” ในความหมายของชาวล้านนามิใช่หมายถึง ต้นไม้และที่ดินเท่านั้น แต่ป่ามีความหมาย

¹⁵ ดูเพิ่มใน สันฐิตา กาญจนพันธุ์. ความร่วมมือในการจัดการป่าระหว่างวัดกับรัฐ. เชียงใหม่ : มิ่งเมือง 2540.

¹⁶ บวรศักดิ์ อุวรรณโณ. “ข้อสังเกตเชิงกฎหมายและนโยบายที่เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ” ใน วิวัฒน์ คติธรรมนิศย์ (บก). สิทธิชุมชน : การกระจายอำนาจจัดการทรัพยากร. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. 2536. และ “พัฒนาการของกฎหมาย “ป่าไม้” ไทย : จาก “บุกรุก” ที่ได้รับการส่งเสริมมาเป็น “บุกรุก” ที่ต้องจับกุม”. ใน 60 ปี ราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ : เพื่อนพิมพ์ 2537. หน้า 143-186.

¹⁷ สันฐิตา กาญจนพันธุ์. เรื่องเดิม.

รวมถึงวัฒนธรรมความเชื่อต่อสิ่งที่เราเชื่อว่าเป็นธรรมชาติ มีสิ่งเหนือธรรมชาติที่คุ้มครองรักษาป่า เช่น “ผีป่า” “ผีห้วย” และ “ผีขุนน้ำ” ฯลฯ ในอีกความหมายหนึ่ง ป่าเป็นสังคมของต้นไม้ต่างชั้นต่างอายุ ในป่ามีต้นไม้มากมายหลายชนิด ชาวบ้านใช้ป่าเป็นแหล่งหาอาหาร ใช้ป่าเป็นแหล่งวัสดุเพื่อใช้สอยและเป็นแหล่งยาสมุนไพรด้วย

เอกสารคัมภีร์โบราณและชาวบ้านมีความรู้เกี่ยวกับป่าในชุมชน โดยแบ่งป่าออกเป็นหลายประเภท ได้แก่ ป่าที่ผู้ปกครองหรือเจ้าเมืองกำหนดเป็นป่าของรัฐเรียกว่า ป่ายาง ป่าพระ ป่าดง ป่าที่มีไม้ชนิดเดียวเกือบทั้งป่าเรียกชื่อตามพันธุ์ไม้ในป่าว่า ป่าไผ่ ป่าเหียง(ต้นชาป่า) ป่าสัก ป่าเหียง(ไม้เหียง) ป่าแดง(ไม้แดง) ป่าที่เป็นต้นน้ำลำธารเรียกว่า “ป่าต้นน้ำ” หรือ “ป่าขุนน้ำ” และป่าที่มีน้ำซึมไหลออกจากพื้นดินมาเรียกว่า “ป่าน้ำซับ” ฯลฯ ในป่าและในหมู่บ้านเอกสารยังกล่าวถึงต้นไม้ประเภทต่าง ๆ หลายชนิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม้สมุนไพรจะพบมากในตำรายาพื้นบ้าน นอกจากนี้ ต้นไม้บางชนิดชาวบ้านถือว่าเป็นไม้มงคลของหมู่บ้านและของเมืองในอดีต พวกเขาจะมีพิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวต้นไม้เหล่านั้น เช่น ไม้ศรีบ้าน ไม้ศรีเมือง ไม้เสื่อบ้าน ไม้เสื่อเมือง ฯลฯ เป็นต้น สัตว์ป่านานาชนิดก็ได้รับการบันทึกไว้ในเอกสารโบราณจำนวนมากเช่นกัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาชาวบ้านเกี่ยวกับการจัดการป่าและการใช้ทรัพยากรจากป่าในอดีตอย่างยั่งยืนและเป็นธรรมในชุมชน

ประเภทของป่า

ชาวบ้านส่วนใหญ่จะตั้งบ้านเรือนอยู่ในที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำสายต่าง ๆ ไกลออกไปจากที่ราบลุ่มจะเป็นพื้นที่ป่า ซึ่งมีทั้งป่าโปร่ง ป่าละเมาะและป่าดิบ จากข้อมูลเอกสารคัมภีร์โบราณพบว่าในจักรวาททัศน์ของชาวบ้านล้านนา พวกเขาคิดถึงป่าและจำแนกประเภทของป่าไว้ ดังนี้

1. พระ (เมาะ)
2. ป่าพิธีกรรม หรือ ดง
3. ป่าเหล่า
4. ป่าที่มีไม้ชนิดเดียว
5. ป่ากับการเมือง
6. ป่าที่เกิดจากนาร้าง
7. ป่าขี้ หรือ เหล่าป่าขี้
8. ป่าเร็ว หรือ ป่าช้า

1. **แพะ (เมาะ)** เป็นปาละเมาะทั่วไปที่อยู่ติดต่อกับเขตหมู่บ้าน ชาวบ้านสามารถเดินทางออกไปหาของป่าหรืออาหารได้ตลอดวัน อาจจะไปเข้าเย็นกลับ ระยะเวลาในการเดินทางไม่เกิน ๑-๒ ชั่วโมง ชาวบ้านเรียกว่า “แพะ/เมาะ” ปัจจุบันเรียกว่า “ป่าชุมชน” หรือ “ป่าใช้สอย” คำว่า “แพะ/เมาะ” เป็นภาษาล้านนาหมายถึง ปาละเมาะหรือป่าโปร่งนอกเขตหมู่บ้าน “จำพวก ๑ เล่า ไปเมาะสร้างป่าเป็นนาก็ดี ปูลูกนารั้งอันเมื่อนานพอต้นไม้ดอกพอล้ำพอดพุดพินาพอดเสียตั้งอัน ผู้ใดสร้างแปลงดีดังเก่า 3 ปี เยียะเอา(ค่านา)เทอะ”¹⁸ ชาวบ้านมีจารีตประเพณีในการตั้งชื่อหมู่บ้านของตนตามสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งของหมู่บ้าน เช่น บ้านริมปิง บ้านริมกก บ้านห้วยดินดำ บ้านหนองดู บ้านดอยถ้ำ บ้านโห่งเกวียน ฯลฯ หมู่บ้านใดที่ตั้งอยู่ใกล้กับป่าหรือตั้งอยู่ในเขตป่าหรือ “แพะ” ชาวบ้านจะมีสำนึกร่วมกันตั้งชื่อหมู่บ้านของตนโดยให้มีคำว่า “แพะ” รวมอยู่ด้วยเป็นการแสดงให้เห็นสภาพภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านของตน เช่น บ้านแพะ บ้านแพะขวาง (อำเภอสันป่าตอง เชียงใหม่) บ้านแพะหนองห้า (อำเภอลี้ลำพูน) เป็นต้น

2. **ดงก้ำ หรือ ป่าพิธีกรรม** คำว่า “ป่าพิธีกรรม” เป็นคำใหม่ที่นักวิชาการบัญญัติขึ้นในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ป่าประเภทนี้ชาวบ้านเรียกว่า “ดง” หรือ “ดงก้ำ” ภาษาล้านนาคำว่า “ดง” หมายถึงป่าที่มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นหนาแน่น หรือ ที่มีต้นไม้ขนาดใหญ่อย่างหนึ่งขึ้นหนาแน่น เช่น ดงสัก ดงกล้วย ฯลฯ หมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในป่าที่บับเช่นนี้ชื่อหมู่บ้านจะมีคำว่า “ดง” อยู่ด้วย เช่น บ้านหางดง¹⁹ (อำเภอหางดง เชียงใหม่) บ้านดงป่าช้อย บ้านดงชี้เหล็ก บ้านดง (อำเภอสันป่าตอง เชียงใหม่) ฯลฯ เป็นต้น

ส่วนคำว่า “ดงก้ำ” ภาษาล้านนาคำว่า “ก้ำ/กรรม” หมายถึง พิธีกรรม ป่าดงก้ำคือป่าที่เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นที่สถิตของผีบ้านผีเมืองของชุมชน ชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้านจะมาร่วมกันประกอบพิธีกรรมเช่นสรงผีประจำหมู่บ้านที่ป่าดงก้ำซึ่งอาจจะตั้งอยู่กลางหมู่บ้านหรือบริเวณทางเข้าหมู่บ้านหรือ “หัวบ้าน” เรียกว่า “ดงเสื่อบ้าน” ส่วนป่าพิธีกรรมของเมืองเชียงใหม่เป็นป่าที่บับอยู่ติดเชิงดอยสุเทพบริเวณภูเขาดอยคำปัจจุบันอยู่ทิศใต้ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เชื่อว่าป่าแห่งนี้เป็นที่สถิตของผีเมืองเชื่อว่าเป็นผี

¹⁸ อรุณรัตน์ และ ศรีธเนศ คำแพง (ปริวรรต). กฎหมายวัดกาศา. (อำเภอแม่จัน เชียงราย) หนังสือปริวรรตจากคัมภีร์ใบลาน ชุดตำนานเมืองและกฎหมายลานนา. เชียงใหม่ : วิทยาลัยครูเชียงใหม่ 2526. หน้า 55.(จัดสำเนา)

¹⁹ บ้านหางดง เป็นชื่อหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ท้ายหรือหางของป่าที่บับหรือดงตั้งอยู่เชิงเขาด้านใต้ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ของพวกเราจะมาก่อนคือ “ผีปู่และย่าแสะ” เรียกชื่อป่าแห่งนี้ว่า “ดงปู่และย่าแสะ” ชาวเมืองเชียงใหม่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจะประกอบพิธีเซ่นไหว้เลี้ยงผีปู่และย่าแสะด้วยควายสีดำทุกปี ระหว่างเดือนพฤษภาคมถึงเดือนมิถุนายน ป่าดงกำลังเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนล้านนาทั้งระดับหมู่บ้านและระดับเมือง ป่าประเภทนี้จัดเป็นป่าอนุรักษ์ของชุมชนที่ชาวบ้านจะไม่เข้าไปรบกวนตัดไม้หรือหาของป่าแต่อย่างใด

3. ป่าเหล่า คำว่า “เหล่า” ภาษาล้านนาแปลว่า ป่า หรือ ป่าละเมาะ หรือป่าทึบที่อุดมสมบูรณ์และมีสัตว์ป่าอาศัยอยู่ทุกชุม ป่าบางแห่งอาจจะแห้งแล้งมีสัตว์ป่าอาศัยอยู่น้อย การออกไล่สัตว์ในป่าเรียกว่า “ไล่เหล่า” หรือ “ไล่ป่าไล่เนื้อ”

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวว่า ก่อนที่พญามังรายจะทรงสร้างเมืองเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. 1939 ขณะนั้นพระองค์ทรงประทับอยู่ที่เวียงกุมกาม²⁰ พระองค์เสด็จมาล่าสัตว์ที่ป่าเชิงดอยสุเทพเหนือเวียงกุมกาม พระองค์พบป่าเหล่าลอมคาคาที่ในบริเวณป่าแห่งนั้น “เจ้ามังรายทรงช้างมั่งคลด้วประเสริฐ มีหมู่โยธาแวดล้อมเป็นบริวารไปแคว่เลี้ยงดินดอยอุสุภพพาพิศว่าดอยสุเทพ ก็หื้อพรานป่าทั้งหลายไปไล่ป่าไล่เนื้อตามดินดอย เกี้ยวออกมาทิศวันออกตามราวป่าก็ไปพบป่าเหล่าลอมคาที่ 1”²¹ ป่าที่มีสัตว์อาศัยอยู่นี้มีอยู่ทั่วไปในเขตล้านนาโบราณ พ.ศ. 2424 คาร์ล บ็อค (Carl Bock) เขียนเล่าถึงการล่าสัตว์เมื่อร้อยปีเศษมาแล้วว่า การล่าสัตว์ป่าเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งของชนชั้นปกครองในเชียงใหม่สมัยนั้น เพื่อความสะดวกในการล่าสัตว์เจ้านายเมืองเชียงใหม่จะ “สงวนสิทธิ” ในล่าช้างและแรดไว้ให้แก่พวกของตน ปีหนึ่งเจ้านายจะออกล่าสัตว์สองถึงสามครั้ง เจ้านายเมืองเชียงใหม่ออกล่าสัตว์ที่เมืองพร้าวซึ่งห่างจากเชียงใหม่ไปทางทิศเหนือ 90 กม²²

4. ป่าไม้ชนิดเดียว ป่าอีกประเภทหนึ่งเป็นป่าที่มีต้นไม้ชนิดเดียวเป็นหลัก ชาวบ้านจะเรียกชื่อป่าตามพันธุ์ไม้ที่ขึ้นในป่า เช่น ป่าที่มีต้นเหมียงขึ้นมาก เรียกว่า “ป่าเหมียง” ป่าไผ่ ป่าเหียง ป่าสักป่าดิง(พลวง) ป่าท้น(พุทรา) ฯลฯ

²⁰ เวียงกุมกาม ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตอำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ห่างจากเมืองเชียงใหม่ไปทางทิศใต้ประมาณ 5 กม. เวียงกุมกามตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำปิง พญามังรายทรงสร้างและทรงประทับที่แห่งนี้ก่อนสร้างเมืองเชียงใหม่

²¹ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 42.

²² คาร์ล บ็อค. ท้องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง (แปลจาก Temples and Elephants โดย เสถียร พันธรัย และ อัมพร ทีชะระ). กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ 2543.

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวว่า พระยาไศยาไททรงยกกองทัพจากเมืองสุโขทัยมาช่วยเมืองเชียงใหม่ทำสงคราม พระองค์เสด็จมาหยุดพักที่ป่าเหียงนอกเมืองเชียงใหม่ “ พลเส็กพญาไสล้อมาทางเมืองฝาง แล้วรอดเชียงใหม่ เมืองวัน 7 ไทรวงเม็ตรอดกาดเชียงเรือก²³ ผู้คนเข้ากาดตื่น เสีย(ข้าว)ของเป็นอันมากนัก พญาตั้งทัพอยู่ยังป่าเหียง”²⁴ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ท้าวมหาศเจ้าเมืองเมืองลำพูน คู่มือกองทัพไปโจมตีเมืองลำปาง กองทัพจากเมืองลำปางออกมาสู้รบกับกองทัพลำพูนที่ ป่าทันกุมเหมืองหรือป่าที่เต็มไปด้วยต้นพุทรา²⁵

ตัวอย่างป่าที่มีพืชชนิดเดียวที่น่าสนใจคือ ป่าเหมียง เป็นป่าที่มีต้นขาป่าหรือภาษาล้านนาเรียกว่าต้นเหมียง²⁶ขึ้นตามธรรมชาติ ป่าเหมียงปรากฏใน ตำนานสิงหนวัติกุมาร ว่า เขตแดนของเมืองเชียงแสนในสมัยโบราณด้านทิศใต้จรดป่าเหมียงเป็นเขตเมืองซ้าย “มาจับป่าเหมียงเป็นที่เมืองซ้าย”²⁷ พื้นที่ป่าเหมียงบนภูเขาสูงอาจจะกว้างขวางนับหลายร้อยไร่ ชาวบ้านเข้าไปตั้งบ้านเรือนเป็นหมู่บ้าน และหลายหมู่บ้านเป็นตำบล เช่น บ้านป่าเหมียง ตำบลป่าเหมียง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

5. ป่ากับการเมือง : ท้าวพญาгинป่ากินเมือง

มีกฎหมายโบราณกล่าวว่า ที่ดินและป่าทั้งหมดเป็น “กรรมสิทธิ์” ของเจ้าเมืองและชนชั้นปกครอง ป่าบางแห่งถูกกำหนดว่าเป็นป่าของบ้านเมือง ซึ่งผู้ปกครองจะสงวนป่าและทรัพยากรในป่าเพื่อชนชั้นปกครองหรือบ้านเมือง เรียกป่านี้นว่า “ป่าทางการเมือง” คำว่า ป่าทางการ ในที่นี้สันนิษฐานว่ามีได้หมายถึงต้นยางหรือไม้ยางแต่น่าจะเป็นคำที่ใช้เรียกป่าที่มีต้นไม้ยืนต้นที่มีน้ำยางหรือยางไม้ ชาวล้านนาแยกชนิด

²³ ตลาดตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองเชียงใหม่ด้านตะวันออกใกล้กับประตูเมือง ปัจจุบันเรียกว่า ประตูท่าแพ

²⁴ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. หน้า 72.

²⁵ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. หน้า 139.

²⁶ ดูเพิ่มใน นิตยา วงศ์วิระพันธุ์. “ระบบพอเลี้ยงกับการปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ในการจัดการแรงงานในชุมชนสวนเหมียง ของลุ่มน้ำแม่เลา ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาการพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2540. และ สมบัติ บุญคำเอียง. “สิทธิชุมชนดั้งเดิมล้านนา : หลักจารีตประเพณีและสิทธิหน้าหมู่” ใน ชลธิรา สัตยวัฒน์นา (บก). วารสารไทยศึกษา มหาวิทยาลัยรังสิต ฉบับเปิดศักราชสิทธิชุมชน. กรุงเทพฯ : ธีระการพิมพ์ 2544, หน้า 47-51.

²⁷ กรมศิลปากร. “ตำนานสิงหนวัติกุมาร” ใน ประชุมพงศาวดารภาค 61. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร 2516, หน้า 146.

ของไม้ตามคุณลักษณะออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ไม้ยืนต้นเรียกว่า “ไม้จริง” ส่วน ไม้ล้มลุก เช่น ต้นไม้ทุกชนิด ต้นอ้อ ต้นแขม เรียกว่า “ไม้กลวง” ในที่นี้ไม้อย่างคือไม้ยืน ต้นทุกชนิดที่ใช้งานและเจาะเอาน้ำยางได้ ถือว่าเป็นของมีค่าหรือราคาซื้อขายได้ เช่น ยางไม้สีดำจากต้นรัก หรือ น้ำรัก ซึ่งใช้ประโยชน์ในการทำเครื่องเงินหรือลงรักปิดทองใน อาคารต่าง ๆ การเจาะยางไม้จากต้นให้น้ำยางไหลลงสู่กระบอกล้างแล้วนำไปขายได้.

รัฐในอดีตจะสงวนและ “ถือกรรมสิทธิ์” ในการครอบครองทรัพยากรจากป่าทั้ง ต้นไม้และยางไม้ คาร์ล บ็อค เล่าว่า “การเจาะยางไม้(น้ำรัก-ผู้เขียน)ชนิดนี้เป็นการผูก ขาดในภาคเหนือ”²⁸ จึงกล่าวได้ว่า คำว่า “ปายาง” หรือ “ไม้ยาง” จึงน่าจะหมายถึง ต้นไม้ที่มียางหรือต้นยาง หรือไม้เบญจพรรณที่เรียกว่า “ไม้จริง” ซึ่งเป็นไม้เศรษฐกิจ ป่า ไม้ชนิดนี้จึงเป็นปายางของราชการบ้านเมือง ชาวบ้านจะได้สิทธิในการใช้ไม้เหล่านี้ภาย ใต้กฎหมายที่บ้านเมืองกำหนด ปายางเหล่านี้เจ้าเมืองจะมอบหมายให้ขุนนางเป็นผู้ดูแลและได้ประโยชน์แต่เพียงกลุ่มเดียว

มังกรรายศาสตร์ กล่าวว่า ชาวบ้านผู้ใดจะแผ้วถางที่ดินและตัดไม้จริงจะทำได้ก็ ต่อเมื่อป่านั้นไม่ใช่ป่าสงวนของบ้านเมือง ซึ่งเรียกว่า “ปายางกับการเมือง” ถ้าผู้ใดแผ้ว ถางบุกเบิกปายางจนสามารถทำประโยชน์ได้แล้ว ต่อมาคนที่ถางป่าต้องการจะถวายเป็น ปายางให้กับวัดหรือพุทธศาสนา กฎหมายกล่าวว่า คนที่ถางปายางนั้นจะต้องนำความขึ้น แจ้งต่อเจ้าเมืองหรือขุนนา เพื่อขออนุญาตจากเจ้าเมืองซึ่งเป็นผู้ “กินป่ากินเมือง” เนื่องจาก ปายางเป็นสิทธิของผู้ปกครองบ้านเมืองหรือท้าวพญา เมื่อได้รับอนุญาตแล้วเขาจึง จะถวายเป็นที่ดินที่เขาบุกเบิกนั้นได้ แผ่นดินทั้งหมดเป็นสิทธิของชนชั้นปกครองแต่เพียงผู้ เดียวหรือกลุ่มเดียว

อัน 1 ว่ามีบ้านของที่ 1 มั่นหากไปสร้างฝั้วป้า
ยางถางเป็น ปไร่ที่ชุมไผ่ผู้ใด หากบไร่เป็นป
ยางกับการเมืองแต่ก่อน มั่นหากใครหื้อทานกับวัด
วอารามที่ใดก็ดี หื้อได้ถามท้าวพญาผู้กินป่ากิน
เมืองที่นั่นก่อน จึงหื้อได้แล เหตุแผ่นดินทั้งมวลหาก
เป็นของท้าวพญามหากษัตริย์ด้าย ²⁹

“ปายาง” หรือป่าเบญจพรรณในสมัยโบราณถือว่าเป็น “ป่าสงวน” ที่บ้านเมืองจะ มอบให้กับขุนนางบางคนไปเก็บภาษีหรือผลประโยชน์จากทรัพยากรในปายางส่งให้กับ

²⁸ คาร์ล บ็อค. เรื่องเดียวกัน. หน้า 262.

²⁹ ประเสริฐ ณ นคร (ปวิวรรต). มังรายศาสตร์ ฉบับถอด. เชียงใหม่ : วิทยาลัยครูเชียงใหม่ 2524, หน้า 67

เจ้าเมือง กฎหมายมังรายศาสตร์เรียกว่า “ปายางอันเป็นของชุมกับการเมือง” ขุนนางผู้ใดได้รับสิทธิจากเจ้าเมืองให้ดูแลและเก็บผลประโยชน์จากปายาง เรียกว่า “เจ้าผู้ชุม(ปายาง)” ก็มีสิทธิเต็มในระหว่างที่เขายังมีชีวิต แต่เมื่อเจ้าชุมคนนั้นตายลง ญาติพี่น้องของผู้ตายไม่สิทธิในปายางนั้นอีกต่อไป ผืนป่าแห่งนั้นหรือปายางกับการเมือง แห่งนั้นต้องส่งคืนมาเป็นสิทธิของเจ้าเมืองตามเดิม

กล่าวได้ว่า ปายางการเมือง ถือเป็นสิทธิของผู้ปกครองบ้านเมือง เจ้าเมืองมีสิทธิในการจัดสรรปายางหรือให้สิทธิในทรัพยากรจากปายางแก่ขุนนาง เพื่อเป็นรางวัลแก่ขุนนางผู้รับใช้ทำงานให้กับตน “ของบัวโคกอันหมั่นคั่ง บ่ยกบ่ย้ายได้ (อสังหาริมทรัพย์) บ่ควรหื้อขาดเกล้า แม่ญี่เจ้าชุมนั้นตาย จักสั่งไว้หื้อพี่น้องลูกเมียญาติกาผู้ใดได้ หากหล้างเป็นของกับการเมืองอันนั้น บ่ควรจ่ายได้ บ่ควรเทได้คือ ดังที่ไรร่ณาปายางอันเป็นของชุมกับการเมืองนั้นดีหลีแล”³⁰

6. ป่าที่เกิดจากนาร้าง ป่าอีกประเภทหนึ่งที่กฎหมายโบราณกล่าวถึงป่าที่เปลี่ยนแปลงจากการเป็นที่ดอน “นาดอน” หรือนาที่ลาดชันมาก่อน ต่อมาถูกทิ้งร้างไม่มีคนทำ ทำให้ต้นไม้เล็กและใหญ่ชนิดต่าง ๆ จะขึ้นปกคลุมนาดอนแห่งนั้นให้กลายเป็นป่าอีกครั้งหนึ่ง ป่าประเภทนี้กฎหมายจะอธิบายถึงสภาพป่าโดยกล่าวถึงขนาดของต้นไม้ที่มีอยู่ในป่า ต่อมาอาจจะมีคนลงทุนลงแรงพัฒนาให้เป็น “นาดี” กฎหมายโบราณจะกล่าวถึง “สิทธิ” ในการบุกเบิกป่าหรือสิทธิในการครอบครองที่นา มังรายศาสตร์กล่าวว่า การลงทุนลงแรงบุกเบิกที่นานั้นจะพิจารณาจากเครื่องมือที่ใช้ตัดต้นไม้ หรือขนาดของต้นไม้หรือหญ้าที่ขึ้นในป่าหรือนาร้างแห่งนั้น ดังนี้

ป่าใดที่เคยเป็นนาและร้างไปมีต้นไม้ขนาดพอที่ขวานจะฟันไม้ลงได้ เรียกว่า “ป่าพอขวานปล้ำ” ถ้าป่ารกทึบมีต้นไม้ใหญ่มาก เรียกว่า “ป่าใหญ่หญ้าหนานัก” หรือ “ป่าหนานัก” ป่าใดที่มีต้นแซมต้นเลาขึ้นมาก เรียกว่า “ป่าแซมป่าเลา” “ผู้ใดถางนาห่างร้าง (ร้าง) เป็นป่าไม้พอขวายมูยปล้ำ”³¹ “นาเรื้อรังเป็นป่าหนานัก”³² ผิ(นา)ร้างเป็นป่าแซมป่าเลาหนานัก “ป่าใหญ่หญ้าหนานัก”³³ ผู้ใดแผ้วถางป่าเหล่านี้ด้วยความอุตสาหะจะมี

³⁰ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีธเนศ คำแปง (ปริวรรต). มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน. เชียงใหม่ : วิทยาลัยครูเชียงใหม่ 2528, ใบลาน 80 หน้า 66.

³¹ มังรายศาสตร์ ฉบับถอด. หน้า 51

³² มังรายศาสตร์ ฉบับถอด. หน้า 51

³³ มังรายศาสตร์ ฉบับถอด. หน้า 51

สิทธิครอบครองและทำนา โดยรัฐจะเว้นภาษีให้ตั้งแต่ 3-7 ปี ตามสภาพของป่า หลังจากครบกำหนดแล้วผู้บุกเบิกหรือเจ้าของที่นาจะต้องเสียภาษีเต็มอัตรา

7. ป่าชี้ หรือ เหล่าป่าชี้ ในอดีตเมื่อชาวบ้านยังไม่มีส้วมดังเช่นปัจจุบัน ป่าที่อยู่ท้ายหมู่บ้านบริเวณใดบริเวณหนึ่งหรืออาจจะอยู่นอกเขตหมู่บ้าน ชาวบ้านจะจัดพื้นที่เป็นที่ปลดทุกข์ของชาวบ้าน ภาษาล้านนาเรียกว่า “ป่าชี้ หรือ เหล่าป่าชี้”³⁴ ถือว่าเป็นป่าสาธารณะหรือเป็น “สมบัติส่วนรวม” ของชุมชนทุกคนมีสิทธิใช้ป่าแห่งนี้หรือมี “สิทธิใช้ร่วม” ป่าประเภทนี้คงจะเป็นป่าทึบหรือป่าที่มีต้นไม้แถววัลย์ขึ้นปกคลุม ซึ่งจะช่วยให้ทุกคนได้ใช้ป่าแห่งนี้อย่างสะดวกสบาย ส่วนหน้าที่ของสมาชิกต่อป่าสาธารณะแห่งนี้ไม่อาจจะหาหลักฐานได้ว่าชุมชนจัดการอย่างไร สันนิษฐานว่า สมาชิกคงจะต้องช่วยกันทำความสะอาดหรือแผ้วถางป่าเป็นครั้งคราว เพื่อความปลอดภัยจากสัตว์ร้ายบางชนิดโดยเฉพาะอย่างยิ่งในฤดูฝน

8. ป่าเร่ว หรือป่าช้า ในอดีตป่าช้าเป็นป่าทึบห่างไกลจากหมู่บ้าน หรือตั้งอยู่ท้ายบ้านจัดเป็น “ป่าพิธีกรรม” ประเภทหนึ่ง แต่แตกต่างจาก “ดงกำ” โดยทั่วไปทั้งนี้เนื่องจากป่าช้าเป็นที่ทำพิธีเกี่ยวกับความตาย ชาวบ้านจักกัลวป่าช้าเป็นป่าอนุรักษ์ที่ในอดีตมีน้อยคนที่ไม่กลัวและกล้าเข้ามาหาของป่าในป่าช้า ป่าช้าเป็นหลักหมายหรือมีความหมายว่าเป็นหลักเขตแบ่งแดนระหว่างหมู่บ้าน ถ้าเดินผ่านและพบป่าช้าแสดงว่ารู้ว่าเขตหมู่บ้านสิ้นสุดลงแล้ว ต่อจากป่าช้าจะเป็นทุ่งนาและจะเป็นเขตแดนของหมู่บ้านถัดไปหรือเข้าสู่หมู่บ้านใหม่

ป่าช้า ภาษาล้านนาเรียกว่า “ป่าเร่ว” คำว่า “เร่ว” เป็นคำโบราณแปลว่า คนที่ตายไปนานแล้วหรือศพ³⁵ ชาวล้านนาไม่นิยมเผาศพในวัด ป่าช้าจึงเป็นป่าประเภทหนึ่งที่เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับทุกชุมชน สำนึกเกี่ยวกับชุมชนชาวล้านนาเชื่อว่า ทุกคนต้องทำพิธีศพที่ป่าช้าในหมู่บ้านของตนเอง ห้ามนำศพไปเผาปนกิจยังป่าช้าของหมู่บ้านอื่น ซึ่งสะท้อนถึงสำนึกของ “ความเป็นสมาชิกในชุมชน” สมัยโบราณ

³⁴ อุดม รุ่งเรืองศรี. พจนานุกรมล้านนา ฉบับแม่ฟ้าหลวง. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ 2533, หน้า 1470.

³⁵ คำอธิบายของ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ใน อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและคณะ.

พจนานุกรมศัพท์ล้านนา เฉพาะคำที่ปรากฏในโบราณ. เชียงใหม่ : สุริยคัมภีร์เนเตอร์ 2539, หน้า 419. และ พบข้อความในตำนานสิงหนวัติกุมาร กล่าวว่า “ผู้หนึ่งชื่อนางเอื้อยเข็ม ผู้หนึ่งชื่อนามเข็ม ก็มาตายเสียผิงไว้ที่หัวดอยม่อนหัวช้างงาแล้ว ก็แต่งคนเฝ้าเรือนางทั้งสอง” ตำนานสิงหนวัติกุมาร ใน ประชุมพงศาวดารภาค 61. หน้า 129.

การสร้างป่าช้าของเมืองจะพิจารณาตั้งตามทิศทางของเมือง ตั้งในบริเวณหรือทิศที่ตรงกับเขตที่เป็น “กาลกิณีเมือง”³⁶ เช่น ตามขาคาเมืองหรือดวงเมืองเชียงใหม่ทิศ “กาลกิณี” ของเมืองอยู่ทิศตะวันตกเฉียงใต้หรือแจ้งกู๋เรื่อง ป่าช้าชื่อประตุนายยาตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองทิศตะวันตกเฉียงใต้ ทิศนี้จะมีประตูทางออกสำหรับให้ศพผ่านจากออกไปสู่ป่าช้าดังที่เรียกกันว่า “ประตูผี” หรือ ประตูสวนปรุง ในอดีตอย่างน้อยเมื่อ 50 ปี ก่อนศพทุกศพที่ตายในเขตกำแพงเมืองจะต้องผ่านออกทางเดียวคือประตูสวนปรุง ชาวเมืองทุกคนมีหน้าที่ยึดถือและปฏิบัติตามจารีตของเมืองโดยเคร่งครัด ผู้ใดไม่ปฏิบัติตามถือว่าเป็นเสนียดจัญไรหรือ “ซัด” ซึ่งจะนำความวิบัติมาสู่บ้านเมืองและชาวเมืองทุกคน ปัจจุบันคนในเมืองเชียงใหม่บางคนก็ไม่ถือปฏิบัติตามแล้ว แต่ความเชื่อเรื่องนี้ในชาวเมืองบางเมืองและชาวบ้านในชนบทยังคงยึดถือปฏิบัติอยู่

ป่าช้าเป็นป่าของทุกคนในหมู่บ้าน ทุกคนจึงมี “สิทธิใช้ร่วม” ในขณะเดียวกันชาวบ้านทุกคนมี “หน้าที่ร่วม” ในการบำรุงรักษาและทำความสะอาดป่าช้าอย่างน้อยทุกปีหรือตามเห็นสมควร บางครั้งจะมีพระสงฆ์มาเข้าปริวาสกรรมที่ป่าช้าชาวบ้านก็จะถือเป็นโอกาสทำบุญให้ผีป่าช้าและทำความสะอาดป่าช้าไปด้วย ชาวบ้านจะไม่เข้าไปหาของป่าหรือรบกวนป่าช้าเพราะความกลัว กล่าวได้ว่าป่าช้าเป็นป่าพิธีกรรมป่าอนุรักษ์และป่าส่วนรวม (common property) ของชุมชน

ไม้หวงห้าม

เนื่องจากป่าและต้นไม้เป็นพืชเศรษฐกิจมาแต่อดีตกาล ไม้เบญจพรรณและไม้ที่มีค่าทางเศรษฐกิจขั้นปกรองใช้อำนาจยึดมาเป็น “สิทธิ” ของพวกตนและถือเป็น “ไม้หวงห้าม” ผู้ ปกครองขอสงวนไม้บางชนิดไว้เพื่อให้ในงานราชการของบ้านเมือง มังรายศาสตร์ กล่าวว่า ห้ามราษฎรตัดไม้สัก 4 ชนิด ได้แก่ ไม้สัก ไม้ยะ ไม้คองยา และ ไม้รัก³⁷

1. ไม้สักไม้หวงห้าม

มังรายศาสตร์กล่าวว่า ไม้สักซึ่งเป็นไม้คุณภาพดี ห้ามราษฎรตัดไม้สัก 4 ชนิด ได้แก่ ไม้สักท่าเรือ ไม้สักจาย ไม้สักที่เกิดในดอนไร่ดอนนา ดังนี้

³⁶ ดูเพิ่มใน อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. “แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างเมืองเชียงใหม่” วารสารราชบัณฑิตยสถาน สำนักธรรมศาสตร์และการเมือง. 2542.

³⁷ มังรายศาสตร์ ฉบับถอด. หน้า 57.

1.1 **ไม้สักที่ใช้ทำเรือ** เป็นไม้สักที่มีคุณภาพดีเนื้อแข็งทนทานเหมาะกับการใช้งานทุกชนิดและใช้ขุดเรือ เรือถือเป็นพาหนะที่สำคัญของคนในสมัยโบราณที่ต้องเดินทางโดยทางน้ำเป็นหลัก ชนชั้นปกครองจึงห้ามตัดไม้สักที่ใช้ทำเรือ ผู้ใดตัดไม้สักทำเรือต้องชดใช้ค่าไม้ 72 เงิน และชดใช้ 3 ต้น “อย่าใช้ไม้สักมี 3 คือไม้เรือ 1 สลากบ้านชี ถือต้น 72 เงิน ใช้ 3 ต้น”³⁸

1.2 **ไม้สลากบัญญัติ** เป็นไม้สักที่สันนิษฐานว่าเป็นไม้ที่ราชการขึ้นทะเบียนหรือทำเครื่องหมายไว้ เรียกว่า ไม้ในสลากบัญญัติ “(ไม้)สลากบัญญัติ” ซึ่งไม่ทราบว่าการบริหารจัดการทำบัญญัติไม้เหล่านี้อย่างไรเพราะพบเรื่องนี้ในกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับเดียว

1.3. **ไม้สักจาย** เป็นชื่อไม้สักชนิดอีกชนิดหนึ่งที่น่าจะมีคุณภาพดีมาก อาจจะมีสีสวยดังที่ภาษาไทยปัจจุบันเรียกว่า “ไม้สักทอง” ส่วนไม้สักที่มีสีและลวดลายไม่สวย เช่น สีไม่ออกสีดำ หรือน้ำตาล มีจุดดำในเนื้อไม้ ถือว่าเป็นไม้สักคุณภาพไม่ดี ชาวบ้านเรียกว่า “ไม้สักที่ควาย” ไม้สักจายเป็นไม้หวงห้าม ผู้ใดละเมิดตัด ต้องจ่ายค่าไม้ต้นละ 22 เงิน ชดใช้ 3 ต้น “ไม้สักจาย ถือต้นละ 22 เงิน ใช้ 3 ต้น”³⁹

1.4 **ไม้สักในดอนไร่ดอนนา ดินป่าดินดอย หรือ ป่าหัวไร่ปลายนา** ถ้าเชื่อตามข้อความในกฎหมายมังรายศาสตร์ที่บันทึกไว้ว่า ชาวบ้านไม่มีสิทธิตัดไม้สักที่เกิดขึ้นเองในพื้นที่ที่เป็น “กรรมสิทธิ์/สิทธิครอบครอง” ของชาวบ้านคือที่ดิน “ดอนไร่ดอนนา” หรือไม้สักที่ขึ้นตามธรรมชาติในบริเวณเชิงเขาใกล้หมู่บ้าน “ดินป่าดินดอย” และ “ป่าหัวไร่ปลายนา” ของตน ข้อนี้ไม่อาจจะสันนิษฐานได้แน่ชัดว่า ทำไมบ้านเมืองจึงห้ามตัดไม้สักที่อยู่ในป่าใกล้กับชุมชน จะเป็นไปได้หรือไม่ว่า ไม้สักที่ขึ้นในบริเวณป่าเหล่านี้อยู่ติดกับหมู่บ้าน ชาวบ้านตัดไม้ไปใช้สอยได้โดยสะดวก ไม้สักเหล่านั้นเป็นไม้โตช้ามาก ถ้าอนุญาตให้ชาวบ้านตัดได้โดยเสรีไม้สักจะไม่มีวันเจริญเติบโตจนใช้งานได้ตามที่บ้านเมืองต้องการ เพราะปริมาณการใช้ไม้สักที่เกิดติดกับหมู่บ้านจะสูงมาก เช่น ใช้ปลูกบ้าน ใช้สร้างศาสนสถาน ฯลฯ

ในอดีตนานมาแล้ว อย่างน้อย 70 ปี ที่ผ่านมา แม้ว่าในป่าสมัยนั้นยังมีไม้จำนวนมากในป่า ตามจารีตประเพณีดั้งเดิมของชาวล้านนาที่ชาวบ้านใช้ไม้ในป่าอย่างมีระเบียบกฎเกณฑ์และเป็นการใช้ที่ทุกคนในชุมชนคำนึงถึงประโยชน์สูงสุดและยั่งยืน ชาวบ้านแต่ละหมู่บ้านจะเป็นเจ้าของป่าและไม้ในป่าในบริเวณใกล้หมู่บ้านของตน พวกเขา

³⁸ มังรายศาสตร์ฉบับวัดไชยสถาน. ใบลาน 86 หน้า 71.

³⁹ เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

เขาคงตกลงกันว่า จะอนุญาตให้ครอบครัวของลูกบ้านที่เพิ่งแต่งงานใหม่ หรือลูกบ้านที่ยังไม่มีบ้านอยู่อาศัยเป็นของตนเองเท่านั้น จะมีสิทธิตัดไม้สักหรือไม้อื่น ๆ มาใช้สร้างบ้านเพียงครอบครัวละหนึ่งหลัง การสร้างบ้านชาวนครจักร์ทุกคนในหมู่บ้านจะมาช่วยสร้าง ตั้งแต่ช่วยตัดไม้จากป่าชักลากจนสร้างสำเร็จ โดยที่เจ้าของบ้านไม่ต้องจ่ายค่าแรงงาน ถือเป็น การ “ช่วยเหลือ” ปลุกบ้านให้พรรคพวกของตน การตัดไม้จะอยู่ภายใต้การควบคุมของหัวหน้าหมู่บ้าน

จารีตประเพณีนี้สูญหายไปนานแล้วตั้งแต่เมื่อใดไม่ปรากฏแน่ชัด อย่างน้อยน่าจะเกิดขึ้นภายหลังจากที่รัฐบาลออกกฎหมายป่าไม้ และเมื่อจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น และรัฐอนุญาตให้พ่อค้าสัมปทานตัดไม้ในป่าเพื่อการค้า การจัดการป่าของรัฐเช่นนี้มีส่วนทำลายสำคัญในการทำลาย “สำนึกร่วม” และ “สิทธิร่วม” ของชุมชนที่เคยเป็นเจ้าของป่าและสำนึกที่เขาเคยร่วมกันรักษาป่าลงอย่างสิ้นเชิง ชาวบ้านไม่มีสิทธิตัดไม้จากป่าเพื่อใช้สอยทั้งใกล้และไกลจากหมู่บ้านทุกชนิด ความรู้สึกที่เคยเป็นเจ้าของป่าและความผูกพันต่อป่าในฐานะเป็นแหล่งหาอาหารของเขาค่อย ๆ หายไป สิทธิและหน้าที่ที่ทุกคนเคยถือปฏิบัติต่อการใช้ป่ามาช้านานก็ยุติลง การดูแลรักษาป่าก็พลอยสิ้นสุดลงด้วย ป่าไม้ข้างหมู่บ้านจากที่เป็น “สมบัติร่วม” ของชุมชนกลายเป็นสมบัติของรัฐ รัฐจัดหาเจ้าหน้าที่ป่าไม้มาตรวจตราดูแลรักษาป่าแทนชาวบ้าน ซึ่งเป็นไปได้ยากที่ข้าราชการเพียงกลุ่มเดียวจะสามารถรักษาผืนป่าและทรัพยากรธรรมชาติในป่าที่กว้างขวางทั่วประเทศไว้ได้

ในช่วงรอยต่อที่รัฐเข้ามาจัดการป่าได้ประกาศใช้กฎหมายหลายฉบับที่ไม่สอดคล้องกับจารีตของชุมชน และศักยภาพของรัฐและเจ้าหน้าที่มีไม่พอที่จะปกป้องป่าไม้จำนวนมหาศาลเอาไว้ได้ เป็นช่วงเวลาเดียวกันกับที่ “สำนึกร่วม” ดั้งเดิมของชุมชนสูญหายไปด้วย พ่อค้าและเงินตราเข้ามามีบทบาทมากขึ้น ในขณะที่กลไกของรัฐ เช่น กฎหมายป่าไม้และเจ้าหน้าที่ของรัฐไม่เข้าใจไม่มีความรู้เรื่องจารีตประเพณีของชุมชนในการจัดการป่าแบบดั้งเดิม ทำให้รัฐและราษฎรทั้งพ่อค้าและชาวบ้านขัดแย้งกันและต่างก็มีสวนตัดไม้ทำลายวันแล้ววันเล่าจนป่าลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว

ถ้าพิจารณาจารีตประเพณีและกฎหมายดั้งเดิมของชุมชนล้านนากับการจัดการป่าและการใช้ทรัพยากรจากป่าดังกล่าวข้างต้น น่าที่จะได้หันกลับมาหาภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมและปลุกสำนึกชาวบ้านอีกครั้งหนึ่งเพื่อปกป้องและดูแลผืนป่าในชุมชนของเขา ดังเช่นบรรพบุรุษของเขาได้ทำมาช้านานแล้ว

การห้ามตัดไม้สัก “ดอนไร่ดอนนาตีนป่าตีนดอย” นั้น ผู้ใดลักตัดไม้สักดังกล่าวจะถูกปรับและชดใช้ค่าไม้สักตามคุณภาพของไม้ ถ้าไม้สักในบัญชีถือราคาตันละ 72

เงิน ไม้สักจ่าย ต้นละ 22 เงิน ไม้สักดอนไร่ดอนนามีลำต้นตรงสวยถือค่าปรับ 22 เงิน แต่ถาลำไม่ตรงไม่สวย ตีราคาไม้สัก 3000 เบี้ย

อย่าใช้ไม้สักสักมือ 3 คือ สลากบาญชี
ถือต้น 72 เงิน ใช้ 3 ต้น ไม้สักจ่าย ถือต้น 22
เงิน ใช้ 3 ต้น ไม้สักอันเป็นอันเกิดยังดอนไร่แล
ดอนนาตีนป่าแลตีนคอยมีต้นงาม ถือต้น 22 เงิน
ใช้ 3 ต้น หรือบ่งาม ถือค่าต้นละ 3000 เบี้ย ใช้
3 ต้น แต่เท่านั้นแล⁴⁰ และ “อย่าใช้ไม้สักมี 3 คือ
ไม้เรือสลากบ้านธิ ถือต้น 72 เงิน ใช้ 3 ต้น ไม้
สักจ่าย ถือต้น 22 เงิน ใช้ 3 ต้น ต้นสักอันเป็น
ยังดอนไร่ดอนนาตีนป่าตีนคอย ผิดต้นงาม ถือต้น
22 เงิน ใช้ 3 ต้น ผิดต้นบ่งาม ถือต้น 3000
เบี้ย ใช้ 3 ต้น”⁴¹

2. ไม้ยะ

ไม้ยะเป็นไม้ป่าเนื้อแข็งอีกชนิดหนึ่งที่ถือว่าเป็นไม้หวงห้าม ผู้ใด “ตัดไม้ยะอันที่
ขวาง(หวง) มีโทษ กฎหมายกล่าวว่า ผู้ปกครองต้องสงวนไม้ยะไว้ทำอาวุธในยามสงคราม
คือใช้ทำคันหอก “ผู้ใดตัดไม้ยะที่ขวาง(หวง)เสียแลเล่ม ใช้เล่ม 52 เงิน ผิดดเล่มพอเยี
ยะคันหอก ใหม่ 52 เงิน ผิดเล่มถูกการเมืองแลเล่ม หื้อใหม่ 110 เงิน”⁴² ค่าปรับผู้ที่
ลักตัดไม้ที่ทางการหวงห้ามจะสูงกว่าการลักลอบตัดไม้ทั่วไป

นอกจากนี้มังรายศาสตร์ กล่าวว่า ถ้าผู้ใดลักตัดไม้ยะต้นที่ใช้งานได้ ถือค่า ต้น
ละ 22 เงิน ใช้ 3 เท่า ผู้ใดลักตัดหน่อไม้ยะ ถือค่าหน่อละ 2 เงิน ใช้ 3 เท่า ลักหน่อไม้
ยะมาประกอบอาหารหรือปล่อยให้หมูกินจำนวนมากหรือน้อยต้องชดใช้เป็นเงิน 11 เงิน
“ลักไม้ยะเล่มดีใช้การ ถือค่าเล่ม 22 เงิน ใช้ 3 เท่า ลักหน่อไม้ยะแลหน่อถือค่า 2 เงิน

⁴⁰ มังรายศาสตร์ ฉบับถอดทอ. หน้า 57-58

⁴¹ มังรายศาสตร์ฉบับวัดไชยสถาน. ใบลานหน้า 86 หน้า 71.

⁴² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน. หน้า 50.

ใช้ 3 เท้า หรือลักมากิน เป็นต้นว่า หมูกินหน่อไม้ยะ นักหรือน้อยก็ดี หื้อใช้แทนค่า
11 เงิน”⁴³

3. ไม้คองยา

ไม้คองยาเป็นต้นไม้ชนิดหนึ่งที่มังรายศาสตร์กล่าวว่า ผู้ใดลักตัดหรือกริด
เอายางต้น คองยาจะต้องเสียค่าปรับสูงมาก ต้นคองยาล้นนิฐานจากชื่อต้นไม้ว่าจะ
เป็นต้นไม้สมุนไพร ที่ชาวบ้านใช้ทำยา อาจจะเป็นไม้หายากมีจำนวนน้อย บ้านเมือง
ต้องออกกฎหมายสงวนไม้คองยาและไม้รักไว้ใช้งานแต่เพียงผู้เดียว เมื่อร้อยปีเศษมานี้
คาร์ล บ็อค บันทึกว่า ต้นรักเป็นต้นไม้สงวนเช่นเดียวกัน เจ้านายเมืองเชียงใหม่ออก
กฎหมายห้ามชาวบ้านตัดและเจาะเอายางจากต้นรัก ต้นคองยาอาจจะเป็นไม้ที่กริดเอา
ยางได้ก็เป็นได้ ดังนั้นยางไม้⁴⁴ ของต้นคองยาจึงถูก “สงวนสิทธิ” ผูกขาดไว้สำหรับชนชั้น
ปกครองแต่เพียงกลุ่มเดียว

ผู้ใดลักตัดและเจาะเอายางจากต้นคองยาและต้นรัก ผู้ละเมิดจะต้องเสียค่า
ปรับสูง ตัดต้นหรือเจาะเอายางต้นคองยาถือต้นละ 33 เงิน ชดใช้ 3 ต้น “ลักตัด
ต้นคองต้นยา ถือ 33 เงิน ใช้ 3 ต้น ลักชะลักฟันเอายางมัน ถือค่า 122 เงิน ใช้ 3
เท้า”⁴⁵

4. ไม้รัก

ส่วนต้นรักมังรายศาสตร์ กล่าวว่า เป็นไม้หวงห้ามเช่นกัน ผู้ใดละเมิดตัดหรือลัก
เจาะยางรัก ค่าปรับต้นละ 110 เงิน ถ้าลักตัดตะเกียง(หลี่)หรือหน่อของต้นรักที่แยกไป
ปลูกได้ ปรับตะเกียงละ 11000 เบี้ย “ตัดต้นรักที่ข้งขางแลต้นใหม่ 110 เงิน ลัก
ปอกหลี่แลหลี่ก็ดี ตีเสียก็ดี แลหลี่อันละถือค่า 11000 เบี้ย ใหม่ 3 เท้า เป็น
33000 เบี้ย”⁴⁶ “และในกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดไชยสถานกล่าวถึงเรื่องนี้เช่นกัน

⁴³ มังรายศาสตร์ ฉบับถอด. หน้า 58.

⁴⁴ วิธีเอายางจากต้นคองยาและต้นรัก กระทำโดยเจาะต้นไม้ให้เป็นรู แล้วเอาปล้องไม้ไผ่เสียบไว้
ยางไม้จะไหลลงมากในปล้องไม้ไผ่นั้นช้า ๆ รวบรวมสักหนึ่ง จะได้ยางไม้เต็มปล้องไม้ไผ่ที่ยาว
ประมาณ 2 ฟุต 4 นิ้ว การเจาะยางไม้รักเป็นเรื่องผูกขาดในภาคเหนือ (คาร์ล บ็อค. เรื่องเดิม. หน้า
262.)

⁴⁵ มังรายศาสตร์ ฉบับถอด. หน้า 58. และ มังรายศาสตร์ฉบับวัดไชยสถาน. หน้า 71.

⁴⁶ มังรายศาสตร์ฉบับถอด. ใบลานหน้า 67. หน้า 44.

ว่า “ลักลักรักแลหลักรัก ดีเสียก็ดี แลหลักรักค่า 11000 เบี้ย ไหม 3 เท่า เป็น 33000 เบี้ย”⁴⁷

สิทธิในการใช้ทรัพยากรป่าไม้ประเภทไม้เศรษฐกิจรวมทั้งยางไม้ดังกล่าวเป็นสิทธิของผู้ปกครองบ้านเมือง ที่ “สงวนสิทธิ” ในการใช้ไว้แต่กลุ่มเดียว แม้ว่าไม่อาจจะทราบกฎหมายต่าง ๆ เหล่านี้จะได้นำมาใช้อย่างจริงจังหรือไม่และมากนักน้อยเพียงใดก็ตาม แต่การสงวนสิทธิหรือประกาศ “ไม้หวงห้าม” สะท้อนถึงภูมิปัญญาและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจากป่าของชุมชนในอดีต

การใช้ไม้ในชุมชน

ป่าในล้านนาอุดมไปด้วยต้นไม้ขนาดใหญ่ แม้ว่าผู้ปกครองจะ “ถือสิทธิ” ว่าต้นไม้เหล่านี้เป็นทรัพยากรเป็นของมีค่าและเป็นรายได้ของบ้านเมือง และในเวลาเดียวกันกฎหมายก็ระบุชื่อต้นไม้หลายชนิดห้ามราษฎรตัด เนื่องจากจำนวนราษฎรยังมีน้อยและป่าไม้ในอดีตยังสมบูรณ์ดี การใช้หรือ “สิทธิการใช้” ต้นไม้ทั่วไปที่ไม่ใช่ไม้หวงห้ามทั้งผู้ปกครองและราษฎรมี “สิทธิใช้ร่วม” ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นการใช้ที่ยั่งยืนภายใต้กฎระเบียบของชุมชนกำหนดขึ้นร่วมกัน เช่น ห้ามตัดไม้จากบริเวณต้นน้ำ เป็นต้น

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวว่า เมื่อ พ.ศ. 1827 พญามังรายขณะที่ทรงประทับที่ เวียงกุมกาม พระองค์ทรงให้ตัดไม้เพื่อนำมาสร้างวิหารที่วัดกานโถมในเวียงกุมกาม โดยโปรดให้ช่างกานโถมซึ่งเป็นช่างประจำราชสำนักตัดไม้จากป่ามาทำเครื่องไม้สำหรับสร้างวิหารที่วัดกานโถม⁴⁸

ช่างกานโถมอยู่เมืองเชียงแสน จึงตัด(ไม้)เครื่องวิหาร
เป็นต้นว่า แป้อายแปยี่ชื่อไม้ต่างใหม่แต่(เมือง)เชียงแสน
หื้อเอามาใส่วิหารกานโถมอันปกเสาดใส่ชื่อไว้บันทึกแล้ว
เมื่อนั้นคอมพอคุ้มขุน บ่คบบ่หลมหันแล ลวดปรากฏ
ได้ชื่อว่า วัดกานโถมต่อเท่าบัดนี้แล⁴⁹

⁴⁷ มังรายศาสตร์ฉบับวัดไชยสถาน. ใบลานหน้า 61 หน้า 50.

⁴⁸ ปัจจุบัน เวียงกุมกาม เป็นเมืองโบราณอยู่ในเขต อำเภอสารภี เชียงใหม่ พบวัดร้างและโบราณวัตถุ รวมทั้งจารึก

⁴⁹ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. หน้า 38

ชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งแต่งเมื่อราว พ.ศ. 2060 กล่าวว่า พญาเมืองแก้ว กษัตริย์เชียงใหม่ทรงให้ช่างไม้ตัดไม้มาสร้างกุฏิหลังใหญ่ในวัดป่าแดง⁵⁰ และได้สร้างวิหารในวัดของพระธรรมเสนาบดี⁵¹ ด้วย “ณ วันอังคาร (ขึ้น) 9 ค่ำ เดือน 4 พระองค์ทรงจัดการตัดต้นไม้เครื่องปลูกสร้าง กุฏิหลังใหญ่ในวัดป่าแดง และสร้างวิหารในวัดของพระธรรมเสนาบดี”⁵² ต่อจากนั้น พ.ศ. 2062 พญาเมืองแก้วโปรดให้สร้างวิหารวัดป่าแดงอีกหลังหนึ่ง “พระราชาโปรดให้ตกแต่งต้นไม้เครื่องปลูกวิหารหลวงวัดป่าแดงมหาวิหาร เมื่อวันพุธ ขึ้น 5 ค่ำ เดือน 6 เวลาเที่ยง ยามปลอด ปีเถาะ จุลศักราช 881”⁵³

ส่วนราชฎามี “สิทธิร่วม” ในการใช้ทรัพยากรจากป่าทุกชนิด ยกเว้นที่รัฐประกาศหวงห้าม กฎหมายมังรายศาสตร์ กล่าวว่า ทรัพยากรธรรมชาติในป่า ได้แก่ ฟืน ใบหญ้าหรือพืชผัก และ ใบไม้⁵⁴ อยู่ในป่าชาวบ้านถือว่าเป็น “สมบัติส่วนรวม” ภาษาล้านนาเรียกว่า “ของหน้าหมู” ไม่ใช่สมบัติส่วนตัวของใครทั้งสิ้น “บ่เป็นของไผแล” ป่าไม้และทรัพยากรป่าไม้ที่ไม่มีกฎหมายหวงห้ามไว้ ชาวบ้านถือว่าเป็นป่าของทุกคน เรียกว่า “ป่าหน้าหมู”⁵⁵

กลุมมตกาทิก ลัดกั นันด้วยแม้วัดอุยเืองใด แม่น
หาผู้รักษาได้ เป็นต้นว่า หลัว(ฟืน)แลหญ้าแล
ใบไม้อันมีในป่านั้นก็ดี วัดอุมีตันว่าไม้และหลัวนั้น
เรียรายขัดทุม(ละทิ้ง)เสีย นั้น วัดอุอันเจ้าของทอด
อาลัยเสียแล้วก็ดี วัดอุฝูเป็นฉันนี้บ่ได้ชื่อว่า ปร
ปริคหิตตะแล มักว่าบ่เป็นของไผ(ผู้ใด)แล⁵⁶

นอกจากนี้ ชาวบ้านมีสิทธิตัดไม้จากป่ามาสร้างบ้านเรือน ศาสนสถานในวัดของหมู่บ้านของตน จากการศึกษาจารึกที่ฐานพระพุทธรูปของ ฮันส์ เพนธ์ พบว่าเมื่อ

⁵⁰ ปัจจุบันวัดตั้งอยู่เชิงดอยสุเทพ ด้านใต้มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

⁵¹ วัดมหาโพธาราม ปัจจุบันเรียกว่า วัดเจ็ดยอด อำเภอเมือง เชียงใหม่

⁵² พระรัตนปัญญาเถระ. ชินกาลมาลีปกรณ์. (แปล โดย แสง มณวิฑูร) กรุงเทพฯ : มิตรนรา, 2510.

หน้า 133

⁵³ เรื่องเดียวกัน. หน้า 159

⁵⁴ ใบไม้ในป่า เช่น ใบเหมี้ยง (ใบชาป่า) เก็บมาทำเหมี้ยง ใบพลวงชาวบ้านนำมากรองเป็นแผงใช้มุงหลังคาบ้าน

⁵⁵ เสน่ห์ จามริก และ ยศ สันตสมบัติ (บก). ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา ป่าชุมชนภาคเหนือ. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536.

⁵⁶ สมหมาย เปรมจิตต์ และ ปวงคำ ด้อยเขียว(ปวีรบรรต). กฎหมายล้านนา ฉบับวัดไชยพระเกียรติ อำเภอเมือง เชียงใหม่. เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2518. หน้า 67.

โครงการวิจัยชุมชนท้องถิ่น (สกว.)

Created by อรุณรัตน์

โครงการที่ 1 สิทธิชุมชนล้านนา

C:\WINDOWS\Desktop\เสขชกลาง\เสขช-1ล้านนาฉบับสมบูรณ์ต้นฉบับอรุณรัตน์.doc19/1/02

หน้าที่ 32

สองร้อยปีเศษมานี้ ชาวล้านนาในเมืองเชียงใหม่นิยมสร้างพระพุทธรูปที่แกะสลักจากไม้ชนิดต่าง ๆ รวมทั้งเขาสัตว์และงาช้าง ฯลฯ ได้แก่ ไม้สัก ไม้จันทร์ ไม้พุทรา ไม้ขนุน ไม้โพธิ์ ไม้กุ่ม จำนวนมากถวายไว้กับวัด⁵⁷ ซึ่งสะท้อนว่าสมัยโบราณชาวบ้านมีสิทธิใช้ประโยชน์หรือตัดไม้ในป่าได้ และไม้เหล่านั้นนำมาเพื่อทำบุญไว้กับศาสนา การใช้ไม้ในสมัยนั้นอาจจะอยู่ภายใต้การควบคุมของผู้ปกครองใน ชุมชน เช่น แก่บ้าน หรือกำนัน

ป่าเหมี้ยง : ป่าชุมชนในอดีต

ต้นไม้พุ่มชนิดหนึ่งขึ้นในเขตพื้นที่สูงหรือบนภูเขาสูง ชาวบ้านเรียกว่า ต้นเหมี้ยง ซึ่งเป็นต้นไม้ป่าหรือ ชาป่า (forest tea) ซึ่งเกิดขึ้นตามธรรมชาติ ชาวล้านนารู้จักวิธีนำเอาใบจากต้นเหมี้ยงมาดเป็นกำแล้วนำไปนึ่งให้สุกและหมักไว้ระยะเวลาหนึ่ง เมื่อเหมี้ยงที่หมักได้ที่ดีแล้ว จะนำออกมาเคี้ยวเป็นอาหารว่าง ชาวบ้านทุกคนทั้งชายหญิงนิยมเคี้ยวเหมี้ยงและสูบบุหรี่หลังจากรับประทานอาหารทุกมื้อ เรียกว่า “สูบบุหรี่ อมเหมี้ยง” การเคี้ยวเหมี้ยงทำให้ได้สารบางชนิดช่วยให้รู้สึกเหนื่อยน้อยลงถ้าเคี้ยวหรืออมเหมี้ยงในเวลาทำงาน คล้ายกับคนปัจจุบันดื่มชาหรือกาแฟ การอมเหมี้ยงถือเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวล้านนา ปัจจุบันคนนิยมกินเหมี้ยงน้อยลง ทำให้ป่าเหมี้ยงและการอุตสาหกรรมทำเหมี้ยงลดปริมาณลง ปัจจุบัน คงเหลือป่าเหมี้ยง⁵⁸ ไม่มากนักเมื่อเทียบกับในอดีต

ก่อนที่ทางราชการจะอนุญาตให้เอกชน “มีสิทธิ” ครอบครองพื้นที่ป่าเหมี้ยงหรือออกโฉนดป่าเหมี้ยงนั้น ใบเหมี้ยงจากต้นเหมี้ยงในป่าทุกต้นคงจะเป็นของส่วนรวม หรือเป็น “ป่าหน้าหมู่บ้าน” ชาวบ้านทุกคนมี “สิทธิร่วม” ในการเก็บใบเหมี้ยงซึ่งขึ้นเองตามธรรมชาติ ชาวบ้านบางครอบครัวอาจจะหนีจากสังคมภายนอกจะอพยพไปตั้งบ้านเรือนบนภูเขาในเขตป่าเหมี้ยง และยังชีพส่วนหนึ่งด้วยการเก็บใบเหมี้ยงและทำเหมี้ยงขาย

ต่อมารัฐออกเอกสารหรือโฉนดให้ “กรรมสิทธิ” แก่ชาวบ้านเป็นรายบุคคลในการครอบครองและใช้ประโยชน์จากป่าเหมี้ยง ทำให้ป่าเหมี้ยงที่เคยเป็น “ป่าหน้าหมู่บ้าน”⁵⁹ กลายเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคลไป ปัจจุบัน ยังเหลือป่าเหมี้ยงอยู่ในท้องที่อำเภอดอย

⁵⁷ ดูเพิ่มใน อันส์ เพนธ์. คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูป. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2519..

⁵⁸ ดูเพิ่มใน นิตยา วงศ์วิระพันธ์. “ระบบพ่อเลี้ยงกับการปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ในการจัดการแรงงานในชุมชนสวนเหมี้ยง ของลุ่มน้ำแม่เลา ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาลังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2540.

⁵⁹ ดูเพิ่มใน สมบัติ บุญคำเยื้อง. เรื่องเดิม.

สะเกิดและเขตติดต่อกับเขตจังหวัดเชียงรายและจังหวัดพะเยา มีหลายหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในเขตป่าเหมี้ยงและยังมีแฉีพเก็บ เหมี้ยงและทำเหมี้ยงจนถึงปัจจุบัน

มังรายศาสตร์ กล่าวถึงโทษคนลักตัดทำลายต้นเหมี้ยง ในอดีตสมัยที่แต่งหรือคัดลอก มังรายศาสตร์เมื่อร้อยปีเศษ ทำให้ไม่แน่ใจว่าต้นเหมี้ยงและใบเหมี้ยงในอดีตแท้จริงแล้วเป็น “กรรมสิทธิ์” ของบุคคล หรือว่าเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้ปกครอง หรือจะเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน เนื่องจากอำนาจและกลไกของรัฐในสมัยโบราณน่าจะควบคุมไปไม่ถึงเขตป่าเหมี้ยงซึ่งตั้งอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจหรือเมือง สันนิษฐานว่าป่าเหมี้ยงน่าจะเป็นทรัพยากรส่วนรวมที่ชาวบ้านมี “สิทธิร่วม” トラบเท่าที่ไม่ถูกเจ้าหน้าที่ของบ้านเมืองจับกุม

ผู้ใดลักตัดต้นเหมี้ยงที่ต้นเจริญเติบโตจนสามารถเก็บใบเหมี้ยงได้ ผู้ลักต้องเสียค่าปรับ ต้นละ 50 เงิน ใช้แทน 5 เท่า ส่วนต้นเหมี้ยงที่ยังอายุน้อยและยังไม่ถึงเวลาเก็บใบเหมี้ยง ผู้ใดลักต้องปรับต้นละ 22 เงิน ใช้แทน 4 เท่า ถ้าลักตัดต้นเหมี้ยงต้นอ่อนและมีขนาดเล็ก ปรับต้นละ 11 เงิน ใช้ 4 เท่า

“ลักตัดต้นเหมี้ยงแลต้น 50 เงิน ใช้แทน 5 เท่า อันนี้
จาด้วยต้นเหมี้ยงอันดีเด็ด หรือต้นเหมี้ยงยังบ่ดีเด็ดเทื่อ
ถือต้นละ 22 เงิน ใช้แทน 4 เท่า หรือต้นหนุ่มต้นน้อย
ถือต้นละ 11 เงิน ใช้แทน 4 เท่า ” ⁶⁰

บริเวณที่มีสวนเหมี้ยงมากคือบริเวณที่สูงบนภูเขาารอยต่อระหว่างอำเภอดอยสะเกิด จังหวัดเชียงใหม่ และ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ปัจจุบัน จำนวนคนกินเหมี้ยงลดลง ทำให้การทำเหมี้ยงลดน้อยลงด้วย แต่ชาวบ้านหลายหมู่บ้านยังรักษาป่าเหมี้ยงไว้และทำอาชีพอเก็บ ใบเหมี้ยงต่อไป ป่าเหมี้ยงจากเดิมชาวบ้านถือว่าเป็น “ป่าสาธารณะ” บางแห่งผู้จับจองและผู้ทำเหมี้ยงได้รับ “เอกสารรับรองสิทธิ” จากรัฐเมื่อไม่นานมานี้ทำให้ป่าเหมี้ยงและป่าอีกหลายแห่งเป็น “สิทธิของปัจเจก” ไป พื้นที่ป่าเหมี้ยงมีหลายขนาดบางสวนอาจจะกว้างใหญ่ับหลายร้อยไร่ เช่น พื้นที่ป่าเหมี้ยงของบ้าน ป่าเหมี้ยง ตำบลป่าเหมี้ยง อำเภอดอยสะเกิด และ บ้านป่าเหมี้ยง ตำบลป่าเป้า อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ มีชาวบ้านอาศัยอยู่ในป่าเหมี้ยงแห่งนี้จำนวนหลายสิบหมู่บ้าน ราชการจัดการปกครองในระดับตำบล จนถึงปัจจุบัน

⁶⁰ มังรายศาสตร์ฉบับอรรถ. หน้า 58. และ มังรายศาสตร์ฉบับวัดไชยสถาน หน้า 44.

การใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันในชุมชน

ดังได้กล่าวแล้วว่าบ้านและป่าบางแห่งมีพื้นที่ติดต่อกัน ป่าที่ตั้งอยู่ติดกับหมู่บ้านและไร่นาเรียกว่า “ป่าหัวไร่ปลายนา” หรือ ป่าบางแห่งเกิดที่ดอนใกล้กับไร่นาและเชิงเขาเรียกว่า “ป่าที่ดอนไร่ดอนนาตีนป่าตีนดอย” ป่าเหล่านี้เป็นแหล่งอาหาร ไม้ พืช และสมุนไพรของชาวบ้าน ทุกคนมี “สิทธิใช้ร่วม” ในการออกไปเก็บพืชผักและของป่าทุกชนิด เช่น พืชผัก ของป่า รังผึ้ง ต่อ แตน หนอนไหม ไผ่ หน่อไม้ไร่ ลำสัตว์ป่า และ สมุนไพร ฯลฯ ชุมชนจึงสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ในการใช้ทรัพยากรจากป่าและหามาตราการร่วมกันเพื่อให้ความคุ้มครองแก่เพื่อนบ้านที่เดินทางออกไปเก็บผักและหาของป่า “หาผักหาไม้มกิน” และ “หาไม้หาหาลัว” พบข้อความในกฎหมายกล่าวถึง “สิทธิ” ในเรื่องนี้นดังนี้

มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน กล่าวว่า เพื่อความปลอดภัยของชาวบ้านห้ามคนในคนหนึ่งติดตั้งจันท้าว(ห่าว)และขวากหลาว⁶¹ซึ่งเป็นเครื่องดักที่ทำด้วยไม้หรือเหล็กแหลมไว้ที่รั้วบ้านเพื่อป้องกันขโมยในเวลากลางวัน แต่เนื่องจากกลางวันเป็นเวลาที่บ้านมีสิทธิออกไปทำมาหากินโดยปลอดภัย เขาย่อมไม่ได้ไปลักขโมยของเพื่อนบ้าน ถ้าผู้ใดติดตั้งจันท้าวและมีคนหรือสัตว์ถูกจันท้าวจนถึงแก่ความตายในเวลากลางวันผู้ติดตั้งจันท้าวจึงต้องชดใช้ค่าชีวิตของคนตายนั้น 330 เงิน ถ้าถูกจันท้าวเวลากลางวันบาดเจ็บให้จ่ายค่ารักษาพยาบาล สำหรับเวลากลางเจ้าของบ้านมีสิทธิติดตั้งจันท้าวและขวากได้เพื่อป้องกันขโมย และถ้ามีคนหรือสัตว์มาถูกจันท้าวหรือขวากตาย เจ้าของบ้านไม่มีความผิด เนื่องจากผู้ตายอาจจะไปลักหรือเข้าไปฆ่าเจ้าของบ้านได้ เรื่องนี้สะท้อนถึง “สิทธิ” ในการป้องกันทรัพย์สินของตนเองและต้องไม่ไปทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน

อัน 1 ผู้ใดขัดห่าวไว้ขอร้วบ้าน ใส่ขวากใส่หลาวไว้
ยังข้างรั้วบ้าน มั่วว่วควายของเลี้ยงท่านไปถูกตาย
หื้อมันผู้ไสนั้นใช้ค่าของ ผิเจ็บบาดเจ็บหื้อมันยา ผิเจ็บ
ป่วยหื้อมันใช้ค่าสัตว์ตัวนั้นแก่มัน ผู้ใส่ขวากหื้อถูก
คนตาย เมื่อคืน หากแล้ว อย่าว่าฎาแก่ชาวบ้านผู้ใส่
นั้น ถูกคนตายเมื่อวัน หื้อมันเจ้าบ้านผู้ใส่ ใช้ค่าคน
330 เงินเหตุว่าเมื่อวัน คนทั้งหลายยอมไปมา หา
ผักหาไม้มกิน อันจักไปหาลักบ่มีแล โบราณเมืองว่า

⁶¹ อุดม รุ่งเรืองศรี. เรื่องเดิม. หน้า 1445. ห่าว คือเครื่องมือยิงคนหรือสัตว์ ใช้หอกหรือหลาวขัดสายใยไว้ เมื่อคนหรือสัตว์ไปถูกสายใยก็จะลั่นมาแทงหรือยิง ส่วน ขวากและหลาว หมายถึง ไม้หรือเหล็กแหลมปักหรือโปรย เพื่อดักหรือดักผู้ที่ผ่านเข้ามา และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และคณะ. พจนานุกรมศัพท์ล้านนาเฉพาะคำที่ปรากฏในโบราณ. หน้า 57.

อัน คนทั้งหลายย่อมทักล่อม บ่ห่อนเอาชวากใส่ บ่
ห่อนขัดหัวล่อมสักเทื่อแล หื้อมันใช้เพื่ออันแล ผิ
ถูกเมื่อคืนตาย ควรบ่หื้อใช้เพื่อว่าจักไปลักไปฆ่า
ท่านก็บ่รู้ มีคำสังคามากนักแล⁶²

มังรายศาสตร์ ฉบับวัดหมื่นเงินกอง กล่าวถึงสิทธิของคนเดินทางไปหาไม้หรือ
ฟันในป่า "หาไม้หาหัว" ในเวลากลางวัน ถ้าผู้ใดติดตั้งจันทวนที่ไร่นาและเกิดเป็น
อันตรายแก่คนที่เดินผ่านไปมา ถ้าถูกคนบาดเจ็บให้รักษาพยาบาล ถ้าคนนั้นตาย เจ้า
จันทวนต้องชดใช้ค่าตัว ถ้าถูกคนตายในเวลากลางคืน เจ้าของไม่มีความผิด แต่ถ้าถูก
คนตายเวลากลางวัน เจ้าของต้องชดใช้ค่าคน 330 เงิน เพราะคนไปมาหากิน ถือว่าผิด
จารีตโบราณของชุมชน โดยปกติการล่อมรั้วยอมให้หนามล่อมไม่ให้ติดตั้งไม้หรือเหล็ก
แหลมแต่อย่างใด

อัน 1 ใส่ชวาก ขัดหน้าไม้ไว้กลางบ้านข้างบ้าน
ถูกวัวควายท่านตาย หื้อใช้ค่า ผิเจ็บป่วยช่วยยา
บ่หายหื้อใช้ค่า ตายหื้อใช้(ค่าหัว) ผิเจ็บป่วยช่วย
ยา บ่หาย หื้อใช้ค่าหัว เจ็บไว้แก้มัน ถูกคนตาย
เมื่อคืนแล้ว เมื่อวันใช้ 330 เหตุเมื่อวันคนไปมา
หากินตาย กระทำสันนี้ผิดโบราณ คนทั้งหลาย
ล่อมรั้วยอมเอาไม้หนามทับตาย บ่ห่อนใส่ชวากใส่
หลาว หื้อใช้ อย่าใหม่⁶³

มังรายธรรมศาสตร์ ฉบับวัดช้างค้ำกล่าวว่า ชาวบ้านมี "สิทธิร่วม" ในการใช้
ทรัพยากรในป่าคือ ไม้และฟันมาใช้ในการดำรงชีวิตประจำวัน ถ้าคนไปหาไม้หาฟันถูก
หัวตายหรือไม่ตายไม่ปรับ แต่ให้ชดใช้ค่าคนตาย ถ้าถูกเวลากลางวันใช้ค่าคน 330
เงิน "ขัดหัวยังไร่ยังบ้านคน พ้อยไปถูกคนตายก็ตีบตายก็ดี อย่าใหม่เทอะ เหตุบ่
ได้ใส่ใจฆ่า เท่าใช้ค่าคนเทอะ ผิว่าถูกเมื่อคืนอย่าว่าเถา เหตุมันบ่ได้ไปลักของท่าน ก็บ่
รู้ตาย ผิว่าถูกเมื่อวัน มันจักไปหาไม้หาหัวตาย หื้อใช้ค่า 330 เทอะ"⁶⁴

มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถานกล่าวว่า ทรัพยากรธรรมชาติในป่าได้แก่ ไม้
ทำฟัน หล้าบางชนิด เช่น แฝก คา ใบไม้บางชนิด เช่น ใบพลวง ชาวบ้านสามารถนำ

⁶² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน. หน้า. 37-38.

⁶³ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดหมื่นเงินกอง. หน้า 24.

⁶⁴ Gehan Wijewardene and Aroonrut Wichienkeo. The Law of King Mangrai. Canberra, Australia : The Australian National University 1986. p.96.

มารองหรือถักทอใช้มุงหลังคาบ้านได้ ชุมชนถือว่าเป็นของ “ส่วนรวม” หรือ “บ่เป็นของไผแล” สมาชิกในชุมชนทุกคนจึงมี “สิทธิร่วม” ในทรัพยากรเหล่านั้น

กลุ่มดกาทักัง ลัดกั๊ง นั้นด้วยแม้วัตถุเยื่องใดแมนหา
ผู้รักษาได้เป็นต้นว่า หั่วแลหญ่าแลใบไม้อันมิใน
ป่านั้นก็ดี วัตถุมีต้นว่า ไม้และหั่ว(ฟัน)นั้น เรีย
รายขัดทุมเสียนั้น วัตถุอันเจ้าของทอดอาลัยเสีย
แล้วก็ดี วัตถุฝูงเป็นฉนั้นได้ชื่อว่า ปรปรคหิตตะ
แลมากกว่าบ่เป็นของไผแล⁶⁵

ข้อความในกฎหมายดังกล่าวสะท้อนให้เห็น “สิทธิร่วม” ของชุมชนในการใช้และจัดสรรทรัพยากรจากป่า ชาวบ้านมีสิทธิจะออกไป “หาผักหาไม้กิน” รวมทั้งออกไปหาฟันในป่า “หาไม้หาหั่ว” รวมทั้งต้นไม้ใบหญ้า หรือหาของป่าใกล้บ้านได้โดยเสรี เนื่องจากป่าเป็นเขตเสรีของทุกคน ในเวลาเดียวกัน ชาวบ้านที่ออกไปหาของกินในป่าจะได้รับความคุ้มครองว่า ถ้าเขาออกไปหากินในเวลากลางวันเขาจะได้รับความคุ้มครองจากการถูกทำร้ายจากเพื่อนบ้าน สังคมในสมัยโบราณป่าจึงเป็นแหล่งหาอาหารและวัสดุเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันของชาวบ้านทุกคน

จารีตประเพณีที่ชุมชนถือปฏิบัติสืบกันมาเกี่ยวกับการหาของป่านั้นน่าสนใจ ชาวบ้านจะมีข้อตกลงร่วมกันในการหาของป่า เช่น หลายคนไปเก็บเห็ดในป่า ผู้ใดเห็นเห็ดก่อนผู้นั้นย่อม “ได้สิทธิ” ในการเก็บเห็ดก่อนคนอื่น ถ้าเห็ดมีปริมาณมากเมื่อคนแรกที่พบเก็บจนพอใจแล้ว คนที่ตามไปจะเก็บเห็ดที่เหลือ หรือคนที่พบคนแรกอาจจะแบ่งให้เพื่อนบ้านก็ได้ เป็นการแสดงน้ำใจต่อกัน การเก็บหน่อไม้ไผ่ก็เช่นเดียวกัน ชาวบ้านมีข้อตกลงร่วมกันว่า การตัดหน่อไม้ทุกคนต้องปฏิบัติตามวิธีตัดหน่อที่ตนเองเรียนรู้มาจากบรรพบุรุษของตน ต้องตัดหน่อแล้วเหลือบางส่วนไว้ และให้กลับด้วยดิน เมื่อฝนตกลงมาภายหลังไผ่ก่อนนั้นก็แตกหน่อออกมาได้และไม่ตาย ถือว่าเป็นภูมิปัญญาของชุมชนที่สั่งสมและสั่งสอนลูกหลานสืบมาให้อำนาจใช้ทรัพยากรธรรมชาติของส่วนรวมอย่างเป็นฉลาดและยั่งยืน

⁶⁵ สมหมาย เปรมจิตต์ และ ปวงคำ ตัญเชียว (ปริวรรต). มังรายศาสตร์ ฉบับชัยพระเกียรติ. เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2518, หน้า 67. (คัดสำเนา)

ทรัพยากรธรรมชาติของท้าวพญา

ทรัพยากรธรรมชาติในป่ามีหลายอย่างทั้งพืชและสัตว์ป่า ผู้ปกครองยังคงใช้อำนาจยึดครองทรัพยากรธรรมชาติที่ตนต้องการ โดยผ่านธรรมศาสตร์หรือกฎหมาย หรือผ่านคำสั่งสอนหรือผ่านตำนาน ตำนานเรื่อง สมุดตราข กล่าวถึงการ “อ้างสิทธิ” ของผู้ปกครองว่า สัตว์ป่าทั้งหมดเป็น “กรรมสิทธิ” ของพวกตน “สัตว์ผู้หนึ่งเหล่านี้เป็นของพญา”

ตำนานสิงหนาทกฤต กล่าวถึง ราษฎรหรือชาวเมืองผู้ใดจับสัตว์ป่าชนิดต่าง ๆ มาได้จะต้องจัดส่งให้กับเจ้าเมือง ที่เมืองเชียงแสนในสมัยของพญาแสนภูเป็นกษัตริย์ปกครอง รว พ.ศ. 1830 พญาแสนภูกำหนดว่า ทรัพยากรธรรมชาติทุกชนิดที่หาได้จากป่า ไไร่ นา หนองน้ำ สวน “ขอกไร่แดนนา บวกหลุมขุมทาง สวนเรือก” ให้ถวายแด่พญาแสนภู ทรัพยากรเหล่านี้ได้แก่ งาช้าง ช้างป่า ม้าป่า วัวป่า ควายป่า ผึ้งป่า ผึ้งมิม ต่อ แตน ให้ชาวเมืองนำถวายแก่เจ้าเมืองทั้งสิ้น

ดั่งงาช้างหาย ขนายช้างหล่น ช้างม้าวัวควาย
ผึ้งขามมาบมิม(ผึ้ง) ต่อแตนแขวนไม้ ขอกไร่แดน
นา บวกน้ำหลุมขุมทาง สวนเรือกเผือกมัน ผืน
น้ำผืนบก ทั้งหลายเกิดมีในปึกแผ่นเจ้านายตนใด
ก็ยื่นถวายเจ้านั้นสืบ ๆ มาแล⁶⁶

⁶⁶ “ตำนานสิงหนาทกฤต” ใน ประชุมพงศาวดารภาค 61. หน้า 161

กฎหมายพระเจ้าน่าน กล่าวว่า ในเขตปกครองของเมืองน่าน ราว พ.ศ.2383 ถือว่า งาช้าง นอแรด และผึ้ง “อันหนึ่ง สรรพสิ่งของอันควรเป็นราชสมบัติ มีงาช้าง และ นอแรด เฝิงผา เฝิงตัน”⁶⁷ เป็นของเจ้าเมืองน่าน พรานผู้ใดหามาได้ให้แจ้งแก่เจ้าเมืองหรือผู้ใหญ่บ้าน แล้วให้ส่งต่อไปถวายต่อเจ้าเมืองน่าน ห้ามซ่อนอำไว้ ถ้าหากพรานป่าเป็นคนหัวเมืองนอกเมืองน่าน⁶⁸ เจ้าเมืองน่านจะแบ่งปันสิ่งของที่หามาได้ให้เป็นรางวัล แต่ถ้าผู้ใดไม่แจ้งไม่ส่งมอบถือว่า “ลักกินราชสมบัติ” มีโทษจำคุกพลະปะรับไม่ตามบรรดาศักดิ์ และให้เขียน 30 แล่⁶⁹

นอกจากนี้ กฎหมายพระเจ้าน่าน กล่าวว่า ให้ทุกคนรักษาพืชผลที่ได้รับประทานได้ทุกชนิดทั้งชนิดเปรี้ยวและหวาน ห้ามฟันต้นคือ ต้นแหลง และตัดเครือพลูปลาที่อยู่ในน้ำทุกแห่งห้ามเบื้อ เพราะจะทำให้ปลาตายทั้งหมด และห้ามชาวเมืองฆ่าค้างคาวในถ้ำ ถือว่าเป็นสัตว์สงวน เนื่องจากต้องการมูลค้างคาวไปใช้ประโยชน์ในบ้านเมือง

อันหนึ่ง อย่าให้คนทั้งหลายฆ่ารังคาวในถ้ำ อย่าให้ไป
ปล้ำ(ฟัน)ต้นคือ ต้นแหลง และตัดเครือพลู กินส้มอย่า
ราน กินหวานอย่าปล้ำ ปลาอยู่ยงน้ำอย่าได้เบื้อ การ
ทั้งหลายผู้นี้เป็นการบ่ดี อย่าให้ได้กระทำเป็นอันขาด”⁷⁰

มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน เรียกสัตว์ป่าว่า “เนื้อเถื่อน” มีหลายชนิด ผู้ใดลักฆ่าหรือกินกินเนื้อเถื่อนบางชนิดที่เป็นสัตว์ที่ไม่ดุร้าย ไม่ต้องใช้ความพยายามหรือเสี่ยงอันตรายในการจับสัตว์ป่า กฎหมายเขียนว่า ผู้ลักสัตว์ป่าคนนั้นมีความผิด ต้องเสียค่าปรับและชดใช้สัตว์ที่ตายด้วย เจ้าเมืองห้ามชาวบ้านจับสัตว์ป่าบางชนิด แต่โดยความเป็นจริงแล้ว สันนิษฐานว่าชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตป่าน่าจะจับสัตว์ป่าทุกชนิดได้โดยเสรี เพราะห่างไกลจากกลไกของบ้านเมือง

ซึ่งข้อนี้ทำให้น่าสงสัยว่า กฎหมายโบราณของล้านนาเหล่านี้ได้ถูกนำมาบังคับใช้จริงมากน้อยเพียงใด กฎหมายล้านนาเป็นกฎหมายจารีต (Customary / Traditional Law) มีหลายระดับบางเรื่องปรากฏในกฎหมายและจารีตอยู่ในระบบความ

⁶⁷ สิงฆะ วรรณสัย (ปวิรรต). กฎหมายพระเจ้าน่าน. เชียงใหม่ : วิทยาลัยครูเชียงใหม่ 2523, หน้า 16. (อัดสำเนา)

⁶⁸ กฎหมายพระเจ้าน่าน บันทึกว่า พ.ศ. 2383 “ลูกเมือง” หรือ เมืองบริวารของเมืองน่านได้แก่ เมืองเลน เมืองเชียงแข็ง เมืองหลวง เมืองพุกา เมืองเชียงลาบ เมืองลำ (หน้า 14.)

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

⁷⁰ กฎหมายพระเจ้าน่าน. หน้า 17.

เชื้อของชาวบ้านที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมา โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องความอัปมงคลหรือความเป็นเสนียดจัญไร ที่เรียกว่า “ซิด” ในจักรวาลทัศน์และระบบคิดของชาวบ้านโบราณถือว่าข้อห้ามมิให้กระทำ หรือ “ซิด” เป็นข้อห้ามที่ใช้ได้ผลมากกว่ากฎหมายของบ้านเมืองเนื่องจากความกลัวต่อความฉิบหายหรือภัยพิบัติที่จะเกิดขึ้นกับตนเอง ครอบครัว หมู่บ้านและเมือง กฎหมายล้านนาเท่าที่ได้นับถือได้ ส่วนหนึ่งพระสงฆ์หรือสถานศึกษาในสมัยโบราณคือวัดบ้นทึกเพื่อการศึกษาของพระสงฆ์ในวัด และบางส่วนอาจจะใช้บังคับได้จริงในกรณีที่เกิดในเขตเมืองหลวง

ส่วนในชุมชนที่ห่างไกลจากเมืองหรือชาวบ้านนอกที่ตั้งบ้านเรือนติดกับป่า กฎหมายคงจะบังคับใช้ได้ไม่มากนัก ชาวบ้านจึงเป็นผู้มี “สิทธิ” ในการแสวงหาทรัพยากรจากป่าทั้งพืชและสัตว์ได้โดยเสรีภายใต้เงื่อนไขข้อตกลงและระบบคิดของคนในชุมชน

เนื้อเถื่อน

สัตว์ป่าทุกชนิดเรียกว่า “เนื้อเถื่อน” คำว่า “เถื่อน” แปลว่า ป่า ผู้ลักหรือผู้ฆ่าเนื้อเถื่อนต่อไปนี้จะจ่ายค่าปรับตามราคาของสัตว์ สังคมล้านนาในยุคที่เขียนกฎหมายหรือแต่งกฎหมายเป็นสังคมที่มีเศรษฐกิจเงินตราอย่างกว้างขวางแล้ว จึงกำหนดราคาค่าปรับใหม่ไว้ชัดเจนตามมูลค่าของสัตว์และสิ่งของเหล่านั้น ดังนี้

วัวเถื่อนสีแดง ควายเถื่อน ปรับ 300 เงิน วัวเถื่อนแม่ (วัวป่าตัวเมีย) ปรับ 150 เงิน⁷¹ กวาง ปรับ 70 เงิน กวางแซม ปรับ 100 เงิน หมูเถื่อน ปรับ 72 เงิน ะมั่ง เนื้อทราย(กวาง) ปรับ 22 เงิน กระต่าย ปรับ 52 เงิน งูเหลือม ปรับ 22 เงิน นกยูง ปรับ 22 เงิน ไก่เถื่อน นกขั้วก ปรับ 52 เงิน นกกระทา ปรับ 11 เงิน นกขุ่ม ปรับ 1 เลี้ยวเงิน เหยี่ยวธรรมดา (แหลว) ปรับ 52 เงิน เหยี่ยวพญา (ตัวใหญ่) 72 เงิน ลูกเหยี่ยวพญา 11 เงิน เหยี่ยวขนาดกลาง (แหลวราม) เหยี่ยวเลี้ยว (แหลวเลี้ยว) 22 เงิน หมาไล่(เนื้อ) หมาตัวเมีย(หมาแม่) 72 เงิน ต่ออาน(ต่อชนิดหนึ่ง) รังละ 22 เงิน ต่อคำหลวง รังละ 22 เงิน ต่อขุมหน้าแด่น รังละ 22 เงิน ต่อระ ต่อลายขาว รังละ 10 เงิน ผังรวงใหญ่(เผิงใหญ่) รังละ 22 เงิน ผังน้อย(เผิงน้อย) ผังกอน(เผิงกอน) รังละ 11 เงิน ต่ออังกุนหลวง รังละ 50 เงิน⁷²

⁷¹ “เงิน” เป็นมาตราเงินสมัยโบราณ หนึ่งพันเบี้ย เท่ากับ 1 เงิน (สมุดตราข ใบลานหน้า 21 หน้า 14)

⁷² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน หน้า 71

ช่างสัตว์เฉลิมเจริญเมือง.....เพิ่มเชือกอนาคชศาสตร์

สัตว์ป่ามีหลายชนิด ผู้ปกครองให้ความสำคัญแก่ช่าง ให้ชาวบ้านปฏิบัติต่อช่างให้ดีกว่าสัตว์ประเภทอื่น กฎหมายหลายฉบับกำหนดไว้ตรงกันว่าช่างเป็นสัตว์ใหญ่มีคุณค่าเป็นสัตว์มงคลของบ้านเมืองเฉลิมบ้านเจริญเมืองแก่ท้าวพญา “ช่างนี้เป็นเฉลิมเจริญบ้านเมืองท้าวพญามหากษัตริย์”⁷³ การล่าช่างต้องใช้คนที่มีความรู้และความสามารถสูงมากจึงจะจับช่างป่ามาได้ ช่างใช้เป็นพาหนะในการเดินทางและใช้ในการศึกสงครามด้วย วิชาเกี่ยวกับช่าง เรียกว่า “คชศาสตร์” ซึ่งว่าด้วย การจับช่าง การฝึกช่าง การรักษาพยาบาล รวมถึงความรู้เกี่ยวกับช่างตกมัน⁷⁴

มังรายศาสตร์ กล่าวว่า ถ้าช่างลงกินข้าวในนา เนื่องจากความพลอยช่างไถล้นนา ให้ความช่างใช้ค่าข้าวที่เสียหาย ถ้าความช่างพลอยช่างไถลจากที่นา แต่ช่างเดินมากินข้าวในนา ให้เจ้าของนาตีหรือยิงพอให้ช่างหนีออกไป แต่ถ้าพันทางช่างได้รับบาดเจ็บ ให้เจ้าของนาช่วยหายาหรือจ่ายค่าจ้างหมอช่างมารักษาช่าง ถ้าเจ้านาทำให้ช่างตาบอด ให้จ่ายค่าช่างทั้งหมดแล้วให้เจ้านารับช่างไปเป็นสมบัติ ถ้ายากจนไม่มีเงินจ่ายค่าช่าง ให้เอาตัวเจ้านาลงเป็น “ทาส” เจ้าช่าง หรือให้ตัดหัวคนทำร้ายช่าง

การล่าเนื้อเถื่อน

ชาวบ้านในหมู่บ้านทุกคนมีสิทธิ์ออกยิงสัตว์หรือล่าสัตว์ในป่าใกล้บ้านเป็นอาหาร การล่าสัตว์ใหญ่จะรวมกันเป็นหมู่คณะ เนื่องจากมีอันตรายมาก คนที่มีความสามารถในการล่าสัตว์หรือพรานป่าในหมู่บ้านจะเป็นหัวหน้าคณะและมีลูกบ้านอีกจำนวนหนึ่งเป็นผู้ช่วย เมื่อล่าได้สัตว์มาแล้ว ทุกคนก็จะแบ่งสรรเนื้อสัตว์ตามความสามารถและแรงงานที่แต่ละคนได้ทำ หัวหน้าคณะจะได้เนื้อที่เป็นส่วนสำคัญ เช่น หัวสัตว์ เขาสัตว์ ส่วนขา หนัง หรือ เครื่องในสัตว์ เช่น ตีของสัตว์ ฯลฯ ทุกคนต่างพอใจในส่วนแบ่งและทุกคนจะยึดถือและปฏิบัติตามกฎจารีตการล่าสัตว์แบบดั้งเดิมของชุมชน

พบข้อความในมังรายศาสตร์ว่า นอกจากบ้านเมืองจะ “ถือสิทธิ” รักษาดูแลช่างเป็นพิเศษแล้ว พบว่าผู้ปกครอง “ถือสิทธิ” โดยอำนาจในการอนุญาตให้ชาวบ้านเสี่ยงอันตรายล่าสัตว์ที่ดุร้าย เช่น ช้าง เสือ โดยเสรี ผู้ใดมีความสามารถล่าสัตว์เหล่านี้

⁷³ มังรายศาสตร์ฉบับถอดของ ไบลานหน้า 94 หน้า 60.

⁷⁴ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวว่า พญาภิเษก กษัตริย์เชียงใหม่ ทรงมีความรู้เกี่ยวกับวิชาคชศาสตร์เป็นอย่างดี และ ต้นตระกูลของพระเจ้ากาวิละคือ นนันทิพย์ช้าง หรือ พระยาสุลวฤาชัย สงคราม เคยเป็นนายพรานที่มีความสามารถจับช้างมาก่อน ชาวเมืองลำปางจึงขอให้หัวหน้าต่อสู้กับกองทัพจากเมืองลำพูน

มาได้ ผู้นั้นมีสิทธิในสัตว์เหล่านั้นโดยไม่ต้องเสียเงินค่าปรับ แต่ต้องเอาหนัง ดี และเขี้ยวของสัตว์ไปถวายผู้ปกครอง “แรดถือ 1000 ออย่าไหม ลักเสือโคร่ง เสือเหลือง เสือเผี้ยว ออย่าไหมผู้ลัก เหตุเขานี้เป็นเนื้อร้าย ที่ตายเพ่งบได้ ข่าเสีย เท้าพ้อหื้อเอาหนังเอาดี เอาเขี้ยว เมื่อหื้อผู้ใหญ่เทอะ⁷⁵

คาร์ล บ็อค เขียนไว้ในรายงานของเขาเมื่อ พ.ศ. 2424 ว่า เจ้าเมืองเชียงใหม่คือ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ออกล่าสัตว์ที่เมืองฝางได้สัตว์หลายชนิด “ข้างแก่ เชือกหนึ่งควายตัวหนึ่ง และควายอีก 2-3 ตัว การขนสมบัติที่ล่าได้มาคราวนี้ มิได้อามาแต่หนังกับ เขา งา ฟัน และอุ้งเท้าของข้างเท่านั้น แต่ขนมาแม้กระทั่งกระดูก เพื่อเอาไปขายให้พ่อค้าจีน เพราะสิ่งของเหล่านี้เป็นที่ขึ้นหน้าขึ้นตามากในบรรดาสินค้าของหัวเมืองภาคเหนือ ในปีหนึ่ง พวกเจ้านายสงวนสิทธิในการล่าช้างและแรดไว้เป็นของพวกตนแต่พวกเดียว”⁷⁶

ต้นไม้ : ทัศนะและจาริตของชาวล้านนา

นอกจากชาวล้านนามีความรู้เกี่ยวกับต้นไม้ในป่าแล้ว ชาวล้านนาคงจะนิยมปลูกต้นไม้ในนาพื้นที่มาแต่สมัยโบราณ กฎหมายโบราณ คำสอน ข้อห้าม และข้อแนะนำเกี่ยวกับการปลูกต้นไม้เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่บ้าน หมู่บ้าน และเมืองไว้ในเอกสารต่าง ๆ เช่น ต้นไม้ที่เป็น “ศรี” หรือ “มิ่ง(ขวัญ)” ของบ้าน หมู่บ้าน และเมือง สะท้อนให้เห็นความเชื่อและความสัมพันธ์ระหว่างการปลูกต้นไม้และการใช้ต้นไม้ชาวล้านนา แม้ว่าการปลูกการฟันโค่นต้นไม้จะไม่ได้เกี่ยวข้องกับเรื่อง “สิทธิของบุคคล” หรือ “สิทธิของชุมชน” โดยตรง แต่การที่ชาวบ้านมีความเชื่อและสั่งสอนรวมทั้งจดบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับต้นไม้ทั้งหมดเท่าที่ปริวรรตแล้วนั้น ช่วยให้เข้าใจทัศนะหรือความเชื่อเรื่องต้นไม้ที่สั่งสอนสั่งสมองค์ความรู้ไว้ในชุมชนเป็นเวลายาวนานหลายร้อยปี ความเชื่อเหล่านี้ชาวบ้านยังคงถือปฏิบัติอยู่จนถึงปัจจุบัน

ชาวบ้านมี “สิทธิปัจเจก” ที่จะเลือกปลูกต้นไม้ต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับความเชื่อของชุมชนการส่งเสริมชักชวนแนะนำและข้อห้ามต่าง ๆ จะผ่านหมอโหราหรือผู้รู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับต้นไม้ใน ชุมชน เป็นต้นว่า ดอกลั่นทมห้ามปลูกในบริเวณบ้าน แต่ปลูกที่วัดได้ ดอกกลมแล้งหรือคูณห้ามปลูกในบ้าน ต้นไม้ทั้งสองมีชื่อไม่เป็นมงคลกับผู้ปลูก ต้นไม้ที่เป็นสิริมงคลแก่หมู่บ้านเรียกว่า “ต้นศรีนามบ้าน” ให้หามาปลูกไว้ในหมู่บ้าน การปลูก

⁷⁵ มังรายศาสตร์ฉบับวัดไชยสถาน . หน้า 72.

⁷⁶ คาร์ล บ็อค. เรื่องเดิม. หน้า 266.

ต้นไม้มีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศของ ชุมชนและเมือง มีคำสอนว่าต้นไม้สำคัญของเมือง เช่น “ไม้ศรีเมือง” ห้ามตัดหรือทำลาย ผู้ใดไม่เชื่อฟังคำสอนหรือกระทำการตรงข้ามกับสิ่งสังคมเชื่อ จะเกิดเหตุร้ายเกิดขึ้นในชุมชนหรือเมือง คนที่ปลูกต้นไม้จะต้องรับผิดชอบในฐานะทำผิดจารีตโบราณ คำสอนและข้อห้ามต่าง ๆ เมื่อบ้านเมืองพัฒนาขึ้นสิ่งเหล่านี้ค่อย ๆ สูญหายไปจากสำนึกและภูมิปัญญาของชาวบ้าน คงเหลือร่องรอยความเชื่อเกี่ยวกับการปลูกต้นไม้ชนิดต่าง ๆ ในเอกสารคัมภีร์โบราณประเภทตำนานและคำสอนเท่านั้น

ต้นไม้ในบ้าน

กฎหมายวัดกาสา กล่าวถึง “ลักษณะบ้าน” ว่าเมื่อชาวบ้านปลูกบ้านแล้ว เขาจะต้องปลูกต้นไม้ประเภท “ไม้กินผล” ไว้รอบบ้าน บ้านนั้นจึงจะประสบความเจริญรุ่งเรืองและมีลูกหลานมากมาย “บ้านอันใดมีไม้อันมีลูกเกี่ยวล้อม ชื่อสหพุดผิ จักมีตระกูลหลาย”⁷⁷ ในบริเวณบ้านควรจะปลูกไม้เดี่ยวไว้ทิศเหนือ ปลูกไม้แฉะไว้ทิศตะวันตก ไม้ประเภทไม้กอ เช่น ไม้ไผ่ ควรปลูกไว้ข้างบ้านจะเป็นมงคล ซึ่งปัจจุบันชาวบ้านในชนบทเกือบทุกบ้านจะต้องปลูกไม้ไผ่ไว้ที่รั้วบ้านของตน เพราะไม้ไผ่เป็นไม้ใช้สอยในครัวเรือนและยังให้หน่อไม้เป็นอาหารอีกด้วย

อัน 1 มีดอกไม้มีดอกส่งอันทั้งหลายก็ดี ดอกซอน
(ปะปน)ก็ดี กล้วยเทศ(มะละกอ)กล้วยสามานก็ดีไม้
หวานไม้กุ่มก็ดีวัดฤ 4 อัน มีในบ้านอันใด บ้านนั้น
หาอุบาทว์ได้สักอันแล แม้นไม้กอไม้กุ่มทั้งหลาย
ฝูงนี้ปลูกไว้ข้างบ้านข้างเรือน ก็ชุ่มเย็นแล⁷⁸

ไม้ศรีบ้าน ไม้ศรีเมือง ไม้มิ่งเมือง

สมาชิกของหมู่บ้านและเมืองทุกคนมีโอกาสนี้ทำให้บ้านและเมืองเจริญหรือเกิดความเสื่อมได้ทุกคน ชาวล้านนาเชื่อว่าการสร้างเมืองและระบบนิเวศของเมืองนั้นตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่และอีกหลายตำนานกล่าวตรงกันว่า เมื่อคนถือกำเนิดสืบมาดุโลกคนนั้นจะมีดวงชาตาชีวิตของตนเองตามวันเวลาที่เกิด ที่เรียกว่า ดวงชาตาคนส่วนหมู่บ้านก็จะมีชาตาบ้านเช่นกัน โดยอาจจะถือวันที่อพยพมาตั้งบ้านเรือนในหมู่บ้าน

⁷⁷ กฎหมายวัดกาสา. หน้า 80 เล่ม 6

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน. หน้า 80 เล่ม 6.

วันแรก ส่วนเมืองนั้นผู้สร้างเมืองจะลงจอบแรกสร้างเมืองตามฤกษ์ที่โหรคำนวณไว้ เมืองเชียงใหม่มีดวงชาตาของเมืองเช่นกัน

เมืองมีดวงชาตาก็จะมีชีวิตเหมือนคน เมื่อดวงชาตาบ้านเมืองอยู่ในเกณฑ์ดี บ้านเมืองก็จะเจริญรุ่งเรือง เมื่อดวงชาตาเมืองตกหรือดวงชาตาชาตาบ้านเมืองก็จะประสบภัยวิบัติต่าง ๆ ชาวเมืองจะช่วยกันประกอบพิธีเสริมดวงชาตาเมืองเรียกว่า “พิธีสืบชาตาเมือง” ซึ่งชาวล้านนามีพิธีสืบชาตาคน สืบชาตาหมู่บ้าน สืบชาตาเมือง ชาวเมืองทุกคนจึงมีความผูกพันและมีหน้าที่ต้อง “ร่วมชาตากรรม” ด้วยกันตลอดไป ความเจริญและความเสื่อมของชุมชนเป็นสิ่งที่ทุกคนมีส่วนร่วมอย่างหลีกเลี่ยงได้ยาก ชาวล้านนาจึงมีสำนึกของ “ความเป็นชุมชน” ร่วมกันค่อนข้างสูงและสืบเนื่องตลอดมา

การสร้างเมืองแต่ละเมืองในล้านนาตามคติความเชื่อดั้งเดิมนั้น โหรจะคำนวณและวางแผนผังของเมืองตามแนวทางวิชาโหราศาสตร์ที่เรียกว่า “ทักษา”⁷⁹ เมื่อนำมาผูกเป็นดวงแล้ว ทิศที่ตรงกับ “ศรี” ตามดวงชาตาเมืองนั้นจะปลูกต้นไม้สำคัญไว้ เรียกว่า “ไม้ศรีบ้าน” “ไม้ศรีเมือง” “ไม้มิ่งบ้าน” “ไม้ศรีนามบ้าน”

ภายในบริเวณบ้านบางบ้านจะมีเนื้อที่กันไว้สำหรับปลูกต้นไม้ชนิดต่าง ๆ เจ้าของบ้านจะเลือกต้นไม้ที่สัมพันธ์กับดวงชาตาของตนมาปลูกเพื่อความเป็นสิริมงคล เรียกว่า “ไม้มิ่งบ้าน” หรือ “ไม้ศรีบ้าน” ไม้มิ่งบ้านนี้เจ้าของบ้านต้องหามาปลูกเป็นเอกเทศ มิให้ปะปนกับต้นไม้ต้นอื่น แต่ถ้าเจ้าของบ้านไม่เชื่อและไม่สนใจจะหามาปลูกก็ถือว่าเป็น “สิทธิ” ของเจ้าบ้าน กฎหมายวัดกาสา และหนังสือเรื่องข้อห้ามหรือ “ขีด” ชาวล้านนากล่าวว่า “ไม้อันเป็นมิ่งบ้านนั้น อย่าให้ผู้อื่น(ปะปน)ไม้ผู้อื่น จึงดีแล”⁸⁰ ไม้มงคลเหล่านี้ห้ามฟันทำลายและห้ามรานกิ่ง “ไม้ต้นใดเป็นศรีนามบ้านอย่าฟัน”⁸¹ และ “ไม้ใหญ่อันเป็นศรีแก่บ้านแก่วัด ก็ดี บ่ควรปล้ำ บ่ควรรานกิ่งแล”⁸² นอกจากนี้

⁷⁹ ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. หน้า 390. ทักษา ชื่อเรียกดาวนพเคราะห์ 8 ดวง ได้แก่ อาทิตย์ จันทร์ อังคาร พุธ เสาร์ พฤหัสบดี ราหู ศุกร์ ที่จัดเข้าระเบียบเป็น บริวาร อายุ เดช ศรี มูล อุตสาหะ มนตรี และกาลกิณี โดยเวียนขวาไปทิศทั้ง 8 คือ บูรพา อาคเนย์ ทักษิณ หรดี ประจิม พายัพ อุดร และ อีสาน.

⁸⁰ กฎหมายวัดกาสา. หน้า 80 เล่ม 6

⁸¹ คมเนตร เศรษฐพัฒน์นิข (บก). บุญทา ศรีพิมพ์ชัย และ ศรีเลา เกษพรหม.(ปริวรรต) “พิธีอนุตามนาถธรรณี วัดผาบ่อง” ใน ขีด : ข้อห้ามในล้านนา. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2541. หน้า 47.

⁸² เรื่องเดียวกัน.. หน้าเดียวกัน.

ยังมีต้นไม้ที่เป็น “ศรี” กับเจ้าบ้าน เรียกว่า “ศรีนามเจ้าเรือน” ให้หาปลูกไว้ในบ้าน “ไม่เป็นศรีนามเจ้าเรือนหื้อไว้ บ่มีรามาปลูกไว้หนศรีเทอะ ว่าอันก็ดีแล”⁸³

ไม้ศรีวัด

วัดในล้านนาอาจจะปลูกต้นไม้ที่สัมพันธ์กับพระพุทธเจ้าคือ ต้นโพธิ์ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ มีข้อห้ามฟันหรือรานกิ่งโพธิ์ในวัด “ไม้พระศรีมหาโพธิ์บ่ควรปล้ำและรานเสียบ่ดีแท้แล”⁸⁴ และชาวบ้านอาจจะปลูกไม้มงคลอื่นไว้ในวัดด้วย เรียกว่า “ไม้ศรีวัด” ถ้าไม้ชนิดนี้ปลูกแล้วห้ามโค่นหรือตัดกิ่ง “ไม้ใหญ่อันเป็นศรีแก่บ้าน แก้วดี ก็ดี บ่ควรปล้ำ บ่ควรรานกิ่งแล”⁸⁵

ไม้มิ่งบ้านศรีเมือง : ไม้ของชุมชน

ตำนานพิษณุคามธรรณี กล่าวไว้ในเรื่อง “ชีวิตในล้านนา” ว่า ในแต่ละชุมชนจะปลูกต้นไม้ที่เป็นสิริมงคลแก่บ้านเมืองหรือชุมชน และเชื่อว่าต้นไม้มงคลจะเป็นที่สถิตของผีหรือเทพดลารักษ์ชุมชน จึงห้ามฟันหรือทำลายไม้นั้นคือ ไม้เสื่อบ้าน ไม้เสื่อเมือง ไม้อารักษ์ ไม้ที่ยังร่ม และ ไม้มิ่งเมือง ผู้ใดทำลายหรือฟัน เรียกว่า “รานศรี” และบ้านเมืองหรือชุมชนนั้นจะเป็นเสนียดจัญไรหรือ “ถูกชีวิต” “รานศรีคือ ราน(ตัด)ไม้เสื่อบ้าน ไม้เสื่อเมือง ไม้อารักษ์ ไม้ที่ยังร่ม ไม้มิ่งเมือง อันเป็นศรีเมือง ไม้ศรีผู้นี้ชื่อว่า รานศรี”⁸⁶

ไม้เสื่อเมือง

เมื่อพญามังรายทรงสร้างเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 1839 หรือหลังจากสมัยนั้นไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวว่า พญามังรายโปรดให้ไพร่ผูกดวงชาตาเมือง “ศรี” ของเมือง ตรงกับบริเวณมุมเมืองทิศตะวันออกเฉียงเหนือคือ แจ่งศรีภูมิ ต่อมาในสมัยพญาติโลกราชเมืองเชียงใหม่มีต้นไม้ “ไม้ศรีเมือง” ปลูกไว้บริเวณแจ่งศรีภูมิคือต้นนิโครธ หรือต้นผักเรือด กิ่งก้านสาขากว้างใหญ่มีร่มเงาเป็นศรีแก่บ้านเมือง ทำให้เมืองเชียงใหม่มีแสนยานุภาพ ศัตรูไม่อาจจะทำลายหรือยึดเมืองเชียงใหม่ได้ “

⁸³ เรื่องเดียวกัน.. หน้าเดียวกัน.

⁸⁴ เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

ยังมีไม้โคธต้นหนึ่งเป็นศรีเมือง ตั้งอยู่หน้าสถานแห่งเมืองแล้วอัน ชีมันจึงว่า ตราบใดไม้ต้นนั้นบ่เสียหายเสีย เมืองเชียงใหม่ก็ยังมีเตชานุภาพมากนักแล⁸⁷

ในสมัยนั้นพญาติโลกราชทรงปกครองเมืองเชียงใหม่ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แห่งกรุงศรีอยุธยา ดำเนินพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดให้พระภิกษุชาวพม่ามาทำลาย “ไม้ศรีเมือง” ของเชียงใหม่ เพื่อทำลายแสนยานุภาพเมืองเชียงใหม่ ต่อมา พญาติโลกราชทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระภิกษุพม่าที่กษัตริย์อยุธยาส่งมา ในปี พ.ศ. 2009 พญาติโลกราชโปรดให้ฟันไม้ศรีเมืองเพื่อใช้สถานที่แห่งนั้นสำหรับสร้างพระตำหนักของพระองค์ ตั้งแต่นั้นมาเมืองเชียงใหม่เริ่มเสื่อมอำนาจและเกิดความแตกแยกภายในกลุ่มราชวงศ์และขุนนางนำไปสู่การเสียเมืองแก่พระเจ้าบุเรงนองของพม่าใน ปี พ.ศ. 2101

ตั้งแต่ชีมันได้กินจางพญาได้⁸⁸ มามล้างไม้ศรีเมือง
แล้วหื้อตั้งบ้าน ศรีภูมิเป็นที่อยู่เสียอุจาระและ
บัสสวาระเป็นมลมูลทินเหนือที่ศรีเมืองแรกแต่นั้นมา
อันตรายย่อมเกิดแก่บ้านเมืองและชาติชาติ เสนา
อามาจทั้งหลายนั้นแล⁸⁹

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวถึงกำเนิดของ “ไม้เลื้อยเมือง”ว่า เมื่อพญามังรายทรงสร้างเมืองเชียงใหม่ พระองค์และพระสหายทั้งสองพระองค์คือ พญาร่วงหรือพ่อขุนรามคำแหงและพญาจำเมือง เสด็จไปที่ชัยภูมิที่จะทรงสร้างที่ประทับและคุ้ม ทั้งสามพระองค์ทรงทอดพระเนตรหนุ่เผือกขนาดใหญ่เท่าคุมของเกวียน พร้อมบริวาร 4 ตัว เดินออกมาสู่ทิศตะวันออกแล้วเดินเข้าไปในโพรงไม้ผัดเรียดหรือไม้โคธ พญามังราย พญาร่วงและพญาจำเมืองทรงเห็นเป็นอัศจรรย์มาก ทั้งสามพระองค์ทรงนำดอกไม้ธูปเทียนมาสักการบูชาพญาหนุ่ที่โคนต้นโคธด้วยถาดทองคำ แล้วทรงให้ดูแลต้นโคธให้ดี ต้นไม้โคธจึงกลายเป็น “ไม้เลื้อยเมือง” ของเมืองเชียงใหม่ เพราะเป็นที่สถิตของวิญญาณพญาหนุ่หรือเทวดาอารักษ์ ดังความว่า

พญาทั้งสามหันหนุ่เผือกเป็นอจริยะ จึงพร้อม
กันเอาข้าวตอกดอกดอกไม้ไปบูชาพญาหนุ่เกล้าไม้
โคธต้นนั้น ด้วยข้าวตอกดอกไม้อันใส่ไตรคำ

⁸⁷ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. หน้า 98

⁸⁸ พญาได้ หมายถึง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ กษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา

⁸⁹ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. หน้า 99

(ธาตุทองคำ) แล้วให้หื้อร้อมรักษาคือดี ลวด

ปรากฏเป็น ไม้เลื้อยเมืองมาต่อเท่าบัดนี้แล้ว⁹⁰

ไม้เลื้อยเมืองมีความสัมพันธ์กับคุณธรรมของผู้ปกครองหรือกษัตริย์สมัยโบราณที่เรียกว่า อปริหาริยธรรม 7 ประการ มีข้อหนึ่งกล่าวว่า เจ้าเมืองทุกคนมีหน้าที่ประกอบพิธีพลีกรรมบูชาต้นไม้สำคัญของบ้านเมืองคือ ไม้เลื้อยเมือง เพื่อความสุขความเจริญของบ้านเมือง

อนุตราพาหิราย เจตียนัน พลิภัมมิกัน อปริหายเปนติ
สถานที่ใดมีต้นไม้เป็นที่ทำพลีกรรมบูชาเลี้ยงดูสืบ ๆ ต่อ
มาแต่โบราณ เป็นต้นว่า ไม้เลื้อยเมือง มีที่เขตบ้านแดน
เมือง ผู้ที่เป็นใหญ่ควรเลี้ยงดูบูชาสักการะตามจารีต
โบราณ เพื่อให้มีความสุขความเจริญแก่บ้านเมือง อันนี้
เป็นอปริหายธรรม ข้อ 1⁹¹

ไม้เลื้อยบ้าน

ไม้เลื้อยบ้าน เป็นต้นไม้ที่ชาวบ้านปลูกไว้ในหมู่บ้านเมื่อวันแรกที่อยู่พามาตั้งบ้านเรือนในหมู่บ้าน แล้วตกลงกันว่าพวกเขาจะถือต้นไม้ต้นนี้ที่ร่วมกันปลูกเป็น "ไม้เลื้อยบ้าน" เพื่อให้เป็นที่สถิตของเทวดาหรือผีบ้าน ในแต่ละปีชาวบ้านทำพิธีเช่นไหว้แต่ละปีก็จะนำสิ่งของเครื่องเซ่นมาไหว้ที่โคนต้นไม้ใหญ่ที่เชื่อว่าผีเลื้อยบ้านสถิตอยู่

ต้นไม้สาธารณะในชุมชน

ต้นไม้เป็นสิ่งที่ชุมชนเห็นคุณค่าและได้รับประโยชน์จากต้นไม้ทั้งในป่า ในไร่ นา และที่บ้าน ชุมชนจึงมีกฎเกณฑ์ร่วมกันในการใช้ทรัพยากรต้นไม้ร่วมกันไว้อย่างประการเท่าที่พบในเอกสารโบราณ มีดังนี้

ไม้ยั้งร่ม

ไม้อารักษ์เป็นต้นไม้ที่เชื่อว่าอารักษ์หรือเทพอารักษ์สถิตอยู่เรียกว่า "รุกขเทวดา" อารักษ์จะปกปักรักษาคุ้มครองสถานที่สำคัญหรืออาจจะอยู่ที่ต้นไม้ในป่าใกล้

⁹⁰ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. หน้า 45

⁹¹ สังวาลย์ ราศี (ปวีรบรรต). ประเพณีกฎหมายเชียงใหม่. หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร อ้างใน พิธิณัย ไชยแสงสุขกุล และคณะ. รายงานการวิจัยพื้นฐานเรื่อง กฎหมายล้านนา : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและเนื้อหาบทบัญญัติที่จารลงในใบลาน. 2531. เล่มที่ 5 (อัตถ์สำเนา)

หมู่บ้านนอกเขตบ้านเมือง หรืออาจจะอยู่ริมหนทางที่ชาวบ้านซึ่งเดินทางใช้เป็นที่พัก เรียกว่า “ไม้ยั้งร่ม”

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวว่า เมื่อพญากือนา กษัตริย์เชียงใหม่สวรรคต พระองค์ได้จุติเป็นรุกขเทวดาหรืออารักษ์ที่ต้นไม้บนหนทางระหว่างเชียงใหม่กับเมืองกุมภาม พระวิญญานของพญากือนาได้แสดงตัวให้พ่อค้าที่พักแรมได้ต้นนิโครธนั้น “ในเมื่อ เจ้ากือนาจกจตุรวันนั้นวางจิตบ่ช่วง ตายได้ไปเป็นรุกขเทวดาอยู่ยังไม้โคธต้นหนึ่งริม หนทางไปเมืองกุมภาม”⁹² ต้นนิโครธเป็น “ไม้ยั้งร่ม” คนเดินทางอาจจะหยุดพักได้ร่มไม้ ซึ่งมีประโยชน์สำหรับทุกคน ชาวเมืองจึงออกกฎว่าห้ามตัดไม้อารักษ์และไม่ให้ร่มในชุมชนของตน “รานไม้เสื่อบ้าน เสื่อเมือง ไม้อารักษ์ ไม้ที่คนยั้งร่ม ไม้มิ่งเมือง อันเป็น ศรีเมืองไม้ผู้นี้ชื่อว่า รานศรี”⁹³

ห้ามตัดไม้ใกล้หนทาง ชาวบ้านได้อาศัยร่มเงาของต้นไม้พักผ่อนในเวลาเดินทาง ชุมชนถือไม่ริมทางเป็นไม้สาธารณะ “ปล้าไม้ย่านทางหลวง บ่ดี”⁹⁴ นอกจากนี้มีคำสอน อีกว่า ผู้ใดนั่งพักใต้ต้นไม้แล้ว ห้ามเด็ดใบไม้จากต้นไม้ที่ตนนั่งนั้นมาเพื่อเป็นที่รองนั่ง ของตน ถือว่านั่งได้ร่มเงาของต้นไม้แล้วไม่ควรทำร้ายแก่ต้นไม้ นั้น “นั่งพื้นเกล้าไม้ อย่าหักใบไม้รองนั่ง”⁹⁵

ห้ามตัดหรือโค่นต้นไม้ขนาดใหญ่ แล้วใช้ที่ดินบริเวณที่โค่นต้นไม้ทำสวน ทำนา หรือ สร้างเรือนคร่อมที่ดินที่โค่นไม้ใหญ่ต้นนั้น ถือว่าเป็นเสนียดจัญไรอย่างยิ่ง หรือ “ซิด นัก” “ไม้ใหญ่ ก็บ่ดีปล้าบ่ดีม่วง(ทำลาย)เอาเป็นที่สวนที่นา ปูลูกเรือนกวมอยู่ บ่ดี ซิด นัก”⁹⁶

ต้นไม้ใหญ่ในหมู่บ้าน ผู้ใดฟันลงแล้วสร้างบ้านตรงที่ต้นไม้ใหญ่ต้นนั้น ครอบ ครว้นนั้นจะไม่เจริญรุ่งเรือง “ปล้าฟันต้นไม้ใหญ่ แล้วตั้งเรือนกวมก็บ่ดี”⁹⁷

⁹² ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. หน้า 69.

⁹³ คมเนตร เศรษฐพัฒน์นิช (บก). “พิษณุคามนางธณิ วัดผาป่อง อ.เมือง เชียงใหม่” ใน ซิด : ข้อห้ามในล้านนา. หน้า 47.

⁹⁴ คมเนตร เศรษฐพัฒน์นิช (บก). “คติโลกคดียกรรม วัดสันกลางใต้ อ. สันป่าตอง เชียงใหม่” หน้า 1 ใน ซิด : ข้อห้ามในล้านนา. หน้า. 49

⁹⁵ คมเนตร เศรษฐพัฒน์นิช (บก). กำปาเก่าเล่าไว้. เชียงใหม่ : มิ่งเมือง 2539. หน้า 150.

⁹⁶ คมเนตร เศรษฐพัฒน์นิช (บก). “ธรรมดาจาริต วัดดอกแดง” หน้า 4 ใน ซิด : ข้อห้ามในล้านนา หน้า 49

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน. “ลัทธิพิธีกรรม สมุดข่อยนายอินทร์ สุใจ” หน้า 107 ใน ซิด : ข้อห้ามของชาวล้านนา. หน้า 50

ไม้ใช้สอย

ต้นไม้บางชนิดห้ามตัดหรือทำลายเนื่องจากเป็นประโยชน์ใช้สอยสำหรับทุกคนในชุมชน ได้แก่ ต้นลาน ซึ่งนิยมปลูกไว้นอกวัดเกือบทุกวัด เพื่อให้ใบของต้นลานสำหรับทำใบลานที่พระสงฆ์ใช้จารึกคัมภีร์ต่าง ๆ ต้นพรวัวใช้เป็นอาหาร ต้นตาลใช้ทำน้ำตาล ต้นหมากเครือพลูห้ามตัดเพราะเป็นอาหารเช่นกัน ผู้ใดละเมิดตัดหรือทำลายถือว่า “ต้องชด” จะพบกับความฉิบหายได้ “ผู้ใดหากได้ปล้ำต้นลาน ต้นพรวัว ต้นตาล ตัดต้นหมาก ลากเครือพลู บ่ดี ชดแล”⁹⁸

การอนุรักษ์ป่า

ชุมชนถือว่าป่าเป็นสมบัติของส่วนรวม สมาชิกทุกคนมีหน้าที่รักษาป่ามิให้ป่าถูกทำลายหรือถูกไฟไหม้ เพราะถ้าไฟไหม้ป่า ชาวบ้านจะไม่มีแหล่งหาอาหาร กฎหมายกล่าวถึงการรักษาป่าว่า ห้ามชาวบ้านเผาป่าเพื่อทำไร่หรือเผาด้วยเหตุผลอื่น ผู้ใดเผาป่าแล้วไฟลามควบคุมไม่ได้ ไฟป่าลามไปไหม้ข้าวไร่ของผู้อื่นเสียหายมากน้อยเท่าใดให้ผู้เผานั้นชดใช้ข้าวที่เสียหาย “อัน 1 เผาป่า ไฟลามมาไหม้บ้าน หื้อไหม 52 เงิน”⁹⁹ “ผู้ใดเผาป่าพริบ ไฟดับได้ ไหม้ข้าวท่านเสียหายมากน้อยเท่าใด หื้อใช้แทนเท่านั้นเทอะ”¹⁰⁰

จากกฎหมายดังกล่าว สันนิษฐานว่าในอดีตนั้น ชาวบ้านเผาป่าเพื่อทำไร่บนที่เนินหรือบนพื้นที่สูงซึ่งเป็นระบบการปลูกพืชหมุนเวียนแบบดั้งเดิมของล้านนามาก่อนที่ชาวไทภูเขาจะเผาป่าในสมัยหลัง และพบกฎหมายโบราณกล่าวถึงการทำไร่ การปลูกพืชไร่ รวมทั้งปลูกข้าวไร่ไว้หลายประเด็น ปัจจุบัน การเผาป่าทำไร่เช่นนี้มักจะถูกกล่าวหาว่าเป็นการทำไร่ที่ทำให้ป่าเสียหาย

ป่าและทรัพยากรในป่าจากเอกสารโบราณดังกล่าวมาแล้วข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาของชาวบ้านกับจัดการกับป่าไม้และทรัพยากรในป่า รวมทั้งความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับป่าและต้นไม้ในอดีต ซึ่งเป็นหนทางหนึ่งที่จะกำหนดแนวทางการใช้ป่าและต้นไม้ ข้อห้ามต่าง ๆ ทำให้การใช้ป่าเป็นไปอย่างรัดกุม โดยอาศัยจารีตประเพณีและความเชื่อเป็นบรรทัดฐานร่วมกันในชุมชน

⁹⁸ คมเนตร เชนฐพัฒน์วนิช (บก). “วิธีปลูกสร้างเรือน วัดศรีสุทธาวาส” หน้า 45 ใน ชิด : ข้อห้ามในล้านนา. หน้า 48

⁹⁹ มังรายธรรมศาสตร์. หน้า 6..

¹⁰⁰ มังรายศาสตร์ ฉบับถอด. ใบลานหน้า 95 หน้า 64.

ตามกฎหมายโบราณ ป่าเป็นสิทธิของผู้ปกครอง เนื่องจากที่ดินทั้งหมดเป็นของผู้ปกครอง แต่สิทธิของผู้ใช้ป่า หน้าที่ดูแลรักษาป่าน่าจะเป็นชาวบ้าน พวกเขาได้ใช้ป่าร่วมกันอย่างเห็นคุณค่าและมีความเป็นธรรมในชุมชน แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไปสถานการณ์บ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไป รัฐเข้ามาจัดการป่าไม้และทรัพยากรในป่าโดยไม่สนใจภูมิปัญญาชาวบ้านและจารีตดั้งเดิม จึงเกิดปัญหาตามมาภายหลังอย่างมากมาย และรัฐก็ไม่อาจจะรักษาป่าไว้ได้ดังเดิม เพราะสังคมป่าแตกต่างจากเมือง แม้ให้คนออกจากป่าก็ทำได้ยาก คนที่จะรักษาป่าได้ดีน่าจะเป็นที่อยู่กับป่ามากกว่าคนที่อยู่ในเมือง

ตลอดเวลาร้อยปีเศษที่ผ่านมา รัฐเชื่อว่ากฎหมายจะรักษาป่าไว้ได้ ซึ่งโดยแท้จริงแล้วการรักษาป่าของยุคโบราณยังต้องออกอุบายให้ป่าและต้นไม้มีจิตวิญญาณหรือผีสงฆ์เทวดาสงสถิตอยู่ ท่านผู้รู้ยังได้สั่งสอนเกี่ยวกับข้อห้ามที่เป็นสาเหตุทำให้ครอบครัว ชุมชน และบ้านเมืองเสื่อม ในคำสอนที่เรียกว่า “ซิด” ป่าและต้นไม้จึงได้ไม่ถูกทำลายไปทั้งหมดในยุคสมัยโบราณเพราะความกลัวต่อสิ่งที่เขามองไม่เห็น แม้ว่าการทำสัมปทานป่าไม้ของรัฐจะมีส่วนสำคัญที่ทำให้ป่าในล้านนาหมดไปเป็นจำนวนมหาศาลโดยไม่มีผู้ใดคิดจะปลูกต้นสักขึ้นแทน ปัจจุบัน ความกลัวของชาวบ้านค่อยหายไป แต่บทเรียนจากการทำลายป่า น้ำท่วมฉับพลัน แผ่นดินถล่มเนื่องขาดป่าไม้อุ้มน้ำไว้ แม่น้ำลำคลองแห้งในฤดูแล้ง เพราะป่าต้นน้ำถูกทำลาย ประกอบกับการทำลายป่าในยุคสมัยหลังเป็นการทำลายโดยใช้เครื่องมือตัดไม้ที่สามารถตัดป่าทั้งหมดในเวลารวดเร็ว

จากการศึกษานักวิชาการหลายท่านพบว่า ชาวบ้านในภาคเหนือหลายหมู่บ้านยังมีสำนึกในการอนุรักษ์ป่าและเห็นความสำคัญของป่า จึงได้ร่วมมือช่วยกันฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าในชุมชนให้กลับมีสภาพเป็นป่าดังเช่นในอดีต แม้ว่าปัจจุบัน เราอาจจะไม่สามารถสร้างป่าให้เป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์เหมือนยุคสมัยก่อนได้ แต่ก็ยังไม่สายจนเกินไปที่รัฐและชุมชนจะร่วมมือกันกันอย่างจริงจังและจริงใจ ในอันที่จะศึกษาเพื่อเข้าใจถึงการจัดการป่าและการรักษาป่าของชาวบ้านในอดีต พร้อมกับพัฒนากลไกของรัฐให้สอดคล้องกับภูมิปัญญาดั้งเดิมและให้มีประสิทธิภาพในการจัดการและฟื้นฟูป่าให้กลับมาเป็นป่าที่สมบูรณ์และยั่งยืนอีกครั้งหนึ่ง

บทที่ 3

การจัดการที่ดิน ตามคัลลองของชาวล้านนา

ที่ดินและแร่ธาตุในดิน

จารีตประเพณีและกฎหมายโบราณของล้านนาถือว่าพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองบ้านเมืองมี "สิทธิครอบครอง/สิทธิเจ้าของ" ที่ดินและทรัพยากรแร่ธาตุในแผ่นดินทั้งหมด "พญาผู้เป็นเจ้าปู้ริ" " แผ่นดินทั้งมวลหากเป็นของท้าวพญามหากษัตริย์ตาย"¹⁰¹

ปฐมคัมภีร์ตั้งโลก หรือ สมมุติราช กล่าวว่า พญาสมมุติราชเป็นผู้ที่แบ่งที่ดินให้พลเมืองปลูกข้าวสาลี ที่ดินที่พญาแบ่งให้จึงเป็นของพญาและชาวเมืองเสียดา "ส่วยไร" ให้กับพญาหรือผู้ปกครองเป็นการตอบแทน

แผ่นดินทั้งมวลเป็นแผ่นดินแห่งพระยา พระยาก็ตั่งว่า
หื้อถวายเป็นส่วยไรแก่พระยา แลปีถวายเป็น 11 ไก่ คือว่า 7
ล้าน 6 แสน 5 หมื่น 2 พัน 54 ร้อยโทณะ 7 สิบ โทณะ
ปลาย 9 พันข้าวเปลือกแล แดนแต่นั้นไปหน้า พระยา
ตนนั้นก็ได้อธิษฐานว่า เปนใหญ่แก่ไร่นาคามเขต¹⁰²

ที่ดินเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญในการผลิต พระเจ้าแผ่นดินมีสิทธิในการครอบครองใช้ประโยชน์จากที่ดิน และพระองค์ทรงจัดสรรที่ดินให้แก่ ขุนนาง หรือ ข้าราชการของพระองค์ เพื่อเป็นรางวัลหรือตอบแทนขุนนางที่ทำงานราชการของบ้านเมืองทั้งในยามสงบและยามสงคราม จากข้อความในเอกสารโบราณทำให้ทราบว่า ในอดีตการจัดการและการใช้ที่ดินในล้านนามีหลายประเภท ได้แก่ ที่ราบลุ่มเหมาะกับการทำนา ที่ดอนหรือที่ลาดเอียง ที่ป่าโปร่ง ป่าทึบบนพื้นที่สูง ในบทนี้จะกล่าวถึงที่ดินที่เป็นฐานการผลิตหรือที่ดินที่ใช้การเกษตร ได้แก่ ที่นา ที่ไร่และสวน พระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์สนับสนุนให้ราษฎรบุกเบิกหรือพัฒนาที่ดินรกร้างหรือป่าให้สามารถใช้ทำกินได้ พระเจ้าแผ่นดินมีสิทธิและมีอำนาจปกครองและคุ้มครองแก่ราษฎรทุกคน ส่วนราษฎรมีหน้าที่เคารพเชื่อฟังและส่งผลผลิตเป็นส่วยหรือภาษีรวมทั้งแรงงานให้แก่บ้านเมือง พระเจ้าแผ่นดินจะปกครองบ้านเมืองร่วมกับพระราชวงศ์และขุนนางตามตำแหน่งลดหลั่นกันไป เพื่อความสงบสุขของราษฎรพระเจ้าแผ่นดินจะออกกฎระเบียบและจารีตต่าง ๆ กำหนดอำนาจหน้าที่ของผู้ปกครองขุนนางและราษฎร การอบรมสั่งสอนในสังคม (socialization)

¹⁰¹ มังรายศาสตร์ ฉบับถอดอักษร. โบราณหน้า 84. หน้า 54.

¹⁰² อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีธเนศ คำแบ่ง (ปวีรพรต). หัตถกัมมวินิจัยบาสิฏีการอมสมมุติราช. วิทยาลัยครูเชียงใหม่ 2527. หน้า 50. (อัคราณา)

ให้ทุกคนเคารพต่อกฎหรือข้อห้ามหรือ “ขีด” สุภาสิตคำสอน นิทาน ชาดก ฯลฯ พระเจ้าแผ่นดินควบคุมการใช้อำนาจของขุนนาง ห้ามขุนนางข่มเหงเบียดเบียนราษฎร ให้ขุนนางส่งเสริมให้ราษฎรได้มีความสุขในการทำมาหากินและสร้างเมืองฝ่ายไร่นา สอนให้ราษฎรเคารพเชื่อฟังขุนนาง

นอกจากที่ดินจะเป็นของพระเจ้าแผ่นดินแล้วทรัพยากรแร่ธาตุต่าง ๆ ในพื้นดินถือว่าเป็น ของพระเจ้าแผ่นดินเช่นกัน มังรายศาสตร์ กล่าวถึง แร่ธาตุในดินว่า ราษฎรผู้ใดพบแร่ธาตุในดินจะต้องแจ้งความต่อขุนนางเพื่อทราบ ขุนนางจะแบ่งแร่ธาตุที่ราษฎรพบนั้นเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งจะนำเข้าทูลพระคลัง อีกส่วนหนึ่งจะมอบให้เป็น “สิทธิ” ของผู้พบแร่ธาตุนั้น แต่ถ้าผู้พบแร่ธาตุในดิน แล้วไม่ยอมมาแจ้งแก่ขุนนาง ได้ซ่อนอำเอาแร่ธาตุไว้เป็นของตนเอง เขาจะถูกพระราชกรณียาธิปไตยห้ามโดยไม่ต้องเสียค่าปรับ เพราะถือว่าแร่ธาตุที่ควรจะเป็น “สิทธิ” ที่ผู้พบจะได้รับส่วนหนึ่ง รัฐยึดเสมอเท่ากับเสียเป็นค่าปรับ

บางครั้งมีผู้ไม่ประสงค์ดีแก่คนอื่นมาแจ้งความเท็จว่า มีคนหนึ่งในหมู่บ้านพบแร่ธาตุในดิน และไม่ยอมมาแจ้งให้ขุนนางทราบ ซึ่งโดยแท้จริงแล้วไม่มีใครพบแร่ธาตุแต่อย่างใด กรณีเช่นนี้ผู้แจ้งความเท็จจะต้องถูกปรับเป็นเงินเท่ากับราคาของแร่ธาตุที่เขามาแจ้งความเท็จให้กับขุนนาง ทั้งนี้เพื่อป้องกันการใส่ความทำให้ผู้อื่นได้รับความเสียหาย การค้นหาแร่ธาตุในดินในสมัยโบราณเป็นเรื่องยากและต้องใช้ภูมิปัญญาสูงมากจึงจะพบแร่ธาตุ กล่าวได้ว่าแร่ธาตุในดินถือเป็น “ทรัพย์สินส่วนรวม” ของชุมชน ทุกคนมีสิทธิค้นหาและขุดแร่ธาตุเหล่านั้นภายใต้ข้อกำหนดหรือกฎเกณฑ์ที่บ้านเมืองกำหนดไว้

ประการ 1 ได้ขุมเงินในแผ่นดินนี้ หื้อฝ่าเก็ง ผู้ได้เก็ง เข้า
เหล็ก(คลัง)เก็ง และ(ผู้ใด)อำเสียบ่บอก เข้าเหล็กทั้งมวล
เหตุว่า ส่วนอันหลังมันได้ก็เข้าเหล็กแล้ว ก็เสมอใหม่

103

ผู้ใดได้ขุมเงินคำ ได้ยังแผ่นดิน หื้อฝ่าเก็งเข้าเหล็กพญา
เก็ง 1 ไว้แก่ผู้ได้นั้นเก็ง 1 ผิด บ่บอกอำไว้ หื้อเอาเข้า
เหล็กเจ้าแผ่นดินทั้งมวล อย่าไว้เทอะ พุนอันมันหลังได้
เก็ง หากเข้าเหล็กแล้วเสมอใหม่ ผิดได้ นานว่าได้ หื้อ
ใหม่ผู้นานเท่าอันมันนานนั้นเทอะ ¹⁰⁴

¹⁰³ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดหมื่นเงินกอง. หน้า 21.

¹⁰⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน. ไบหลานหน้า 33 หน้า 18.

ทีนา

เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่ในภาคเหนือเป็นพื้นที่สูงเป็นภูเขา มีพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำสายต่าง ๆ ที่สามารถใช้ทำนาได้มีจำนวนไม่กว้างขวางนัก กฎหมายล้านนาโบราณได้บันทึกถึงการจัดการที่ดินหรือทีนาไว้หลายประเด็น ในทัศนะของชาวล้านนาดั้งเดิมนั้นที่ดินเพื่อทำการเกษตรเป็นพื้นที่ราบลุ่มสามารถท่อน้ำจากเหมืองฝายมาใช้ทำนาปลูกข้าว ถือว่าล้านนาเป็นสังคมเกษตรกรรมปลูกข้าวเป็นหลัก ส่วนพื้นที่ลาดชันและที่สูงนั้นชาวบ้านจะใช้เป็นที่สวนแลที่ไร่ ซึ่งจะปลูกพืชผสมผสานหลายชนิดรวมทั้งปลูกข้าวไร่ ข้าวโพด พืชผักต่าง ๆ จากหลักฐานเอกสารโบราณที่บันทึกถึงการใช้หรือการจัดการทีนา ที่สวน และที่ไร่แตกต่างกันไป สะท้อนถึงภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ชุมชนได้สั่งสมมาเป็นเวลานานแล้ว ทีนาในทัศนะของชาวล้านนาอาจแบ่งทีนาได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่ นาฝายนาหลุก นาน้ำฝาน้ำฝน และ นาชุมราชการ (นาชุมการเมือง)

นาน้ำเหมืองและนาหลุก

นาฝาย เป็นทีนาในที่ราบลุ่มทำนาได้โดยอาศัยน้ำจากแม่น้ำหรือน้ำจากเหมืองฝายเป็นหลัก ชาวนาจะร่วมกันตีฝายและส่งน้ำผ่านลำเหมืองเข้านา บางแห่งเรียกว่า “นาน้ำเหมือง”¹⁰⁵ นาประเภทนี้ชาวนาจะรวมกลุ่มกันเป็น “กลุ่มเหมืองฝาย” จัดการเกี่ยวกับการใช้น้ำ ชาวนาทุกคนที่ทำฝายมีสิทธิร่วมในการใช้น้ำ โดยแบ่งน้ำท่อน้ำจากฝายและ จากลำเหมืองใส่นาของพวกตนอย่างยุติธรรม ซึ่งถือเป็นระบบเหมืองฝายของชาวล้านนามีประสิทธิภาพและมีอายุยืนยาวนานหลายร้อยปี

มังรายศาสตร์ กล่าวถึง นาน้ำเหมืองว่า ผู้ใดบุกเบิกป่าที่บิ่มีต้นไม้มากพัฒนาให้เป็นทีนา และนาแห่งนี้สามารถท่อน้ำจากฝายเข้าสู่พื้นที่นาและปลูกข้าว กฎหมายให้ชาวนาผู้บุกเบิก “มีสิทธิเจ้าของ” ในที่ดินที่เขาลงแรงบุกเบิกนั้น ให้เขาทำนาโดยไม่ต้องเสียภาษีระหว่าง 2-5 ปี หลังจากนั้นให้เสียภาษีตามอัตรา “ผู้ใดถางนาร้างเป็นป่าใหญ่หญ้าหนาทึบ 2 ปี 5 ปี อย่าเอาค่า ลำนั้นหื้อเอาพร้อมซูปิ อันนี้จำด้วยนา น้ำเหมือง”¹⁰⁶

ส่วนนาหลุกนั้น เป็นทีนาที่ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำมีตลิ่งสูงชัน ชาวนาไม่สามารถท่อน้ำจากแม่น้ำเข้าใส่นาได้เนื่องจากพื้นที่นาสูงกว่าแม่น้ำ ชาวนาจึงประดิษฐ์ระหัดวิดน้ำแบบล้านนา เรียกว่า “หลุก” ทำด้วยไม้ไผ่ทำเป็นวงกลมหมุน ติดตั้งไว้ริมตลิ่งข้างแม่น้ำ

¹⁰⁵ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน . ใบลานหน้า 76 หน้า 63.

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

ระหัดหมุนด้วยแรงน้ำวิดน้ำจากแม่น้ำขึ้นสู่ที่นา ที่นาที่ใช้น้ำจากระหัดเรียกว่า นาลูก¹⁰⁷ หรือ นาลูกมัด¹⁰⁸

(นา)รังเป็นป่าหญ้ามากนั้ (ผู้ใดพื้นฟูเป็นนาดี) 2 ปี 3 ปี เอาค่า(นา)เก็ง ล้าันเอาตามปี อันนี้จำด้วยนาลูกมัด¹⁰⁹ “อันนี้จำด้วยนาลูกมัดดี ก็ นาลูกมัด หรือนาลูกมัดด้วยน้ำเหมือนฝ่ายหรือลูกมัดก็ดี ก็ เป็นการอันยาก จึงได้กินตาย เก็ง 10 ปี ต้องหื้อค่าเก็ง เก็ง 7 ปี หื้อเอาค่าเก็ง เก็ง 4 ปี เอาค่าพร้อมเต็มที”¹¹⁰

นาลูก บางแห่งเรียกว่า นาลูกมัด การใช้น้ำของนาลูกจะเป็นอิสระไม่ขึ้นกับกลุ่มหรือระบบเหมืองฝาย หรือถ้ามีกลุ่มที่ใช้น้ำจากระหัดวิดน้ำก็จะเป็นกลุ่มใหญ่เหมือนกลุ่มผู้ใช้น้ำจากเหมืองฝาย ซึ่งจะมีสมาชิกเหมืองฝายจำนวนมากถึงหมื่นคนกลุ่มทำนาด้วยระหัดจะมีจำนวนไม่มาก จึงไม่พบว่ามีความหมายหรือจารีตเกี่ยวกับการใช้น้ำจากระหัด

สันนิษฐาน สมาชิกหรือกลุ่มชาวนาผู้ใช้น้ำจากระหัดวิดน้ำ หรือ กลุ่มนาลูกมัดนี้ คงจะร่วมมือกันสร้างระหัดวิดน้ำ ซึ่งทำจากไม้ไผ่ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 5-6 เมตร ขึ้นไป สามารถวิดน้ำเข้านาได้ตามขนาดของระหัด “ลูก” ก็จะเป็น “สมบัติร่วม” ของกลุ่มผู้สร้างและคงจะมีการทำนุบำรุงซ่อมแซมเช่นเดียวระบบเหมืองฝาย จำนวนกลุ่มผู้ให้ลูกประมาณว่าระหัดแต่ละอันขึ้นอยู่กับขนาดของระหัด บางกลุ่มอาจจะมีเพียง 2-3 คนก็เป็นได้ เพราะระหัดมีกำลังไม่มากพอที่จะวิดน้ำเข้านาได้จำนวนมาก ชาวนาก็ต้องช่วยกันสร้างระหัดตามกำลังของตน และระหัดแต่ละอันมีอายุการใช้งานไม่นาน ชาวนาอาจจะต้องซ่อมระหัดทุกปี

¹⁰⁷ ศรีธเนศ คำแพง (ปริวรรต). สมมุติราช ฉบับวัดพระนอนป่าเกล็ดดี อสารภี เชียงใหม่. เชียงใหม่ : วิทยาลัยครูเชียงใหม่ 2524. (อัตลำนานา) ใบลานหน้า 25, หน้า 17 คำว่า “ลูก” แปลว่า ระหัดวิดน้ำ “มัด” แปลว่า หมุน

¹⁰⁸ มังรายศาสตร์ ฉบับถอด. ใบลานหน้า 79, หน้า 51.

¹⁰⁹ สมมุติราช. ใบลานหน้า 25 หน้า 17.

¹¹⁰ มังรายศาสตร์ ฉบับถอด. ใบลานหน้า 79, หน้า 51.

น่าน้ำฟ้าฝน

นาที่ดอนหรือนาที่ลาดชันหรือนาที่ตั้งอยู่ห่างไกลจากแม่น้ำ ชาวนาไม่อาจจะรับน้ำจากฝายหรือใช้ระหัดวิดน้ำเข้านาได้เป็นที่อาศัยน้ำจากฟ้าหรือน้ำฝนอย่างเดียว เรียกว่า “น่าน้ำฟ้าฝน” “น่าน้ำฟ้าฝนตก” หรือ “นาท่ง”¹¹¹ “ฟ้าท่งฝน”¹¹²

มังรายศาสตร์ กล่าวว่า ชาวนาผู้ใดบุกเบิกที่ป่าทึบ “ป่าหนานัก” ให้กลายเป็นนาที่ทำได้โดยอาศัยน้ำฝน “น่าน้ำฟ้าฝนตก” ราชการจะยกเว้นภาษีให้แก่ชาวนาเป็นเวลา 2 ปี หลังจากนั้นให้เสียภาษีเพียงครั้งเดียว จนถึงปีที่ 4 ชาวนาจึงจะเสียภาษีเต็มอัตรา น่าน้ำฝนนี้เมื่อบ้านเมืองรับทราบว่ามีกรบุกเบิกป่าเป็นที่นา พระเจ้าแผ่นดินจะมอบหมายให้ขุนนางดูแลเก็บภาษีจาก ชาวนาแห่งนี้ ขุนนางผู้ใดได้ประโยชน์น่าน้ำฝนแห่งนี้ หรือที่เรียกว่า “เจ้าชุม” จะต้องให้ “สิทธิ” แก่ชาวนาที่ลงแรงคนนั้นตามกฎหมาย เขาจะยกเลิกราคาให้ผู้นั้นบุกเบิกทำนาต่อไปไม่ได้ และถ้า ขุนนางผู้นั้นอ้างว่าตนต้องการยึดที่นากลับมาและจะทำนาแห่งนั้นด้วยตนเอง ขุนนางคนนั้นต้องให้ชาวนาผู้บุกเบิกทำนาต่อไปก่อนจนครบกำหนด 10 ปี ชาวนาจะ “หมดสิทธิในการครอบครอง” และให้คืนสิทธิในการทำนาและที่นาให้ขุนนาง แต่ถ้าขุนนางผู้นั้นไม่ได้ทำนาด้วยตนเอง และจะนำที่นาไปยกให้คนอื่นทำต่อ ชาวนาผู้บุกเบิกคนแรกนั้นอย่ายอม ชาวนายังคงมี “สิทธิ” ในการทำนานั้นได้อีกต่อไป เพราะการที่ขุนนางจะยึดที่นาที่ชาวบ้านบุกเบิกมาเป็นสิทธิของตนแล้วยกสิทธินั้นให้คนอื่นที่ไม่ได้ลงแรงบุกเบิกไม่ได้ ถือว่า “สิทธิเจ้าของ”

ผู้ใดถางนาตั้งเป็นป่าหนานัก 2 ปี หื้อค่าเก้งหนึ่ง 4 ปี
เอาค่าพร้อม เจ้านาชุมจักเอาออก หื้อผู้ถางเยี่ยะพอ 10
ปี ก่อน จึงเอาออก ฅิเจ้าชุมจักหื้อผู้อื่น อย่าหื้อผู้ถางวาง
อันนี้จ่านาน้ำฟ้าฝนตก จึงได้เยี่ยะนาแล¹¹³

¹¹¹ ท่ง หมายถึง ทำนาในเหมืองสำหรับกั้นน้ำเข้านา

¹¹² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน ใบลานหน้า 75, หน้า 69. กล่าวว่า ผู้ใดไม่มีความรู้เกี่ยวกับการทำนา ต่อมาละทิ้งนาให้ร้างหรือไถ่ผลผลิตต่ำ ให้มันทดลองทำนา 3 ปี แล้วยังไม่ได้ผลดีขึ้น เจ้านาหรือขุนนางมีสิทธิยกเลิกราคาให้ชาวนาผู้นั้นทำนาต่อไป อัน 1 เจ้าขุนก็ดี ผู้ใดก็ดีเยี่ยะนาท่งฟ้าท่งฝนก็ดี นาน้ำเหมืองฝายก็ดี เยี่ยะบิชิบข้างก็ดี เยี่ยะบรอด ละนาท่นเสียรังพร่องก็ดี มันว่าข้าวบิชิ ขอย่อยนาค่าลง หื้อปลงพอ 3 ปี มันยังว่าสันเดียว ค่านาอย่าหย่อนอย่าลง นาก็อย่าหื้อมันเยี่ยะเทอะ”

¹¹³ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน. ใบลานหน้า 76, หน้า 63.

3.นาขุมการเมือง

ที่นาส่วนใหญ่ในแต่ละชุมชนหรือเมืองเป็นที่นาของพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์จะจัดสรรที่ดินให้กับขุนนางที่รับราชการในบ้านเมืองตามตำแหน่งและหน้าที่ของขุนนางแต่ละคนแตกต่างกันไป เพื่อเป็นการตอบแทนในการทำงานให้กับบ้านเมือง และทรงมอบที่ดินเป็นรางวัลเพื่อตอบแทนความดีความชอบแก่ขุนนาง เช่น ขุนนางที่ออกไปทำสงครามและได้รับชัยชนะกลับมา ขุนนางผู้นั้นจะได้รับรางวัลเป็นที่ดินและสิ่งของมีค่า รวมทั้งได้เลื่อนยศตำแหน่งด้วย “อัน 1 ข้าเสิกมาขุนหรือมบ้านตน ผู้ใดได้ฆ่าได้รบได้ชน ได้หัว หรือรางวัล 300 เงินคำ หรือไร่นาที่ดิน เลี้ยงหือเป็นใหญ่แล”¹¹⁴

ที่นาที่เป็นของราชการหรือพระเจ้าแผ่นดินนี้ เรียกว่า “นาขุมราชการ” หรือ “นาขุมการเมือง” ในกฎหมายเขียนสั้น ๆ ว่า “นาขุม” ส่วนขุนนางผู้ที่ได้รับที่นาพระราชทานที่นาผู้นั้น เรียกว่า “เจ้าขุม”¹¹⁵ ซึ่งเขาจะ “มีสิทธิ” รับผลประโยชน์ค่าภาษีนาหรือ “ค่านา” และมีสิทธิในการดูแลที่นาตลอดจนถอดถอนราษฎรที่ทำนาขุมด้วย กฎหมายกำหนดว่าจะเจ้าขุมมี “สิทธิได้รับประโยชน์” จากนาขุมนี้ตลอดชีวิตของขุนนางผู้นั้นเท่านั้น เมื่อเขาตายนาขุมจะต้องกลับคืนเป็น “กรรมสิทธิ์” ของพระเจ้าแผ่นดินดังเดิม

ขุนนางหรือเจ้าขุมเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์จากที่นานั้น เรียกว่า “กินนาขุม” ในการแสดงสิทธิ์ของเจ้าขุมราชการออกมี “หนังสือรับรองสิทธิ” แก่เจ้าขุมว่า เขาได้รับสิทธิ์ดูแลที่นาแห่งใดบ้างและมีจำนวนที่นามากน้อยเพียงใด เจ้าขุมคงจะคิดว่า “นาขุม” เหล่านั้นเป็น “สิทธิเจ้าของ”ของตนตลอดไป “ใส่ใจว่านาขุมนี้ หากเป็นนาขุมญาติว่าอื่น”¹¹⁶ แต่โดยแท้จริงแล้วที่นาขุมนั้นทุกแห่งในล้านนายังคงเป็น “สิทธิ์” ของพระเจ้าแผ่นดินหรือราชการตลอดไปตามจารีตที่มาแต่โบราณ ตราบใดที่ขุนนางยังทำงานราชการอยู่ เขาก็มีสิทธิใน “นาขุม” แต่ถ้าเขาไม่ได้ทำงานแล้วหรือเขาตาย ลูกเมียพี่น้องลูกหลานของเจ้าขุมต้องคืนที่ดินและ “สิทธิ์” ในนาขุมนั้น ที่นานั้นจะกลับคืนมาเป็น “สิทธิ์” เป็นสมบัติของพระเจ้าแผ่นดินตามเดิม เพราะว่าเป็น “ของขุมการเมืองแต่โบราณ” และ “ผู้ใดเอาการเมืองนั้น ออกขุมกินยามนั้นแล คั้นมันบ่มขุมกินก็ดี ตายเสียก็ดี (ที่นา)คืนหาเคล้าดังเก่า”¹¹⁷ ทั้งเพราะแผ่นดินทั้งหมดเป็นสิทธิ์ของพระเจ้าแผ่นดิน และที่นาเหล่านั้นเจ้าขุมมิได้ลงแรงบุกเบิกด้วยตนเอง

¹¹⁴ เรื่องเดียวกัน. ใบลานหน้า 3, หน้า 3.

¹¹⁵ เรื่องเดียวกัน. ใบลาน 78, หน้า 64.

¹¹⁶ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน. ใบลาน 80, หน้า 66.

¹¹⁷ เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

นอกจากนี้ เมื่อเจ้าชุมกระทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่ง พระเจ้าแผ่นดินอาจจะถูกลงโทษทางหนึ่งคือถูกยึดนาชุมกลับคืน “บ่(ได้)ชุมกิน” เจ้าชุมคนนั้นก็หมดสิทธิ์ในภาษีที่นา และ เจ้าชุมไม่มีสิทธิเอาที่นาชุมราชการนั้นไปถวายทานให้กับคณะสงฆ์หรือวัด ถ้าหากเจ้าชุมต้องการถวายที่ดินให้วัด เขาจะต้องขออนุญาตจากพระเจ้าแผ่นดินก่อน ถ้าได้รับอนุญาตจึงจะถวายที่นาชุมได้เนื่องจากเจ้าชุมไม่ได้บุกเบิกที่นานั้นเลย “ทานไร่นา ท้าวพญาเจ้าแผ่นดินบ่ได้อนุญาต ที่ชุมการเมืองหื้อทานบ่ขึ้น ของตนสร้างแปลงจึงขึ้น”¹¹⁸

ผู้ใดกินนาชุมได้การเมืองอันใด นาชุมการเมืองอันนั้นแต่โบราณมาเมื่อนาน เจ้าขุนท้าวพญาผู้ใหญ่ หากได้คานหนังสือพื้นแพแท่งเจ้าชุม (เขา)ใส่ใจว่านาชุมนี้ หากเป็นนาชุมภูดายว่าอัน มันไปหื้อทานแก่พระเจ้า พระธัมม์ แก่พระสงฆ์ ที่ใดก็ตีบขึ้นแล เท่าได้แต่ค่า(ภาษีนา)แล เหตุว่านั้นบ่ใช่ของตนแท้ หากเป็น นาชุมการเมืองมาแต่โบราณมาดาย คันอันเจ้าชุมดาย พี่น้องลูกหลาน มักจักมาเอาอาไร่นานั้นเป็นของเขา ว่าหากเป็นโบราณนาชุม นาแต่เช่นปู่ย่าพ่อแม่ตนมาดายว่าอัน บ่ได้ ผู้ใดเอาการเมืองนั้น ออกชุมกินยามนั้นแล คันมันบ่ชุมกินก็ตี ดายเสียก็ตี คินหาเกล้า(ท้าวพญา/รัฐ)ดั่งเก่าแล้วว่าอัน วัดอุอันใดเนื่องด้วยแผ่นดินท้าวพญา หากเป็นของชุมเมืองแต่โบราณ จักหื้อขาดเกล้า(ท้าวพญา/รัฐ)เสียบ่ได้แล¹¹⁹

การที่พระเจ้าแผ่นดินให้สิทธิประโยชน์แก่เจ้าชุมเพียงชั่วชีวิตของเจ้าชุมนั้น ทั้งนี้เป็นการป้องกันมิให้ขุนนางหรือเจ้าชุมมีที่ดินมากซึ่งเท่ากับเพิ่มอำนาจให้ขุนนางมากขึ้นจากการครอบครองปัจจัยการผลิตของชุมชน ซึ่งจะเป็อันตรายต่ออำนาจของพระเจ้าแผ่นดิน การกำหนดอายุในการใช้ประโยชน์จากที่ดินจึงเป็นผลดีต่อพระเจ้าแผ่นดินในสมัยนั้น ระบบการพระราชทานที่นาเช่นนี้คล้ายกับระบบศักดินาของอยุธยา แต่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานนาชุมแก่ขุนนางโดยเสรี นาชุมบางแห่งอาจจะมีพื้นที่กว้างขวางหรือเป็นที่นาที่ใช้น้ำจากแม่น้ำหรือมีระบบเหมืองฝายของตนเอง ซึ่งเรียกว่า “ระบบพันนา”

¹¹⁸ มังรายศาสตร์ ฉบับถอดอักษร. ใบลาน 83, หน้า 53.

¹¹⁹ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน. ใบลาน 80, หน้า 66.

นาขุมการเมือง กับ ศักดินา

“นาขุมการเมือง” เป็นเครื่องกำหนดสถานภาพหรือตำแหน่งหรือศักดินาของเจ้าขุมหรือ ขุนนางในชนชั้นปกครองสมัยโบราณ ตำแหน่งศักดินาขุนนางจะสูงหรือต่ำพิจารณาจากเกณฑ์ที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานที่นาให้เขาปกครองดูแล “นาที่(เขา)ขุมกิน”

ในกรณีที่เจ้าขุมกระทำความผิด ผู้พิพากษาจะพิจารณาลดดินลงโทษมากขึ้นอยู่กับจำนวน “ค่าภาษี/ค่านา” ที่เจ้าขุมได้รับแต่ละปีเป็นหลัก ประกอบกับพิจารณาลงโทษตามตำแหน่งของขุนนางผู้นั้นด้วย เช่น นายช้าง นายม้า นายหนังสือ ฯลฯ ถ้าทำผิดบทลงโทษจะต่างกันออกไปตามตำแหน่งและค่านาที่ได้รับ นาขุมราชการจึงเป็นเครื่องกำหนดฐานะตำแหน่งหรือศักดินาของขุนนางล้านนา

“เมื่อจักแต่งสินใช้ หื้อแยงดูอันหนักอันเบา อันเป็นดีและ
เชียวใจแห่งเขาธุเถอะ อัน 1 เล้า ก็แยงดูค่านาอันข้าวขุม
นั้นมีเท่าใด ก็แต่งสินใช้ตามค่านาเขา แลว่านายช้าง
นายม้าว่าอันแท้แล พร่องก็นายใหญ่ พร่องก็นายน้อย
พร่องก็เป็นดี พร่องก็เชียวใจ ก็แยงดูค่านาเขาเพื่ออันแล”

120

มังรายศาสตร์ กล่าวว่า ในการพิจารณาคดีที่กล่าวหาว่า ผู้หนึ่งผู้ใดเป็นผู้กับเมียท่าน โดยที่ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจน จำเมืองผู้พิจารณาคดีให้พิจารณาตามศักดินาสูงหรือต่ำหรือมีความผิดมากหรือน้อย เพื่อมิให้ผู้มียศสูงถูกผู้มียศต่ำกว่า ถ้านายช้างเป็นผู้เมียท่าน ให้พิจารณาปรับนายช้างโดยดูจากค่านาที่นายช้างได้รับ “ค่านาขุมกิน” ให้ตัดสินปรับที่ละเมิดเท่าค่านาที่ได้รับ “นายช้างมักเมีย หื้อแยง(พิจารณา) ค่านาขุมกิน ควรแต่งสินผิดเท่าค่านาเถอะ”¹²¹

ที่ดิน กับ ระบบปันนา

คำว่า “ปันนา” หมายถึง ที่นาแปลงหนึ่ง คำว่า “ปัน” หรือ “ปัน” แปลว่า ที่ดินหรือที่นาหนึ่งผืนที่ครอบครองโดยเจ้าของเพียงคนเดียว ขนาดของปันจะแตกต่างกันไป ที่นาบางแห่งเป็นที่ตั้งของเมืองและพระเจ้าแผ่นดินไถมอบที่นาแห่งนั้นให้แก่ขุนนางไปปกครอง ที่ดินหรือที่นาในเมืองนั้นมีอาณาเขตกว้างขวางและเป็นที่ดินที่มีระบบเหมือง

¹²⁰ เล่มเดียวกัน. ใบลานหน้า 67, หน้า 55.

¹²¹ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดหมื่นเงินกอง. หน้า 12-13.

ฝ่ายของชุมชน ชุนนางที่ปกครองที่ดินหรือเมืองนี้ เรียกว่า เจ้าพันทนา เมื่อ 500 ปี มาแล้ว พระเจ้าแผ่นดินเชียงใหม่คือพญาติโลกราชทรงพระราชทานที่ดินหรือเมืองต่าง ๆ เรียกว่า พันทนา มีหลายพันทนาในเขตเมืองเชียงใหม่ เช่น พันทนาฝั่งแกน ซึ่งเป็นเมืองและที่นาตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำแกน (ใกล้แม่น้ำปิงและแม่น้ำแม่จัน อำเภอแม่แตง เชียงใหม่) มีเนื้อที่ปัจจุบันประมาณ 30,000 ไร่ มีระบบชลประทานเหมืองแม่น้ำจันแม่น้ำปิงและแม่น้ำแกน เป็นพันทนาสำคัญของเมืองเชียงใหม่ในสมัยราชวงศ์มังราย¹²² ระบบพันทนาจึงหมายถึงการปกครองที่แบ่งเขตตามระบบนาที่สัมพันธ์กับระบบเหมืองฝ่าย แต่พันทนาบางแห่งเป็นพันทนาขนาดเล็กอาจจะมีเพียงแม่น้ำสายเล็กไหลผ่านแต่ไม่มีระบบเหมืองฝ่ายขนาดใหญ่ก็ได้ เช่น พันทนาพุดา¹²³ ซึ่งฝั่งแม่น้ำสายเล็ก ๆ ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอ สันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ระบบพันทนาเป็นระบบการใช้และการจัดการที่ดินของพระเจ้าแผ่นดินในอดีต

การบุกเบิกที่นา

ที่ดินส่วนใหญ่ในเขตล้านนาโบราณ สันนิษฐานว่าส่วนใหญ่น่าจะเป็นที่นาที่ราษฎรบุกเบิกด้วยแรงงานของตน เมื่อบุกเบิกเป็น “นาดี” แล้ว ราษฎรผู้นั้นต้องแจ้งให้ขุนนางที่ปกครองเขตนั้น ๆ ได้ทราบว่า ตนได้ลงแรงบุกเบิกป่าหรือพัฒนาที่นาว่างให้กลับกลายเป็น “นาดี” ที่สามารถทำประโยชน์ปลูกข้าวได้ ขุนนางผู้รับแจ้งจะออกไปตรวจดูที่นา กฎหมายเรียกผู้ตรวจที่นาบุกเบิกใหม่ว่า “นายเมืองผู้เลียบ”¹²⁴ เมื่อตรวจแล้วนายเมืองผู้เลียบจะออกเอกสารรับรอง “สิทธิ” ให้กับผู้ลงแรงบุกเบิกที่นา นายเมืองผู้เลียบอาจจะเป็นคนเดียวหรือไม่ใช่คนเดียวกับผู้ที่เป็นได้รับพระราชทานที่นาหรือ “เจ้าชุม” ก็ได้ เนื่องจากไม่พบหลักฐานบ่งบอกไว้ชัดเจน “อัน 1 ไพรสร้างบ้านสร้างสวนสร้างนาเป็นผู้นำบ้านผู้นำเมืองดี พอ 3 ปี ก็หื้อค่าตามนายเมืองผู้เลียบเทอะ”¹²⁵

“นายเมืองผู้เลียบ” จะขึ้นบัญชีที่นาที่บุกเบิกและต้องเสียภาษีนั้นไว้ ราษฎรผู้บุกเบิกจะได้รับ “สิทธิในการใช้” ที่นาและเขาจะได้รับการยกเว้นภาษีหรือ “ค่านา” ระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งถือเป็นการตอบแทนหรือให้รางวัลกับลงแรงผู้บุกเบิก การยกเว้นภาษีเท่าที่พบในกฎหมายจะกำหนดเว้นภาษีระหว่าง 3-7 ปี โดยยึดหลักจากการลงแรงงาน

¹²² ดำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. หน้า 70-71, 81.

¹²³ เรื่องเดียวกัน. หน้า 87. “มารอดเชียงใหม่ จึงหื้อพญาพุทธิสเถียงกินพันทนาพุดา แล้วจึงหื้อกินพระยาว”

¹²⁴ คำว่า “เลียบ” หมายถึง ตรวจ หรือ ตรวจตรา เช่น ไปดูแลการใช้หนี้ เรียกว่า เลียบหนี้

¹²⁵ เรื่องเดียวกัน. ใบลานหน้า 5 หน้า 4.

บุกเบิกที่ดินนั้น ถ้าเป็นนาร้างมีสภาพเป็นป่าทึบ ผู้บุกเบิกต้องลงแรงงานมาก จะได้รับการยกเว้นภาษี 7 ปี แต่ถ้าที่นาเดิมมีสภาพเป็นโป่งหรือป่าหญ้าคา ราษฎรไม่ต้องใช้แรงงานมากในการปรับปรุงที่นาผืนนั้น จะได้รับการยกเว้นค่านาเพียง 3 ปี หลังจากนั้นแล้วต้องเสียค่านาตามกำหนดทุกปี มังรายศาสตร์ กล่าวว่า

อัน 1 ไพรหมันร้างป่าคานาร้างสวนร้าง(ร้าง) ที่(ดิน)บดีหื้อ
ถูกเป็นนาเป็นสวนเป็นบ้านคั้งอัน 3 ปี หื้อเขากิน
ก่อน ล้วนนั้นเอาค่าแห่งเขาเทอะ หื้อไพรหมันสร้างบ้าน
เหมืองฝายหื้อเกษมเทอะ¹²⁶ และ “อัน 1 ไพรสร้างบ้าน
สร้างสวนร้างนาเป็นฝุนบ้านฝุนเมืองดี พอ 3 ปี ก็หื้อ
ค่าตามนายเมืองผู้เลียบเทอะ¹²⁷

พระเจ้าแผ่นดินและชนชั้นปกครองมีนโยบายส่งเสริมให้ราษฎรบุกเบิกที่ป่าหรือนาร้างให้กลับเป็นพื้นที่สี หรือพื้นที่ทำประโยชน์ได้ โดยพบกฎหมายมังรายศาสตร์กล่าวว่า ให้ราษฎรทุกคนทำงานหรือเข้าเวรทำงานให้บ้านเมือง 10 วัน เว้น 10 วัน เพื่อให้ราษฎรมีเวลาว่างทำงานของตนเองรวมทั้งบุกเบิกที่ดินเพื่อทำกิน “อัน 1 ควรแต่งหื้อไพร่มีมือ(เวร)เปลี่ยนกัน หื้ออยู่บ้านสร้างเหมืองฝายไร่นาสวนเรียกที่ดี หื้อไพร่มีที่กิน อย่าหื้อไพร่เป็นทุกข์ สิบวันหื้อเขาเอาการ(งาน)เจ้า สิบวันหื้อเขาลงมือแต่ง สันนี้ชอบรั้มมิโบราณ”¹²⁸

นอกจากนี้ยังมีคำสั่งสอนที่ให้ชนชั้นผู้ปกครองมีสำนึกที่จะทำให้ราษฎรมีความสุข มีข้าวไว้สำหรับกินตลอดปี “ไพร่อยู่สร้างเมืองเหมืองฝายไร่นาที่ดิน หื้อไพร่ได้สุข อย่าหื้อไพร่อยากข้าว”¹²⁹ ให้ไพร่มีความกำลังใจและอยากจะทำไร่สวน โดยห้ามเรียกเก็บภาษีมากกว่าที่เคยปฏิบัติมาแต่โบราณ “ไพร่ฟ้าฝูงข้าชุกคน หื้อเขาอยู่ท่างสร้างไร่นาบ้านสวนกิน อย่าหื้อเอาค่าพันบุราณ สิ้นส่วยไรตามกำลังเขา ป่าพลู ย่านน้ำ หนองป่า พง หื้อไพร่ไ้เขากินชุกชุกคน เจ้าอ่อนน้อยพ่อ(พ่อมังราย)จุงไช้ประตุมืองหื้อกว้าง หื้อไพร่อยู่ท่างค้าขาย กอบเงินหาบเอาสิบชาวเบี้ย เรียกกล่าวเอาตามกำลังเขา¹³⁰

¹²⁶ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน. ใบลานหน้า 5, หน้า 17.

¹²⁷ เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

¹²⁸ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน. ใบลานหน้า 4 หน้า 17.

¹²⁹ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดหมื่นเงินกอง. หน้า 3.

¹³⁰ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดหมื่นเงินกอง. หน้า 2

เนื่องจากราษฎรบุกเบิกที่นา 3 ปี แล้ว ชาวนาจะต้องเสียค่านาให้กับขุนนาง เพื่อเป็นการป้องกันการเร่งรัดเก็บค่านาโดยไม่จำเป็น อันจะเป็นเหตุให้ชาวนาเดือดร้อน พระเจ้าแผ่นดินจะกำหนดว่า ให้ขุนนางเรียกเก็บค่านาแบ่งเป็น 3 ครั้ง ครั้งแรกเมื่อต้นข้าว เริ่มออกรวง ถัดมาให้เก็บเมื่อข้าวออกรวงแล้ว และครั้งสุดท้ายเมื่อนำข้าวใส่ยุ้ง ทั้งนี้ เพื่อให้แน่ใจว่าการทำนาของชาวนานั้นได้ผลแน่นอน เพราะข้าวอาจจะตายหรือเสียหาย ก่อนที่จะเก็บเกี่ยวได้ เช่น น้ำท่วม หรือ แห้งตาย ถ้าข้าวไม่ได้ผล ค่านาก็ไม่ต้องเสีย มังรายศาสตร์ ว่า “เมื่อข้าวมาถึงเยี่ย(ยุ้ง)ที่ 1 เสียเอาค่าหื้อเสี้ยงเทอะ เมื่อกระทำสัน นั้น เพราะสังขารธัมม์บ่เที่ยง ข้าวน้ำหากสับหายด้วยประการสันใด ก็จักทุขใจไพร่เรา แล” ¹³¹

กฎหมายพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งคัดลอกเมื่อ พ.ศ. 2383 กล่าวว่า ห้ามเจ้านายและ ขุนนางหวงป่าไว้ ให้ส่งเสริมให้ราษฎรบุกเบิกให้เป็นที่นา และห้ามเจ้านายขุนนางถอด ถอนไร่นาที่ราษฎรบุกเบิกนั้น ผู้ใดไม่ปฏิบัติตามกฎหมายนี้มีโทษจำคุก เชี่ยน 30 แล และ ปรับ 330 “อย่าหื้อเจ้านาย ทำขุน ไพรไท ทั้งหลายได้เหิงขาง(หวง)ป่าดงที่ควรบุก เป็นนานั้นไว้ ตามแต่ผู้จักสร้างแปลงเบิกบาย หื้อเป็นโง่งนาต่อไปภายหน้าแล” ¹³²

ชาวนาผู้บุกเบิก

เมื่อไพร่บุกเบิกหรือพัฒนาที่ดินรกร้างว่างเปล่าให้ทำประโยชน์แล้ว ชาวนาย่อม มี “สิทธิเจ้าของ/ใช้ประโยชน์” ในที่ดินที่บุกเบิก ขุนนางหรือผู้ที่มีอำนาจยศศักดิ์สูงกว่า ชาวนาจะมายึดที่ดินจากผู้บุกเบิกไม่ได้ แม้ว่าจะเพิ่มค่าภาษีก็อย่าให้ขุนนางกระทำเช่นนั้น เพราะต่อไปภายหน้าราษฎรหรือไพร่จะไม่ยอมพัฒนาที่ดินอีกต่อไป พระเจ้าแผ่นดินมี สิทธิในการควบคุมการใช้ประโยชน์จากที่ดินของบ้านเมืองอย่างเป็นธรรม และหาทาง ป้องกันมิให้ขุนนางใช้อำนาจข่มเหงไพร่ที่บุกเบิกที่ดิน “ประการ 1 ทานสร้างที่ดินเป็น ผุ่นบ้านผุ่นเมืองดีแล้ว ผู้ 1 พ้อยมาชิงเอา หื้อค่า(นา)อันนั้น บ่ดี อย่าถอด แม่นมัน อวดอ้างว่ามีข้าวของยศศักดิ์เท่าใด ก็บ่ควรเห็นแก่ข้าวของอันนั้น ไพร่จักเที่ยงคร้าน สร้างคร้านแปลงภายหน้าชะแล” ¹³³

มังรายศาสตร์ กล่าวว่า มีชายคนหนึ่งพาเพื่อนที่มียศศักดิ์และมีเงินไปพบขุนผู้ กินนาไร่และสวน ที่ดินและบ้านของขุนนาง คนที่มีเงินนั้นอยากได้ไร่นาสวนที่ดินและ บ้านของคนที่ถูกเบียดเบียนคนแรก ชายผู้นั้นจะแย่งชิงด้วยยศและเงินไม่ได้ คนที่ถูกเบียด

¹³¹ เรื่องเดียวกัน. หน้า 4.

¹³² กฎหมายพระเจ้าแผ่นดิน. หน้า 10.

¹³³ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดหมื่นเงินกอง. หน้า 4

สามารถ “ป้องกันสิทธิ” ได้ และถือว่าเขาเป็นเลว ไม่ควรให้เขามีอำนาจต่อไป เพราะคนดีจะไม่อยากสร้างไรนาที่ดินอีกต่อไป บ้านเมืองก็จะเสื่อมลง

ยังมีมานว ผู้ 1 พาสหายเป็นตมียศมีเบี้ยมีเงินมากนัก
ไปแก่งุนกินนาไร่สวนที่ดินบ้านของนั้น แก่จกชิงเอาผู้
สร้างหัวที่นั้น อย่าหื้อแก่อันชิงท่านนั้น มันคนบาปตาย
อย่าหื้อมีกำลัง คนผู้ดีครั้นสร้างบ้านแปลงหลายเสียชา
อันบ้านเมืองจักช่วย(เสื่อม)เสียชะแล ¹³⁴

มังรายศาสตร์ กล่าวว่า เมื่อราษฎรบุกเบิกป่าเป็นนาดี หรือทำนาร้างให้กลายเป็นนาดี ที่นาเหล่านั้นเป็น “สิทธิตามจารีต” เป็นของพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งพระองค์ได้มอบให้ “เจ้าชุม” เป็นผู้เก็บภาษีค่านา เจ้าชุมมี “สิทธิ” ได้ประโยชน์คือค่านา ส่วนราษฎรผู้บุกเบิก “มีสิทธิใช้” ในฐานะหรือได้สิทธิตามที่ตนสร้างหรือลงแรงงานบุกเบิกที่นา เจ้าชุมจะ “ละเมิดสิทธิ” ของผู้สร้างนาไม่ได้ ต้องให้ผู้บุกเบิกทำนานั้นทำนาต่อไป จนกว่าจะครบกำหนดที่บ้านเมืองยกเว้นภาษีให้แก่เขา แล้วเจ้าชุมจึงมีสิทธิถอดออกจากการทำนานั้นได้ เพราะชาวนาอุทิศสำหรับแผ้วถางที่นา เจ้าชุมจึงได้ค่านาเพราะราษฎรบุกเบิกที่นา

ผู้ใดถางนาหว่านรังเป็นป่าพอขวานปล้ำ 7 ปี เอาค่าเก็ง
1 3 ปี เอาค่าเก็งนั้น ลำนันเอาคองซูปี เมื่อลุนเจ้านา
(เจ้าชุม) จักเอาออก อย่าหื้อวาง หากพุนเป็นป่าเสียแล้ว
ดั่งมันอุตสาห์แผ้วถางออกเป็นนาดี ดั่งเจ้าชุมกับได้ค่า
ได้แล ¹³⁵

ชาวนาคนหนึ่งทำนาชุม ชาวนาจ่ายค่าเช่าหรือค่านา ปีละ 2 ครั้ง ครั้งแรกเมื่อข้าวในนากำลังเหลือง และอีกครั้งหนึ่งเมื่อข้าวถึงเวลาเก็บเกี่ยว แม้กว่าชาวนาจ่ายค่านาไม่ตรงตามกำหนด และเจ้าชุมต้องไปถามเอาค่านาถึง 2-3 ครั้ง ชาวนาคนนั้นยัง “มีสิทธิ” ทำนาที่เขาสร้างนั้นต่อไป แต่ถ้าชาวนาไม่จ่ายค่านา และเจ้าชุมต้องไปถามค่านาถึง 5-6 ครั้ง ชาวนาก็ไม่ยอมจ่ายค่านาให้ครบ กฎหมายว่าให้เจ้าชุมนาเก็บค่านาเป็นข้าวให้พอกับค่านา หลังจากนั้นเจ้าชุมนาจะยกเลิกลิขิตให้คนนั้นทำนาอีกต่อไป

ผู้ใดเยี่ยะนาชุมท่าน เจ้าของชุมนาใหม่เอาค่าเมื่อเวลา
ข้าวกำลังเหลืองดี หื้อเอานึ่งกึ่ง เมื่อข้าวสุกหื้อเอาแถม

¹³⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน. หน้า 4.

¹³⁵ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน. หน้า 24.

หื้อเลี้ยง หรือเจ้าขุมนาถาเอาค่าถ้วน 2 ถ้วน 3 ได้
พรักมอย่าได้ว่าฤา หรือถ้วน 5 ถ้วน 6 บ่หื้อพร้อม หื้อ
เจ้าของขุมนา เอาข้าวค่าทำนาแล้วหื้อพอคุ้มนาแล้ว
อย่าหื้อมันทำนานั้นต่อพอสองเลย¹³⁶

ในกรณีที่ชาวนาทำนาขุมของท่าน แต่ต่อมามีสาเหตุหรือมีเหตุการณ์เขาทำนา
ต่อไปไม่ได้ ให้ชาวนาคืนที่นาให้เจ้าขุม เจ้าขุมมีสิทธิในที่นาโดยที่ผู้ทำนาจะมอบสิทธินี้
ให้แก่คนอื่นไม่ได้ แต่ถ้าชาวนาคนนั้นให้คนอื่นทำต่อหรือเช่าช่วงต่อจากตน และคนที่ทำ
นาต่อทำนาไม่ดีหรือมีเหตุทำให้ได้ผลผลิตข้าวในนาลดลง ให้เจ้าขุมเรียกเอาค่านาเพิ่ม
จากชาวนาคนเดิม อย่าได้ถามค่านาเพิ่มจากคนที่มาทำนาภายหลัง

ผู้ใดเยี่ยนาขุมท่านบ่รอด หื้อขึ้นแก่เจ้าขุมอย่าหื้อต่อไป
ต้องหาคนอื่นเยี่ยต่อไป หื้อผู้นั้นเยี่ย ข้าวพ่อยบ่ติดัง
เมื่อก่อน ต้องทวงเอาค่าด้วยผู้เยี่ยก่อน อย่าถามมันผู้
เยี่ยเมื่อลุนแล ผู้มาขอเอาค่าหย่อน ผ่อนค่าลงอย่าลง
เท่ารู้เอาแรงอันมันเยี่ยอันมันเยี่ยแต่ก่อนตามเกล้า
หรือหื้อตามเกล้า หื้อเอานาเสียนับเลี้ยง¹³⁷

เมื่อชาวบ้านถางป่าให้เป็นที่นาพื้นที่ทำประโยชน์ โดยที่ป่าหรือพื้นที่แห่งนั้นไม่
ได้เป็นที่ของทางราชการ หรือ “ที่ขุม” ของผู้ใดมาก่อนคนที่ถางป่านั้นย่อมมีสิทธิในที่ดิน
ผืนนั้น “ดังอุตสาหะเผี้ยวถางออกเป็นนาดี เกิง 3 ปีต้องเอาค่าเกิงหนึ่ง 5 ปีหื้อเอาหื้อ
เต็มค่า เจ้านาจักเอาออก อย่าหื้อผู้เผี้ยวถางยอมวางแก่เจ้าของนาแล”¹³⁸

ในกรณีที่เจ้าของที่ดินไม่ใช้ประโยชน์จากที่ดินของตน ต่อมามีคนอื่นหรือเพื่อน
บ้านมาใช้ที่ดินปลูกพืช ผู้ลงแรงปลูก “มีสิทธิ” ในผลผลิตที่ปลูกโดยต้องจ่ายค่าที่ดินให้
เจ้าของ โดยให้แบ่งผลผลิตเป็น 10 ส่วน คนปลูกได้รับ 9 ส่วน อีก 1 ส่วนมอบให้แก่
เจ้าของที่ดิน “อัน 1 ผู้ใดปลูกพืชจะเป็นต้นว่าหมากไม้สิ่งใดก็ดี เจ้าที่จักเอาของปลูกดัง
อัน หื้อบัน 10 ส่วน ได้แก่เจ้าที่ส่วน 1 ได้แก่ผู้ปลูกนั้น 9 ส่วน แล”¹³⁹

¹³⁶ มังรายศาสตร์ ฉบับถอด. ไบลานหน้า 75, หน้า 50.

¹³⁷ เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

¹³⁸ มังรายศาสตร์ ฉบับถอด. ไบลานหน้า 79, หน้า 51.

¹³⁹ มังรายศาสตร์ ฉบับถอด. ไบลานหน้า 67, หน้า 44. มังรายศาสตร์ ฉบับวัดหมื่นเงินกอง. หน้า
21. และ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน. ไบลานหน้า 61, หน้า 50.

ภาชีนา : ข้าวหล่อ

ที่ดินที่ราษฎรบุกเบิกเจ้าชุมจะผู้ได้รับประโยชน์ในฐานะเป็นผู้ “กินนาชุม” เจ้าชุมคงต้องจัดส่งค่านาบางส่วนเข้าคลังหลวงในรูปผลิตผลคือข้าวเปลือกหรือข้าวสาร มีกฎหมายกล่าวว่า พระเจ้าแผ่นดินออกเอกสารทำนองคล้ายกับเอกสารสิทธิในการครอบครองให้กับขุนนางหรือเจ้าชุม “ได้ค่านหนังสือพื้นแพแท้ แก่เจ้าชุม”¹⁴⁰ แต่ในทางปฏิบัติชาวนา “มีสิทธิ” ในที่นาที่ตนลงแรงบุกเบิก แต่ในเวลาเดียวกันพบข้อความใน มังรายศาสตร์ เขียนทำนองให้เข้าใจว่า ชาวนาเหล่านั้นมีฐานะคล้ายกับเป็นผู้เช่านาของเจ้าชุมตลอดไปตราบเท่าที่ชาวนายอมเสีย “ค่านา” ให้แก่เจ้าชุม และพบข้อความในกฎหมายโบราณหลายฉบับที่กล่าวถึงเรื่องการเช่านา

ชาวนาเสียค่าเป็นข้าว พระราชกถาเมืองน่าน บันทึกเมื่อ พ.ศ. 2436 บันทึกด้วยอักษรไทยบนกระดาษสาหรือพับสาว่า พ.ศ. 2345 พระยาหลวงภักดีราชสมบัติเมืองน่านมีหนังสือแจ้งไปยังหัวเมืองว่า ให้ชาวบ้านทุกบ้านส่งข้าวเป็นภาษีครอบครัพละ 2 ต่าง (ตาง หมายถึง กระบุง ใช้ตวงข้าว 1 ตาง ประมาณ 1.5 ถัง) ส่วนเมืองหินซึ่งเป็นเมืองบริวารเมืองน่านให้ส่งข้าวค่านามาใส่ฉางหลวง 746 ตาง โดยให้แบ่งเป็น 3 ส่วน ให้ส่งข้าวให้ฉางหลวงจำนวน 2 ส่วน จำนวน 497 ตาง อีกส่วนหนึ่งให้เก็บไว้ที่เมืองหินจำนวน 249 ตาง

ข้าวที่ทุกครัวเรือนในเมืองหินต้องนำส่งขึ้นฉางหลวงเมืองน่าน เรียกว่า “ข้าวหล่อ” “สกราช 1253 ตัว ปีรวงเม็ต ได้จดหมายเส้น(บัญญัติ)ข้าวหล่อเมืองหินกับสาข(นาง) มีสินพญาคนริวไชยมาโพหาไป”¹⁴¹ ข้าวในส่วนนี้อาจจะรวมทั้งค่านาและค่าภาษีอื่น ๆ ซึ่งพระราชกถาเมืองน่านไม่ได้กล่าวไว้ชัดเจน แต่ให้เรียกเก็บข้าวหลังฤดูเก็บเกี่ยวแล้วเดือนธันวาคม เมืองหินต้องจัดส่งช้างตามที่มีคำสั่งจากเมืองน่าน ซึ่งสะท้อนให้ร่องรอยของการจัดการใช้ที่ดินเพื่อปลูกข้าว และเสียภาษีเป็นข้าวแก่บ้านเมืองด้วย

วัน 3 เดือน 3 (เดือนธันวาคม) ขึ้น 10 ค่ำ สกราช 1254
ตัว ปีเต่าสี่ หนังสือเจ้าพ่อพญาหลวงภักดีราชสมบัติ
เปนเกล้าเจ้า เจ้าพ่อพญาทั้ง 4 เปนประธาน แสนหลวง
ท้าวขุนกุ่มมกานทุกคนเหนือสง(นาง)หลวงเมืองขุตน
บอกไปพญาเมืองหินแลท้าวขุนกุ่มมกานทุกคน ได้แจ้ง
บัดนี้ด้วยข้าวหล่อในน้ำ สกราช 1254 ตัว ปีเต่าสี่นี้

¹⁴⁰ มังรายศาสตร์ ฉบับถอดของ. ไบลังก์หน้า 80, หน้า 66.

¹⁴¹ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (ปริวรรต). “พระราชกถาเมืองน่าน รศ. 111” รวมบทความประวัติศาสตร์. ฉบับที่ 2 มกราคม 2524 หน้า 40-41.

พระราชอาชญาโศด(โปรด)ว่า ได้หล่อ(ส่ง/เท)ข้าวใส่ฉาง
ข้าวเรือน(ละ) 2 ต่าง เมืองหินทั้งเมือง จักได้หล่อข้าว
746 ต่าง ผ่า 3 ส่วน ขึ้นมาหล่อราชสำนัก 2 ส่วน เป็น
ข้าว 497 ต่าง ไว้กับเมืองหินส่วน 1 เป็นข้าว 249
ต่าง¹⁴²

ความสัมพันธ์เจ้าชุม กับ ชาวนา

"เจ้าชุม" หรือขุนนางที่ดูแลและเก็บผลประโยชน์จากนาชุมราชการ มีความสัมพันธ์กับ

ชาวนาที่ทำนาชุมราชการที่ตนเองบุกเบิกในหลายกรณี ดังนี้

กฎหมายพระเจ้าน่าน บันทึกเมื่อ พ.ศ. 2383 สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของขุนนางข้าราชการที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับที่นาทุกคนที่เมืองน่านว่า เมื่อถึงฤดูทำนา ให้ "หัวสิบ" และ "นายฝ่าย" หรือหัวหน้าเหมืองฝ่ายในชุมชนไปประกาศให้ชาวนาล้อมรั้วที่นาให้ดี อย่าให้ควายเข้าในนาที่ปลูกข้าวแล้วได้ "ตั้งรั้วนั้น หื้อล้อมหื้อแน่นหนา อย่าหื้อควายเข้าได้เป็นอันขาดแท้แล" ผู้ใดไม่ล้อมรั้วทำให้ควายลงกินข้าวในนา ให้ลงโทษใส่คุกขังและให้เชียนอีก 30 แล และถ้าวัวควายเข้ามากินข้าวในไร่นาจำนวนเท่าใด ให้เจ้านาและรั้วที่สร้างไว้ไม่มั่นคงแข็งแรงนั้น ชดใช้ค่าข้าวและพืชไร่ที่เสียหายทั้งหมดและจะต้องลงโทษ "หัวสิบ"¹⁴³ และเจ้าของนาและรั้วให้เชียนคนละ 30 แล เนื่องจากให้หัวสิบตรวจตราดูแลแล้วไม่ ดูแลให้ดี " หื้อหัวสิบนายฝ่ายทั้งหลายไปเลียบเลิงแลดู ตารั้วที่ล้อมบดี่นี้ หื้อส่อปาว " ¹⁴⁴ ไม่นล้อมหื้อเต็มแถมหื้อดี" แต่ถ้าล้อมรั้วดีแล้ว แต่วัวควายหากเข้าได้ ให้นำมาพิจารณาอีกครั้ง หนึ่ง¹⁴⁵ ขุนนางมีหน้าที่ควบคุมวัวควายมิให้เข้ามากินข้าวในนา ถือว่าเป็นการควบคุมขบวนการการผลิตในชุมชนให้ได้ผลดี นอกจากนี้ขุนนางยังมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการจัดการที่ดินอีกหลายประเด็นดังนี้

ชาวนากับงานของเจ้าชุม

ไพร่เมืองหรือชาวนาคนใดไม่มีที่นาทำกิน มาขอที่ทำนาจากเจ้าชุม ๗ แบ่งให้ที่นาให้แก่มั่นเพื่อทำนา ภายหลังเจ้าชุมมีการงานรัดตัว ต้องการแรงงานจากชาวนาที่

¹⁴² เรื่องเดียวกัน. หน้า 41.

¹⁴³ "หัวสิบ" หัวหน้าไพร่มีหน้าที่ปกครองดูแลไพร่สิบคน มังรายศาสตร์เรียกว่า นายสิบ

¹⁴⁴ "ลูกสิบ" หมายถึง ไพร่หรือชาวนาที่ขึ้นกับ "หัวสิบ"

¹⁴⁵ สังฆะ วรรณสัย (ปวิวรรต). กฎหมายพระเจ้าน่าน. วิทยาลัยครูเชียงใหม่ 2520. หน้า 14-15.

ทำนาของตนให้ไปช่วยงานด่วน แต่ชาวนาคนั้นไม่ยอมมาช่วยงาน เมื่อเจ้าชุมไปหาเพื่อเอาค่านา ชาวนาที่ไม่ได้ให้การต้อนรับด้วยอาหารมากพลูเหล้ายาปลาปิ้งตามสมควร บางครั้งก็พูดโกหกเจ้าชุม เจ้าชุมมี "สิทธิ" ถอดชาวนาคนั้นออกจากการทำนา

ผู้ใดบ่มินา มาขอเยียนา เจ้านามีการรับรื้อนขอวาง
(งาน)หื้อ(มา)ช่วย เจ้านาไปถามเอาค่านากีบ่ครบบ่
ด้วยข้าวเหล้าหมากพลูเท่ามานะอยู่ลางคาบก็รู้ล่ายรู้
เพี้ยนฉนี้ อย่าหื้อเยียนา(นา)เทอะ ¹⁴⁶

เจ้าชุมมาถามค่านา

มังรายศาสตร์ กล่าวว่า เมื่อเจ้าชุมไปติดตามถามเอาค่านาหรือภาชีนาถึงบ้านของชาวนา ซึ่งบ้านอาจจะอยู่ห่างจากตัวเมืองหรือหนทางไกล เจ้าชุมจึงไปถึงบ้านชาวนาในเวลาจวนค่ำมืด เมื่อพบกันแล้ว เจ้าชุมต้องการเดินทางกลับบ้าน ชาวนาต้องห้ามเจ้าชุมมิให้เดินทางกลับบ้านและจัดหาที่พักแรมให้เจ้าชุม แต่เจ้าชุมไม่ยอมนอนค้างคืน ระหว่างการเดินทางเกิดอันตรายขึ้นกับเจ้าชุม ชาวนาไม่มีความผิด แต่ถ้าเจ้าชุมไปกันหลายคน และเจ้าชุมบอกว่าชาวนาไม่ต้องไปส่งกลับบ้าน ชาวนาต้องมอบอาวุธหอกดาบแก่เจ้าชุมเพื่อป้องกันอันตรายในเวลาเดินทาง "หื้อผู้เยียนาบั้นหอกดาบแก่เขา" ถ้าเกิดอันตรายระหว่างทางชาวนาก็ไม่มีความผิด

เจ้าชุมไปถามหรือว่าไปค้ำชวดกาละ หื้อผู้เยียนานั้น
ห้ามพื้นจร หรือบ่นอน หื้อผู้เยียนาไปส่ง หรือบ่ส่งเกิด
อันตรายในหนทางแล้ว บ่เป็นโทษไว้รู้ในมันผู้ไร่นา หรือ
ว่าเขาจำพวกนั้นไปด้วยกันหลายคน ชัน(ยืนยัน)ว่าจัก
เมื่อทวงได้ เข่าว่าอย่าหื้อส่งเทอะว่าอัน หื้อผู้เยียนา
บั้นหอกดาบแก่เขา เขาเมื่อเป็นอันตรายในหนทางหาก
แล้ว บ่เป็นโทษแก่ผู้เข่านาสั่งแล ¹⁴⁷

เยียนาปรอด หื้อคินนา

ชาวนาคนใดทำนาของเจ้าชุมหรือทำนาชุมราชการ ต่อมาทำไม่ได้หรือมีความประสงค์จะเลิกทำนา ให้ส่งคินนาแก่เจ้าชุม ห้ามให้ผู้อื่นทำนาต่อ ผู้ใดต้องการทำนาที่นั้น ให้ติดต่อเจ้าชุมก่อน "ผู้ใดเยียนาท่านปรอด หื้อคินแก่เจ้าชุม อย่าสืบ หื้อผู้อื่น

¹⁴⁶ สมุดตราข. ใบลานหน้า 29, หน้า 19.

¹⁴⁷ มังรายศาสตร์ ฉบับถอด. ใบลานหน้า 84, หน้า 54.

(ทำต่อ)มาถามขอแห่งเจ้าชุมก่อน แล้วจึงวาง”¹⁴⁸ ชาวนาคนใดทำนาตอนแรกได้ข้าว
มาก ต่อมาได้ข้าวลดน้อยลง ให้คันทนแก่เจ้าชุม อย่างหวงนาไว้หรือทำให้นาแน่นกลายเป็น
เป็นนาร้าง ถ้าปล่อยให้นาร้าง ให้ปรับชาวنانั้น 2 เท้า

ผู้ใดเยียนาท่านเมื่อก่อนข้าวหลวงหลาย เมื่ออุณสิบ
หายเสียพร่องเยียรอด แต่งได้หื้อเยียร แต่นั้นเยียรบได้
หื้อขึ้นแก่เจ้าชุม อย่าขวาง(หวง)นาท่านหื้อร้าง(ร้าง) คันทน
ชาวนาท่านไว้ร้างเสีย หื้อเจ้าชุมเอาค่าแก่มัน 2 เท้า ¹⁴⁹

เยียนาบชิบช่าง อย่าหื้อมันเยียร

ผู้ใดทำน่าน้ำฝนหรือนาเหมืองฝายแต่ไม่มีความรู้ความชำนาญในการทำนา
ทำนาได้ไม่ดี ได้ผลผลิตน้อยหรือทิ้งนาที่นาให้กลายเป็นนาร้าง ชาวนาคนนั้นมาอ้างว่า
เขาทำนาไม่ได้ดี ขอลดค่านาที่จ่ายเป็นข้าว มังรายศาสตร์กล่าวว่า ให้เจ้าชุมผ่อน
ผันชาวนาทำนาต่ออีก 3 ปี ถ้ายังทำไม่ดีเหมือนเดิม ให้เรียกเก็บค่านาเต็มอัตราแล้วให้
ยึดที่นาคืนมา

อัน 1 เจ้าขุนก็ดี ผู้ใดก็ดีเยียนาท่างฟ้าท่างฝนก็ดี นา
น้ำเหมืองฝายก็ดี เยียรบชิบช่างก็ดี เยียรบรอด ละนา
ท่านเสียร้างพร่องก็ดี มันว่าข้าวบ่ดี ขอหย่อนค่าลง หื้อ
ปลงพอ 3 ปี มันยังว่าสันเดียว ค่านาอย่าหย่อนอย่าลง
นาก็อย่าหื้อมันเยียรเทอะ ¹⁵⁰

ถอดนาบชอบ

มังรายศาสตร์ กล่าวว่า ชาวนาผู้ใดทำนาของเจ้าชุมให้ค่านาทุกปีไม่ล่าช้า มี
คนอื่นไปขอเจ้าชุมทำนาโดยการเพิ่มค่านาแก่เจ้าชุม เจ้าชุมมีความโลภจะถอดชาวนา
คนเดิมออก ชาวนาคนเดิมจะ “ป้องกันสิทธิ” ของตนได้ และเจ้าชุมไม่มีสิทธิถอดนา
เพราะไม่มีความชอบธรรม

ผู้ใดเยียนาท่าน มันหื้อค่าคงปี บ่หล้า(ช้า) ผู้ 1 ไปขึ้น
ค่าแก่เจ้าชุม ว่าจักเอานานั้นออก ผู้เยียรก่อนอย่าวาง

¹⁴⁸ สมุดตราข. ใบลานหน้า 25. หน้า 17.

¹⁴⁹ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน. ใบลานหน้า 76, หน้า 24.

¹⁵⁰ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน. ใบลานหน้า 79, หน้า 65.

(นา) คั่นวาง เขาผู้เป็นดียวมจักไปขึ้นค่า(นาเจ้าชุมขุน
แพ่ จักเอานานันออกบ่ชอบ ¹⁵¹

การละเมิดสิทธิในที่นา

นาชุมราชาการ" หรือ "นาชุมการเมือง" เจ้าชุมผู้ที่ได้รับประโยชน์หรือค่านา จะมีสิทธิในการเก็บค่านาตามจารีตประเพณีและกฎหมายของชุมชน เจ้าชุมจะ "ละเมิดสิทธิ" ของราษฎรไม่ได้ ดังนี้

ขุนนางหรือเจ้าชุมผู้ปกครองพื้นนา มีความประพฤติไม่ดีชอบใช้อำนาจข่มเหงหรือปรับไหมราษฎรที่ไม่มีความผิด ทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน พระเจ้าแผ่นดิน "มีสิทธิ" ที่จะเรียกนาชุมการเมืองคืนหรือ "ถอดนา" หรือ "บ่ชุมกิน" และลงโทษเจ้าชุมผู้นั้นให้ไปลงมือบุกเบิกไร่่นาทำกินด้วยตนเอง การยึดที่ดินกลับคืนถือว่าเป็นการทำโทษขุนนางสถานหนัก

กว่านบ้านผู้กินเมือง คั่นว่าพันนาเขา ผู้ไพร่ผู้บ่มีโทษ
พ้อยบาบใหม่ฉนั้น หื้อถอดนาเสีย จำ(บังคับ)เยยะ
สวนไร่่นากิน อย่าพ้องคำสนนี้ แต่งไว้หื้อหมั้นมาแต่
ธรรมดาขุนจวงเจ้าสอนสืบมาถึงกาลบัดนี้" ¹⁵²

เรื่องนี้ถ้าชุมชนถือปฏิบัติตามที่กฎหมายบันทึกไว้ แสดงถึงพระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินในการควบคุมขุนนางผ่านระบบการจัดสรรที่ดินหรือนาชุมราชาการ ซึ่งเป็นกลไกสำคัญที่ขุนนางทุกคนต้องตอบสนองนโยบายของบ้านเมือง มิเช่นนั้นขุนนางจะสูญเสียสิทธิและผลประโยชน์จากราชาการ

ไร่ และสวนในชุมชนล้านนา

นอกจากที่ดินที่ใช้ประโยชน์เป็นที่อยู่อาศัย ที่ดินป่า และที่นาแล้ว ที่ดินที่ชาวบ้านใช้ในการทำไร่และสวนเป็นที่ดินอีกประเภทหนึ่งที่พบในจารีตและกฎหมายโบราณ โดยทั่วไปในสมัยโบราณของล้านนาการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยวในสวนยังไม่มี คำว่าสวนและไร่จึงมีความหมายไม่แตกต่างกันมากนัก สวนจะเป็นพื้นที่เพาะปลูกในบริเวณบ้าน เช่น สวนผักกาดแปลงเล็ก ๆ สองสามแปลงหลังบ้านที่ปัจจุบันเรียกว่า สวนครัว ส่วนสวนและไร่ที่มีพืชที่มีใช้ผักแต่ปลูกหรือขึ้นเองตามธรรมชาติบนที่ลาดชันหรือบนภูเขา เรียกว่า ไร่และสวน แล้วแต่กรณี ไม่อาจจะหาความแตกต่างได้ เช่น สวนเหมียง

¹⁵¹ เรื่องเดียวกัน. โบราณหน้า 75, หน้า 62.

¹⁵² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดหมื่นเงินกอง. หน้า 4.

ไร่ปลูกข้าวบนภูเขาสูง เรียกว่า ไร่ข้าว ไร่ข้าวโพด ซึ่งการทำสวนไร่บนที่สูงจะอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก

โดยทั่วไปที่ดินทั้งเป็นที่นาในที่ราบลุ่มริมแม่น้ำหรือที่เรียกว่า “นาชุมเมือง” เป็นนาที่อาศัยน้ำจากเหมืองฝายแล่นน้ำฝนทำนา แต่พื้นที่นาชุมอาจจะมีพื้นที่ไม่กว้าง เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ของลำนานาเป็นพื้นที่สูงหรือภูเขา ชาวบ้านบางกลุ่มคงจะอาศัยพื้นที่สูงทำไร่และสวน การบุกเบิกที่ดินทำไร่และสวนคล้ายกับการบุกเบิกที่นา “สิทธิการไร่” เกิดจากการลงทุนและลงแรงงานบุกเบิกจึงจะได้สิทธิ ซึ่งที่เป็นสิทธิครอบครองพื้นฐานในสังคมดั้งเดิมของลำนานา ผู้บุกเบิกที่สวนไร่จะได้รับการยกเว้นค่าสวนค่าไร่หรือภาษีให้แก่รัฐ 3 ปี “ไพร่หมั้นสร้างป่าคานาไร่สวน ที่ดินบดีหื้อลูกเป็นนาเป็นสวนเป็นบ้านคั้งอัน 3 ปี หื้อเขากินก่อนแล้ว ลำนันเขาค่า(นา/สวน)แห่งเขาเทอะ”¹⁵³ ผลผลิตที่ปลูกในไร่และสวนจะมีหลายชนิดและมีความหลากหลายมากกว่าการทำนาซึ่งปลูกข้าวเป็นหลัก

พืชผักที่ปลูกในไร่และสวนนั้นชาวบ้านปลูกไว้เพื่อนำไปประกอบเป็นอาหาร สวนข้าวนั้นทุกครอบครัวปลูกไว้เป็นอาหารหลักโดยปลูกทั้งนาลุ่ม นาดอนและบนที่สูง ข้าวที่ปลูกในไร่มีหลายชนิด ได้แก่ ข้าวไร่ ข้าวป่าไร่ ข้าวเดือไร่¹⁵⁴ ลูกเดือย สวนพืชผักที่ใช้เป็นอาหารได้แก่ งาม พริก กล้วยป่า กล้วยบ้าน มะพร้าว พักเขียว พักทอง น้ำเต้า แตงกวา ขิง ข่า ขมิ้น ฝ้าย หมากแห้ง หมากสด เหมียง อ้อย ผักกาด ผักบัวหอมบัว หอมเทียม เผือก ฯลฯ กฎหมายกล่าวถึงค่าปรับไหมการละเมิดตัดหรือทำลายพืชผลในไร่และสวนไว้แตกต่างกันไป

ราษฎรที่ลงทุนลงแรงสร้างไร่และสวน ย่อมมีสิทธิเจ้าของในที่ดินและผลผลิต เมื่อมีคนละเมิดสิทธิลักตัดหรือฟันต้นไม้ทั้งไม้ยืนต้นและไม้เครือเถาในไร่สวน “ตัดเครือเถา” คนละเมิดก็จะถูกลงโทษในฐานะละเมิดสิทธิ ผู้ละเมิดจะต้องเสียค่าปรับโดยพิจารณาต้นไม้และพืชที่ถูกทำลาย เช่น ต้นไม้ต้นนั้นแก่หรืออ่อน พืชกำลังเจริญโต หรือ ต้นไม้กำลังให้ผล ฯลฯ กฎหมายให้ความคุ้มครองและรับรองสิทธินั้นด้วย

มังรายศาสตร์ กล่าวว่า ตัดต้นหมากกำลังติดลูก ชดใช้ 33 เงิน ใช้ 5 เท้า ตัดต้นเหมียงต้นโตขนาดที่ใบเหมียงถึงเวลาเก็บใบเหมียงได้แล้ว ต้นที่ยังไม่โตพอเก็บใบหรือต้นอ่อน ค่าปรับจะไม่เท่ากัน “ตัดหมากอันเป็นลูกแลต้น 33 เงิน ใช้ 5 เท้า อันบ่เป็นลูกเทื่อ 11 เงิน ใช้ 5 เท้า ตัดต้นเหมียงแลต้น 50 เงิน ใช้ 5 เท้า เหมียงต้นบ่

¹⁵³ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน. ไบลานหน้า 5, หน้า 4.

¹⁵⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง. ไบลานหน้า 87, หน้า 56.

เด็ด 22 เงิน ใช้ 5 เท่า ต้นหนุ่ม(อ่อน)แท้ 11 เงิน ใช้ 9 เท่า”¹⁵⁵ ลักตัดเครือฟักเมื่อ ต้นยังอ่อน เมื่อกำลังออกดอก และกำลังออกผลค่าปรับไม่เท่ากัน “ลักตัดเครือหมากฟัก เม่อหนุ่มแลเครือ 1000 เบี้ย ใช้ 9 เท่า เมื่อเป็นดอกแลลูก เครือละ 2000 เบี้ย ใช้ 9 เท่า”¹⁵⁶

ผู้ใดตัดต้นฝ้าย ถั่วชนิดต่าง ๆ งา และ ลูกเดือย¹⁵⁷ ซึ่งยังไม่มีผล ตีราคาต้นละ 1 มาสก ไหม 5 เท่า ถ้ากำลังออกผล ตีราคาต้นละ 1.5 มาสก ไหม 7 เท่า ผู้ใดตัดต้น พริก ตีราคาค่าปรับ ต้นละ 52 เงิน ไหม 4 เท่า ตัดต้นหมาก ตีราคา 33 เงิน ไหม 4 เท่า ตันกล้วยป่า ตีราคา 1 มาสก ไหม 3 เท่า ตันกล้วยบ้านที่ปลูกไว้กินลูก ตีราคาต้นละ 2 เงิน ไหม 3 เท่า ตันมะพร้าว ตีราคาต้นละ 42 เงิน ไหม 4 เท่า¹⁵⁸

ลัก ข้าวไร่ ตีราคาหาบละ 1 เงิน ผู้ใดลักข้าวไร่ ต้องชดใช้ 3 เท่า หรือ 3 หาบ ตัดข้าวไร่ ตีราคากอละเสียเงิน คิดเป็น 1250 เบี้ย ข้าวบ้างไร่ จำนวนพันน้ำ ตีราคา หวันเงิน ถือค่า 1 พันเสียเงิน ไหม 3 เท่า ข้าวเดือยไร่ จำนวนพันน้ำ ตีราคา 1 มาสก เท่ากับ 200 เบี้ย ถือค่าเดือยในไร่ 3 มาสก เป็น 1 ร้อยเบี้ย ใช้ 3 เท่า ลักเดือยที่เก็บจาก ต้นแล้ว 1 กำมือ ตีราคา 100 เบี้ย ใช้ 9 เท่า “ลักเดือยเมื่อเป็นดอกเป็นลูกเป็นเครือ” ตีราคา 100 เบี้ย ใช้ 9 เท่า ลัก ฟักเขียว/ฟักทอง ตีราคาลูกละ 1 มาสก น้ำเต้า แดง กวาลูกใหญ่ ตีราคา 1300 มาสก แดงกวาขนาดเล็ก ตีราคา 1200 มาสก งา (จำนวน พันน้ำ) ตีราคา 1300 มาสก ชิง(พันน้ำ) ตีราคา 1300 มาสก ข้าว(พันน้ำ) ตีราคา 1200 มาสก ขมิ้น (พันน้ำ) ตีราคา 1200 มาสก ผู้ใดลักพืชดังกล่าวข้างต้นต้องชดใช้ 1 เท่า ฝ้าย(พันน้ำ) ตีราคา 1200 มาสก ผู้ใดลักฝ้ายชดใช้ 6 เท่า พริกจำนวนพันน้ำ ตีราคา 2 เงิน ผู้ใดลักพริกชดใช้ 5 เท่า พลุจำนวนพันน้ำ ตีราคา 3 มาสก ชดใช้ 3 เท่า หมากแห้ง ตีราคาหัวละ 3 มาสก หมากสดปลีขนาดใหญ่และดี ตีราคา 1 เงิน มะพร้าวผลโต 10 ลูก ตีราคา 1 เงิน ผู้ใดลักพืชเหล่านี้ ชดใช้ 6 เท่า ลักตัดต้นเหมียง ถือค่าต้นละ 50 เงิน ชดใช้ 5 เท่า ลักฮ้อยเล่มละ 100 เบี้ย ชดใช้ 9 เท่า ลักผักกาด ตีค่ากำละ 50 เบี้ย ชดใช้ 9 เท่า ลักผักบัว(หอม) ตีค่ากำละ 100 เบี้ย ชดใช้ 9 เท่า

¹⁵⁵ กฎหมายล้านนา ฉบับวัดชัยพระเกียรติ. หน้า 50.

¹⁵⁶ มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง. ไบลานหน้า 88, หน้า 57.

¹⁵⁷ เรื่องเดียวกัน. ไบลานหน้า 97, หน้า 56.

¹⁵⁸ สมุดตราข. ไบลานหน้า 45, หน้า 30.

หอมบัวหอมเทียม (หัวหอมและกระเทียม) ตีราคาพ่นน้ำ 1000 เบี้ย ใช้ 9 เท่า ลักเผือก
พ่นน้ำ ตีค่า 200 เบี้ย ใช้ 9 เท่า¹⁵⁹

การละเมิดไร่และสวน :

พื้นที่ทำไร่และสวนก็เช่นเดียวกับพื้นที่นา ผู้ลงแรงย่อมมีสิทธิในไร่และที่สวน
รวมทั้งผลผลิตที่เขาปลูกด้วยเช่นเดียวกับที่นา เมื่อมีคนอาศัยรวมกันเป็นชุมชนย่อมมี
การละเมิดสิทธิและมีข้อพิพาทเกิดขึ้น กฎหมายกำหนดบทลงโทษผู้ละเมิดตั้งแต่ปรับให้
ราชการและชดเชยค่าเสียหายแก่ผู้ถูกละเมิด ส่วนการละเมิดหรือกระทำความผิดที่ถือว่าผิด
จารีตและความเชื่อดั้งเดิม เช่น ละเมิด“เลื้อไร่” และ “เลื้อสวน” ผู้ “ละเมิดสิทธิ” ต้องขอ
ขมาเช่นเดียวกับละเมิดเลื้อนา

เผาไร่ และสวน

ผู้ใดเผาไร่และสวนของผู้อื่น มีความผิดโทษสถานหนัก ให้เอาตัวคนเผาไร่มา
เผาทดแทน หากมันไม่ยอมให้เผาตัวมัน ให้ผู้ละเมิดหาเหล่า 3 ขวด ไก่ 2 ตัว หมาก
หัว 1 หัว และ เงิน 10 เงิน ชดเชยให้เจ้าของไร่ที่มันเผา “ลักเผาไร่ท่านเสีย หื้อมันเผา
ตัวมันหื้อไหม้แท้ ผิมันบ่เผา หื้อหาเหล่า 3 ไห(ขวด) ไก่ 1 คู่ หมากหัว 1 เงิน 10”¹⁶⁰

มังรายศาสตร์ กล่าวถึงการลักเผาไร่เมื่อยังไม่ถึงเวลาเผา ให้คนเผาหาเหล่า 1
ขวด ไก่ 2 ตัว หมู 1 ตัว ข้าวตอกดอกไม้นาบูชาอุปเทียชขอขมา “เลื้อไร่” ถ้าคนเผาไม่ยอม
ขอขมาให้มันผู้เผามาแผ้วถางไร่ของท่านให้เรียบร้อยดีงาม เพราะการเผาไร่จะทำให้ไร่
ท่านเสียหาย “มิผู้ใดลักเผาไร่ท่านเสีย บ่ถึงฤดูเผา หื้อมันเผาข้าหื้อไหม้ตงดี หื้อหา
เหล่าไห ไก่คู่ หมู ตัว 1 ข้าวตอกดอกไม้นาบูชาเลื้อไร่ บ่อันหื้อมันเลาะ(แผ้วถาง)ไร่ตงดี”
¹⁶¹(นอตอง บล 86 น 55 /9)

ไร่หมุนเวียน

กำหนดโยธาณบันทีกว่า “เผาไร่เมื่อยังไม่ถึงเวลาเผา” ข้อความนี้น่าสนใจ
เพราะคำว่า “เผาไร่” ปัจจุบันนักวิชาการและรัฐบาลเชื่อว่าเป็นการกระทำของคนหลาย
กลุ่มที่อาศัยทำไร่อยู่บนที่สูง ที่รู้จักกันดีว่า “ชาวเขา” เมื่อพบข้อความเรื่องการเผาไร่ใน

¹⁵⁹ มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง. ไบลาน 87-88, หน้า 56-57. สมุดตราข. ไบลานหน้า 44-45ม หน้า 31

¹⁶⁰ สมุดตราข. ไบลานหน้า 46, หน้า 31.

¹⁶¹ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน. ไบลานหน้า 82, หน้า 68.